

► EDITORIAL

Dan Pavel

► TEORII ALE
SOCIETĂȚII CIVILE

Irina Bujder

Ioana Paverman

Cosmin Dima

Florin Mitrea

► ESEU

Nadya Nedelsky

► ARHIVA

Stelian Tănase

► SEMN DE ÎNTREBARE

Interviu cu Ana Blandiana

► COMUNISM/
POSTCOMUNISM

Philippe Claret

Călin Sinescu

► RECENZII

Mirela Băcanu Vasile

Silviu Petre

► SEMNALE

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

APARIȚIE LUNARĂ

Grandville

VOLUM XVIII
NUMĂRUL 2 (144)
FEBRUARIE 2010

Teorii ale
societății civile

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Clasificare CNCIS: "B+"
Apare lunar

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Steven Sampson
Lavinia Stan
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas
Katherine Verdery

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACTOR ȘEF

Dan Pavel

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Cecilia Tohăneanu
Alexandru Radu
Aurora Martin
Nicolae Drăgușin
Ioana Paverman
Camelia Runceanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

VOLUMUL XVIII, NUMĂRUL 2 (144), februarie 2010

Editorial

- Civic, noncivic, anticivic. Sau „The Theory of Civil Society Revisited” 3
Dan Pavel

Teorii ale societății civile

- Societatea civilă românească între performanță și participare publică 21
Irina Bujder
- Societatea civilă globală, expresia ultimă a unui paradox funcțional..... 26
Ioana Paverman
- Cui îi este frică de grupurile de interese? 33
Cosmin Dima
- Dihotomia societate civilă versus ideologie totalitară la Leszek Kolakowski..... 41
Florin Mitrea

Eseu

- Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice
in the Czech Republic and Slovakia 47
Nadya Nedelsky

Arhiva

- Arhivele Sfera Politicii - Richard Wurmbrand și Kominternul..... 64
Stelian Tănase

- Semn de întrebare: Ana Blandiana**..... 73
Cristina Rhea

Comunism/Postcomunism

- Deziluzia politică în Europa Centrală și de Est..... 77
Philippe Claret și Călin Sinescu

Recenzii

- Scrieri politice..... 90
Mirela Băcanu Vasile și Silviu Petre
Joachim-Peter Storfa, Scrierile politice ale lui Mihai Eminescu

- Semnale**..... 94

- Index de autori**..... 95

Civic, noncivic, anticivic

sau „The Theory of Civil Society Revisited”

■ DAN PAVEL

Abstract

The global crisis of democracy is obvious. This crisis is visible in each and every (democratic) country, in consolidated, as in transitional democracies. The global crisis of democracy has several symptoms and causes. The study deals with only one of those causes: the profound disequilibrium between the components of civil society. The author is explaining his theory about the three components of civil society: civic, non-civic, anti-civic. Several examples are quoted and explained, among them civil society associations like the Ku Klux Klan, Al Qaeda or Mafia (with a huge diversity of organized crime voluntary groups), well known all around the world, but also examples of less known associations. The author is criticizing the canonic, dogmatic, and traditional theories on civil society.

Keywords

civil society, theory about civic, non-civic, anti-civic parts of civil society, world crisis of democracy, Ku Klux Klan, Al Qaeda, Mafia – civil society associations

Democrațiile contemporane trec printr-o criză profundă.¹ Indiferent că vorbim despre cele consolidate sau în tranziție, cu vechime sau nou apărute, democrațiile din lumea întreagă sînt în criză. Simptomele crizei sînt la vedere:

- dezinteresul sau dezgustul pentru politică și politicieni, care poate fi observat prin scăderea numărului de cetățeni care merg la vot (acolo unde votul nu este obligatoriu), dar și din cercetări cantitative ori calitative ale opiniei publice, comportamentului politic, mentalităților, atitudinilor etc.;
- scăderea participării civice și participării politice, în diversitatea formelor acestora;²

1 Pentru teoria celor trei crize, vezi Dan Pavel, „Preliminarii epistemologice pentru teoria crizei”, *Sfera Politicii*, Vol. XVII, Nr. 133. O variantă amplificată a studiului menționat va putea fi citită în volumul *Democrația bine temperată. Studii instituționale*.

2 A vorbi despre „scăderea” participării civice și politice are sens doar în legătură cu acele sisteme politice unde participarea a crescut, a fost multă vreme ridicată, iar apoi a scăzut. În istoria politică a respectivelor state și în literatura de specialitate, creșterile au fost măsurate, analizate, comparate, explicate. Precizarea trebuie făcută pentru România și alte democrații încă fragile sau aflate în situația de *perpetual uncompleted transition to democracy*, unde anumiți ziariști ori comentatori politici vorbesc despre o halucinantă scădere a participării civice și politice. În cazurile acestea, participarea nu a scăzut și nu avea cum să scadă, din mo-

- scăderea încrederii în principalele instituții ale democrației – partide, guverne, parlamente, sisteme de justiție, administrație centrală și locală, *law-enforcement agencies*, președinții de republică sau instituțiile monarhiilor constituționale, etc.;¹
- diminuarea reprezentativității politicienilor aleși;
- criza instituțională a unor componente cheie ale democrației – Parlamentele, Cabinetele, primăriile, partidele, etc.;
- înmulțirea manifestărilor individuale și/sau organizațiilor de tip radical, extremist (religios, ideologic, ecologist), antidemocratic, anticapitalist, xenofob, antisemit, rasist, antiamerican, antiglobalist, dintre care unele cu caracter anarhist sau terorist;
- sprijinul tot mai larg, implicit sau explicit, al unor categorii sociale sau al populației în general, pentru manifestările individuale sau organizate de tip radical, semnalate mai sus.

Mai sunt și alte simptome, dar cele enumerate sunt mai mult decât suficiente, mai ales că fiecare dintre punctele enumerate mai sus are subpunctele sale.

Care sunt cauzele crizei profunde a democrațiilor? Cauzele sunt variate, diferite ca importanță, impact și grad de generalizare. În acest text, mă voi ocupa însă doar de o singură cauză. Ea nu acționează singură, ci interacționează cu alte cauze (pe care le voi detalia către sfârșitul acestui text), însă influența ei este copleșitoare. Fiind vorba despre o cauză extrem de complexă și complicată, cu influențe directe sau indirecte, mediate sau intermediare, o voi denumi „constelație cauzală” ori „complex cauzal”: **dezechilibrul profund dintre părțile componente ale societății civile**. În interiorul societății civile se manifestă interacțiuni, tensiuni, dezechilibre, chiar conflictele, dar și blocaje, izolare, ignorare, lipsă de comunicare între diferitele sale componente. Descrierea, analiza și explicarea acestei dinamici negative au sens și semnificație doar prin apelul la o teorie noncanonică, nontradițională, nondogmatică a societății civile.

Teoriile canonice, tradiționale, dogmatice cu privire la societatea civilă devin parțial inutile și inoperaționale când vine vorba să explice criza democrațiilor occidentale și nonoccidentale.² De ce? Pentru că din punct de vedere epistemologic sînt construite diferit de celelalte „*political science theories*”, în particular, precum și de toate celelalte teorii din științele sociale ori naturale, în general. Spre deosebire de celelalte teorii, care sunt construite empiric, analitic, adică pornind de la abordarea strict descriptivă a realității, după care intervine partea explicativă, teoriile *mainstream* ale societății civile se limitează la observarea organizațiilor de tip civic, sunt construite normativ și prin inducție generalizată nepermisă. Ele se bazează doar pe descrierea unei părți a societății civile, care este idealizată și generalizată, în ciuda faptului că alte părți importante ale societății civile se manifestă cu pregnanță și își exercită influența. Or, pluralitatea părților componente ale societății civile este o evidență, care poate fi observată, indiferent de stadiul istoric în care să află democrațiile (debut, instaurare, dezvoltare internă sau import, consolidare, tranziție ori regres). În mod inexplicabil, teoriile canonice iau în considerare doar partea societății civile în care predomină asociațiile considerate „pozitive”, care apără drepturile

ment ce nu a crescut niciodată și a fost de la bun început la un nivel scăzut. Pentru asemenea cazuri, acuratețea descriptivă a sintagmei **democrație neparticipativă** este deplină.

1 Mă refer, din nou, la acele sisteme politice unde a existat o încredere înaltă în instituțiile democrației, nu la România sau alte țări cu democrație improvizată, unde statul de drept este încă un deziderat, iar oamenii nu au încredere nici în ei înșiși, nici în semenii lor. Prin urmare, n-ar putea să aibă încredere în instituții nici dacă acelea ar fi funcționale.

2 O întrebare retorică: cărei categorii de democrație îi aparține România, occidentale sau nonoccidentale? Huntington sugera, scandalizîndu-i pe unii, care au crezut că prezenta un proiect de secesiune al Transilvaniei, că linia despărțitoare dintre creștinismul occidental și creștinismul oriental (două civilizații diferite) urmează în mare linia munților Carpați dintre Vechiul Regat și Transilvania.

omului sau animalelor, nevoile muncitorilor sau angajaților (sindicatele), orfanilor, bătrânilor abandonați ori femeilor abuzate domestic, în general cele în care militanții civici, animați de o conștiință politică preponderent participativă, deci civică, se implică în activități laudabile, caritabile ori filantropice. Această atitudine „ideologică” poate fi caracterizată drept POLITICAL SCIENCE CORRECTNESS, care în exagerările sale este la fel de primejdioasă precum „political correctness” ori „historical correctness”.

Din critica pe care o fac inducției generalizate nepermise și a ideologizării pozitive a teoriilor canonice nu trebuie să se deducă faptul că aș fi negat vreodată importanța asociațiilor civice. Noi nu trăim, nu am trăit și nu vom trăi niciodată în cea mai bună dintre lumile posibile. Dacă ar fi existat doar asociațiile de tip civic, atunci chiar că am fi trăit în cea mai bună dintre lumile posibile. Sînt numeroase exemple de dat cu privire la rolul benefic al asociațiilor civice, dar din orice enumerare nu trebuie să lipsească acele organizații militante, al căror impact a fost unul dintre factorii care au contribuit la subminarea și doborîrea regimurilor comuniste din Europa Centrală. „Charta 77” din Cehoslovacia, „Solidaritatea” și „KOR” din Polonia, organizațiile disidente din Ungaria, dar și „mișcările independente pentru pace” din Germania de est - toate acestea și alte cîteva, nu foarte multe, alcătuiau ceea ce disidenții cehi (și slovaci) numeau „the Parallel Polis”. Aceste componente ale societății civile sunt reale, nimeni nu le va nega vreodată. Este vorba despre zona (ori partea) CIVICĂ a societății civile. Slăbiciunile epistemologice și explicative ale teoriilor canonice ale societății civile sunt legate de faptul că extind componenta civică și modelul de activism civic (care nu este singurul model existent de activism) la nivelul întregii societăți civile, în două modalități alternative sau coexistente: fie i se atribuie acesteia un caracter civic în integralitatea ei, ceea ce este fals; fie că idealul normativ este proclamat și adulat, iar organizațiile societății civile care nu au de-a face cu canonul sunt neglijate sau respinse „de pe radar”. Or, după cum se va vedea în acest text, precum și în alte texte care îi vor urma, mai există și numeroase alte componente și subcomponente ale societății civile, care fie că nu au nimic de-a face cu „canonul”, fie că sunt organizate pe principii contrare aceluia.¹ Am folosit sintagma „the theory of civil society revisited” tocmai pentru a desemna o teorie pe care am început să o dezvolt acum douăzeci de ani.

Geneza teoriei tridimensionale

Ca să explic logica acestei teorii, va trebui să fac o paranteză biografică și bibliografică, pentru a clarifica modul și contextul în care am ajuns la formularea ei, precum și motivele pentru care am tot ezitat asupra dezvoltării și popularizării sale. Este vorba despre o aventură gnoseologică, care ar fi fost imposibilă dacă după prăbușirea comunismului nu aș fi plecat „la reeducare” într-o democrație liberală capitalistă. Am fost întrebat dacă „ipoteza” mea nu s-a născut cumva din frustrările trăite în anii mineriadelor, „Proclamației de la Timișoara”, manifestației maraton din Piața Universității, cu sugestia că intenționez să extind la nivel global o realitate încă nedefinită dintr-o țară care trăia în confuzie și în criză. Or, tocmai că teoria mea s-a născut de cealaltă parte a Atlanticului, în Occident.

Mi-am dat seama că teoriile tradiționale ale societății civile sunt eronate sau doar parțial corecte încă din momentul cînd am început să le studiez. Exemplele care contrazic teoriile tradiționale ale societății civile, născute în Occident, sunt tot din

¹ Modelul tridimensional nu exclude subcomponentele „mixte”, „flexibile”, „fluide”, „ambigue” ale societății civile, în care se pot amesteca, în proporții uimitoare, fragmente din principalele trei componente.

Occident. Faptul că ele se regăsesc de fapt în toate tipurile de regim politic, în toate civilizațiile, confirmă validitatea construcției teoretice pe care o propun. Singura necunoscută este legată de condițiile apariției primelor asociații noncivice ale societății civile în zorii istoriei.¹ Era în toamna anului 1990, după prăbușirea regimului comunist din România, aveam deja 32 de ani și eram pentru prima dată într-o țară străină. S-a întâmplat ca acea țară să fie USA. Cu o săptămână înainte de plecarea către America, tocmai publicasem prima mea carte, o utopie despre lumea cărților. Când am ajuns la Washington, D.C., unde se găsește cea mai mare bibliotecă din lume, Library of Congress, pasiunea mea pentru explicarea lumii cărții și-a găsit mediul cel mai prielnic, așa am decis că să rămân în acel oraș.² Stăteam în sălile de lectură și încercam să recuperez o parte din anii de studiu pierduți, din pricina faptului că nu avusesem acces la cărți esențiale din mai multe domenii. Eram încrezător în reușită, mai ales că practicam REM, „rapid eye movement”, adică „metode de citire rapidă”. Unul din acele domenii descoperite era chiar acela al teoriilor cu privire la societatea civilă. Tocmai când citeam de zor, s-a petrecut unul dintre acele evenimente pe care nu le uiți niciodată. Presa americană, dar mai ales cea locală, relatau cu uimire despre faptul că nu mai țin minte ce tribunal local permisesse unei organizații notorii, despre care doar citisem sau văzusem în filme, numită Ku Klux Klan, să organizeze un „marș” în Capitala Americii.

Cine cunoaște Washington, D.C., știe că peste 75% din populație este alcătuită din afro-americani (sau „negri” cum li se spune încă în România și cum li se spune încă în America acum câteva decenii, când s-au afirmat rigorile *political correctness*). Mă refer la zona metropolitană, incluzând și cartierele din statele Maryland și Virginia. Datele statistice sunt din 1990, poate că între timp s-au mai petrecut niște mutații, dar în mod normal dacă KKK organiza un asemenea „marș”, consecințele erau sau puteau fi dramatice. Pe vremea aceea, mă gîndeam că se poate produce fie un fel de „nou război civil”, fie o „exterminare”, în funcție de numărul mai mare sau mai mic de keikeikiști. Era o zi de duminică, în luna octombrie a anului 1990, încă nu trecuse un an de când comunismul căzuse, iar eu urma să asist la un conflict interrasial pe viu. Așa îmi închipuiam. Ciudat este că nu îmi mai aduc aminte de ce protestau cei din KKK, dar au primit autorizație din partea autorităților. Iar protestul se petrecea în Mall, dinspre clădirea Congresului american către Washington Memorial. Adică, cum ieși de la Library of Congress, ocolești The Congress prin dreapta și ajungi la locul „marșului”. Mi-am lăsat lecturile și m-am dus și eu să văd „luptele”.

1 Blocajul mental al acelor care cred că societatea civilă s-a născut în Occident și în epoca modernă poate fi ușor înlăturat dacă îi punem să se gîndească la câteva exemple de notorietate. Doar un exemplu, *pour epater le bourgeois*. Isus Christos și apostolii săi au fomat un NGO în antichitate, undeva în Orient, din care au derivat mai multe NGO-uri, care s-au răspindit în tot Imperiul Roman și chiar dincolo de granițele acestuia. Era acel NGO de tip civic?

2 Interesul meu pentru studiul asociațiilor societății civile a fost mult potențat de faptul că la Washington, D.C., am legat o prietenie (mult încercată de atunci încoace) cu Vladimir Tismăneanu, profesor de *political science* la University of Maryland, College Park, la care tocmai se mutase anul acela. Coincidența a făcut ca programul meu de training jurnalistic să organizeze prima vizită într-o universitate americană și într-un *campus* universitar tocmai la University of Maryland, College Park. Acolo am făcut și primele cursuri practice de utilizare a computerului. Am rămas legat prima universitate, ca și de primul oraș american, revenind acolo de câte ori am putut în ultimele două decenii. De fapt, contactul repetat cu University of Maryland și cu Vladimir Tismăneanu (mentorul meu) mi-au influențat decisiv hotărîrea de a trece din presă, o pasiune și o profesie unde realizasem lucruri importante, în domeniul academic numit *political science* (cu „cartea de muncă”, nu definitiv, pentru că am continuat să fiu activ în presă de atunci încoace). Or, mentorul meu avea o teorie interesantă cu privire la rolul crucial al asociațiilor societății civile din țări precum Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria în doborîrea regimurilor comuniste totalitare de tip sovietic. Vezi în acest sens Vladimir Tismăneanu (ed.), *In Search of Civil Society. Independent Peace Movements in the Soviet Bloc* (New York: Routledge, 1990). Toate exemple sale erau asociații din categoria CIVICĂ a societății civile.

O mînă de oameni, dintre care unii îmbrăcați cu „uniforma” albă KKK, țugu-
iată în vîrf, mărșăluiau înconjuțați de sute de polițiști, trupe speciale, „șerifi”, iar
dincolo de barajele amenajate se aflau mii de afro-americani, dintre care unii erau
furioși la culme, iar alții doar se amuzau. Erau unii atît de solizi și puternici, încît nu
puteai să nu gîndești ce s-ar întîmpla dacă ar rupe „gardul viu” al forțelor de ordine.
Dar nu s-a întîmplat nimic, „klanistii” și-au terminat marșul, apoi s-au urcat în niște
autobuze și microbuze, care au plecat sub escorta motocicletelor și mașinilor de po-
liție, forțe speciale, șerifi.

Înainte să merg la „marș” mă gîndeam la soarta „marșurilor” și manifestații-
lor din România la care asistasem în lunile precedente, începînd cu cele din 21 și 22
decembrie 1989, apoi la cele din 12 ianuarie, 29 ianuarie, martie, aprilie-mai 1990 în
Piața Universității, la cele trei „mineriade” de pînă atunci, dar mai ales la atitudinea
autorităților din țara mea, care nu numai că nu-i protejaseră pe protestatarii antigu-
vernamentali, dar mai și chemaseră bandele de mineri și lumpenproletari din Bucu-
rești sau alte părți ale țării, ca să intervină violent împotriva protestatarilor. Era clar
că la Washington, D.C., vedeam o democrație consolidată, care îi proteja chiar și pe
acea care credeau în valori antidemocratice, antiliberales și anticivice. În timp ce mă
uitam la „marșul” disciplinat al membrilor Klanului prin fața Capitolului, sub protec-
ția poliției, am avut și o altă revelație. Ku Klux Klanul este o asociație a societății
civile! Adică, un grup alcătuit pe baze voluntare, autoorganizat, aflat în afara statu-
lui și a guvernului, precum și în afara activităților economice, care își promovează
valorile și/sau interesele, grup militant. De cînd m-am întors în sala de lectură, adică
de atunci încoace, am reluat studiul teoriilor societății civile, dar mai ales observarea
realității, pentru a reconcilia teoria cu practica. Am făcut de-a lungul anilor o docu-
mentare exhaustivă despre zeci și sute de asociații ale societății civile, necesară unei
teorii extinse a societății civile, care să dea seamă de diferențele dintre națiuni, civi-
lizații, regimuri politice.¹

Asociații ANTICIVICE ale societății civile

KKK era și este o asociație a societății civile, care corespunde celor mai impor-
tante trăsături enumerate de definițiile variate ale societății civile. Caracterele sale
de grup nonguvernamental, voluntar, autoorganizat, capabil să-și promoveze valori-
le și interesele, sînt evidente. Citind despre KKK, văzînd și anumite filme artistice ori
documentare, m-am convins că am dreptate, chiar dacă anumite definiții, dar mai
ales tot felul de contestatari *ad-hoc* ai teoriilor mele, păreau să-mi pună sub semnul
întrebării descoperirile.² Problema definițiilor în știința politică, în științele sociale,

1 După „marșul” KKK din Mall, am tot încercat să-l conving pe Tismăneanu de validitatea
tipologiilor mele și a noii teorii, la început și mai tîrziu fără succes, dar în diferite etape mi se
părea că l-am convins.

2 Cea mai teribilă impresie pe care a exercitat-o asupra mea un film despre KKK a fost *Mississi-
ppi Burning*, un film care apăruse pe ecrane cu un an înainte de „marș”, regizat de Alan Parker,
cu Gene Hackman în rolul principal. În alte roluri au jucat Willem Dafoe, Frances McDormand și
alții. Am văzut acel film la cîteva săptămîni după „marș”, iar ceea ce el scotea pregnant în evi-
dență, iar studiile de *political science* pot cu greu să o facă, era sprijinul extraordinar și simpatia
generalizată de care avea parte Ku Klux Klanul din partea populației locale majoritare, în primul
rînd din partea categoriei WASP, dar și din partea celorlalte categorii de „albi” (termenul de
„alb” nu este *politically incorrect*?). Prejudecățile rasiale erau atît de răspîndite (pînă de curînd,
dar probabil și acum, cu toate că nu cu aceeași preiganță) în rîndurile populației și autorităților
locale încît agenții FBI trimiși în zonă să acheteze oribilele crime rasiale păreau reprezentanții
unei forțe străine de ocupație. Desigur, filmografia despre KKK este impresionantă, dar trimi-
terile pe care le voi face sînt strict la cîteva filme pe care le-am vizionat, cu aceeași observație
că aceste filme - ca și nuvele, romanele ori piesele de teatru - pătrund în zone ale înțelegerii

este că nu există una care să fie universal acceptată. Nici definițiile partidelor politice, nici măcar definițiile democrației, sistemului politic, regimului politic și nici măcar definițiile societății civile nu sunt universal acceptate. Nonuniversalitatea definiției îi avantajează și dezavantajează pe toți cei care se ocupă de probleme similare. Ei pot susține un punct de vedere pînă la un punct, îi pot combate pe alții pînă la un punct, dar realitatea politică și socială este mult mai diversă și mai bogată decît teoria care încearcă să formuleze o explicație asupra ei. Voi reveni însă asupra definițiilor, ceva mai încolo. Pentru mine era clar că Ku Klux Klanul era o asociație a societății civile, dar în același timp îmi dădeam seama că era complet diferită. În ce fel diferită, dar cît de asemănătoare? Iar la un moment dat am înțeles. Însă întotdeauna cînd vrei să explici ceva important din politică, este imposibil fără un *background* istoric minimal. De aceea, voi face aici o mică paranteză, utilă pentru înțelegerea subiectului.

Cel mai cumplit război cu care s-a confruntat America vreodată pe propriul teritoriu a fost Războiul de Secesiune (1861-1865). A fost un război care s-a purtat între americani, între două moduri de a defini identitatea americană. Pe cîmpul de luptă, a fost un război între armatele statelor din Nord (*yankeii*) și cele ale statelor din Sud. Respectiva confruntare a fost în legătură cu problema atît de spinoasă a abolirii sclaviei negrilor. De fapt, a fost o confruntare pentru autodefinirea identității, iar faptul că una dintre părți a ieșit victorioasă nu a însemnat pentru cealaltă parte o înfrîngere totală și definitivă. KKK a reprezentat reacția societății civile sudiste americane față de pierderea Războiului de Secesiune și abolirea sclaviei negrilor. Cînd îi auzi azi pe diletanții care îi acuză pe americani că au fost rasiști și exploatare de negri, îți dai seama că aceste găgăuțe n-au studiat niciodată istoria mondială a sclavagismului ca să-și dea seama că sclavia a fost o practică universală și preponderentă, începută din paleolitic, cînd triburile învingătoare în războaiele intertribale ori îi omorau pe învinși ori îi transformau în sclavi. Sclavia oamenilor a durat multe milenii, iar singurele diferențe în sens emancipator între diferitele state, monarhii sau republici, a survenit în legătură cu momentul în care au decis să renunțe sau să interzică respectiva practică. Și îți mai dai seama că dilentanții nu înțeleg că pentru rezolvarea acelei controversă, dar mai ales pentru a realiza eliberarea negrilor din sclavie, americanii au plătit deliberat cel mai mare tribut de sînge, incomparabil mai mare decît cel din toate războaiele la care au participat anterior și ulterior, în particular în ultimii 50 de ani.

Războiul de Secesiune a fost cel mai sîngeros din istoria americanilor, cu numeroase *casualties*, atît *in combat*, cît și în afara luptei, mult mai multe decît „numeroasele victime” invocate de propaganda mediatică, mai ales antiamericană, cu privire la războaiele din Afghanistan și Irak, care durează din 2001 și 2003 încoace.¹ Un

inaccesibile demersurilor din știința politică *The Birth of a Nation*, film mut regizat de D. W. Griffith (1915); *The Klansman*, regizat de Terence Young (1974); *Places in the Heart*, regizat de Robert Benton (1984).

¹ Din datele furnizate de către U.S. Department of Veteran Affairs, în Războiul american de Secesiune, trupele Nordului, „unioniste”, au suferit 140.414 pierderi pe cîmpul de luptă și alte 224.097 *casualties* în afara sa, în vreme ce trupele Sudului secesionist, „confederate”, au suferit 74.524 pierderi pe cîmpul de luptă și alte 59.297 *casualties* în afara sa. Din datele oficiale la zi, adică la data cînd completez acest footnote, 12 februarie 2010 (care pot fi consultate pe <http://icasualties.org/oef/> sau pe <http://icasualties.org/Iraq/index.aspx>), numărul total de *casualties* în Irak/Operation Iraqi Freedom este de 4.694 morți, dintre care soldați americani 4.376, în vreme ce în Afghanistan/Operation Enduring Freedom numărul total de pierderi de vieți omenești din trupele aliate este de 1.633, dintre care 986 americani. Comparăția dintre pierderile de vieți omenești din Războiul de Secesiune și din actualele războaie în care USA este implicată nu este suficientă. Altă comparație este și mai grăitoare: în 9 ani de război în Afghanistan și 7 ani de război în Irak, au murit de 10 ori mai puțini oameni decît numărul anual de accidentați mortal de pe șoselele americane. Statisticile arată că în ultimele două decenii, media anuală de *Motor Vehicle death toll* este de în jur de 42.000 de oameni!

adevărat „război civil”, la capătul căruia ura învinșilor împotriva învingătorilor a condus chiar la asasinarea Președintelui american Abraham Lincoln, cel mai important promotor al aboliționismului. În ciuda prețului uman plătit sau poate că tocmai de aceea, resentimentele învinșilor și prejudecățile lor rasiale au rămas atât de puternice încât după Războiul Civil s-au format celebrele asociații ale societății civile, cunoscute sub denumirea de Ku Klux Klan. Or, paranteza de pînă acum a fost de natură a explica motivația și logica instituțională a acestor puternice și periculoase organizații ale societății civile, care continuă să existe într-o țară care se consideră „educatorul democratic” al umanității. Aceste asociații anticivice au militat pe față sau în mod conspirativ pentru a împiedica accesul negrilor la educație, vot, la cîștigarea unui statut social și economic superior, pentru a împiedica accesul acestora la drepturi care decurg din „Cele 10 amendamente” la Constituția USA, cum ar fi dreptul de a deține arme de foc. De asemeni, KKK și asociațiile similare, înrudite sau subordonate, au comis numeroase violențe, de la bătăi, torturi, incendieri, mergînd pînă la crime, execuții sau asasinate politice, împotriva tuturor acelor care susțineau drepturile de emancipare sau drepturile civile ale negrilor, de la activiștii și liderii Partidului Republican la celebritățile artistice sau culturale militante. De atunci încoace, rasismul unora dintre americani a produs o „constelație” de asemenea asociații, de la Frăția Ariană la o diversitate de organizații neofasciste/neonaziste ori de tip „*militia movement*”. În diferite epoci istorice, ele au crescut sau au scăzut ca intensitate. Orientările acestor organizații sunt antidemocratice, antiliberale, antisemite, anti-afro-americane, segregacioniste, rasiste, anticatolice, antiimigraționiste, într-un cuvînt ANTICIVICE. Cele mai multe dintre ele sunt anticomuniste, iar teoriile conspiraționiste fac parte din mitologia lor interioară.

Violența extremă a organizațiilor anticivice americane este binecunoscută. Ele au recurs la activități teroriste împotriva cadrului instituțional care favorizează emanciparea negrilor, *the American Establishment*. Un exemplu celebru și destul de recent este cel al atentatului terorist „Oklahoma city bombing”, din 1995, organizat de niște indivizi asociați cu „*militia movement*”. Respectivul atentat cu bombă venea la doar la doi ani de la primul atentat cu bombe de la Twin Towers, din New York, fiind inițial pus pe seama fundamentalistilor islamici. Înainte de 9/11, astfel de organizații reprezentau principala preocupare a unei „*law-enforcement agency*” cum este FBI, care și-a mutat centrul atenției asupra amenințărilor teroriste de tip fundamentalist islamic.

Alte exemple spectaculoase de asociații anticivice ale societății civile sînt **rețelele teroriste**. Tipologia și „cazuistica” rețelor teroriste cuprinde grupări radicale de stînga, de dreapta, anarhice, etnocentrice, rasiste, fundamentalist islamice. Grupările teroriste sunt tot asociații ale societății civile, voluntare, nonguvernamentale, cu o autoorganizare riguroasă, urmărind realizarea anumitor valori, interese, sunt militante, promotoare ale activismului anticivic.¹ Neînțelegerea apartenenței acestor organizații la societatea civilă din diferite state, sprijinul puternic pe care îl au din partea unor categorii largi de populație, este una dintre cauzele ineficienței luptei împotriva lor, iar în particular a incapacității unor guverne, servicii secrete, autorități de profil de a preveni tragedii cum a fost cea din 9/11. „Bucuria străzilor” din multe orașe ale Orientului Mijlociu sau din alte părți cînd televiziunile difuzau imagini cu atacarea cu avioanele a Twin Towers din New York, urmate de prăbușirea acestora este numai un exemplu cu privire la simpatia de care se bucură Al Qaeda, cea mai cunoscută organizație teroristă a ultimului deceniu. Alte organizații anticivice și te-

¹ Vorbeam mai sus despre faptul că activismul civic nu este singura formă de activism. **Activismul anticivic** are o forță mobilizatoare cu efecte devastatoare. Creșterea participării, ba chiar frenezia participării politice a anumitor organizații extremiste, radicale, care au provocat chiar căderea unor regimuri politice și despre care voi vorbi mai jos, fac parte tot din categoria activismului anticivic.

roriste ale societății civile sunt (sau au fost ori sunt considerate de către unii), pe care le enumăr deliberat într-o amestecate: OEP; Hamas; IRA; Brigăzile Roșii; Hezbollah; ETA; Sendero Luminoso; Armata Roșie Japoneză; UCK; PKK [...]. Din trăsăturile anticivice „clasice” sau „postmoderne” ale acestor organizații teroriste pot fi reținute: ura (care de cele mai multe ori înseamnă și propaganda ori lupta înarmată, în particular prin atacarea cu bombe a oamenilor a oficialilor și/sau oamenilor nevinovați, a civililor) împotriva modernității, democrației, liberalismului, parlamentarismului, capitalismului, Americii, Occidentului, anumitor state naționale, dar și a unor organizații internaționale, creștinismului, evreilor, mozaismului, Israelului, ONU, emancipării femeilor, homosexualității, globalizării, [].¹

Ar fi o greșeală dacă ne-am limita doar la organizațiile teroriste pentru exemplificarea categoriei anticivice a societății civile. Din multiplele exemple pe care le-am adunat de-a lungul anilor, am să mă refer aici numai la câteva. Ceea ce trebuie reținut este că organizațiile cele mai violente din categoria anticivică sunt la rîndul lor sprijinite de sute și mii de organizații cu un caracter ceva mai pașnic, după cum aceste organizații la rîndul lor ajută cu bani organizații ale societății civile, de tip anticivic, de tip civic ori noncivic, ba chiar organizații ale societății civile MIXTE, care amestecă trăsături ale celor trei mai componente. Așa se întîmplă, de pildă, cu organizația Hamas. Am descoperit acest lucru absolut din întîmplare, acum aproape 15 ani, citind revista britanică *The Economist*, care explica „Hamas is much more than its military arm. It is a social and religious organization, running an array of civic institutions”.² De fapt, Hamas (acronimul pentru *Harakat al-Muqāwamat al-Islāmiyyah*, „Mișcarea de Rezistență Islamică”) este o organizație socio-politică-militară complexă, care include și o ramură paramilitară, „brațul înarmat”, „milițiile”, „Brigăzile Izz ad-Din al-Qassam”. Council on Foreign Relations explică într-un raport sintetic motivele pentru care Hamas se bucură de sprijinul și încrederea populației palestinienilor din regiunea Gaza („fișia Gaza”), fapt care a stat atît la baza succesului său electoral, cît și a înfruntării cu armata israeliană: „Hamas funds schools, orphanages, mosques, healthcare clinics, soup kitchens, and sport leagues. «Approximately 90% of its work is social, welfare, cultural, and educational activity», writes the Israeli scholar Reuven Raz. The Palestinian Authority often fails to provide such services, and Hamas’ efforts in this area – as well its reputation for honesty, in contrast to the many Fatah officials accused of corruption – help to explain the broad popularity it summoned to defeat Fatah in Palestinian Authority’s recent elections”.³

În societățile nonoccidentale, asociațiile societății civile de tip anticivic se bucură de largul sprijin al populației locale. Mai mult, personaje abominabile precum Osama bin Laden și organizația criminală pe care o conduce se bucură de încrederea și simpatia cvasigenerală în sondajele de opinie făcute în țările arabe, în cele musulmane, precum și în largile comunități islamice din țările europene occidentale.⁴ Acolo,

1 Las pe seama cititorului interesat și/sau competent plăcerea de a completa lista organizațiilor teroriste, precum și a trăsăturilor anticivice ale acestora, dar mai ales a separării și individualizării fiecărei organizații teroriste prin trăsăturile anticivice proprii,

2 „Ararat’s dilemma”, *The Economist*, March 2nd, 1996, 40.

3 „Hamas: Background Q & A”, Council on Foreign Relations, March 16, 2006, pe www.cfr.org/publication/8968/.

4 Este semnificativ faptul că teroristii 9/11 au trăit în comunitățile islamice din țările Europei Occidentale și că după atentatele comise de acești, au urmat altele, comise de alți membri ai acelorăși comunități, care de multe ori reneagă deschis valorile democratice, liberale, civice ale țărilor gazdă. „Corectitudinea politică” împiedică forțele democratice să se raporteze în mod adecvat la amenințările din interiorul acestor democrații consolidate venite din partea „Calului Troian” reprezentat de organizațiile anticivice islamice, care nu urăsc nimic mai mult pe lume decît țările gazdă primitoare, cu valorile lor cu tot. O cu totul altă atitudine o au anumite servicii de *intelligence* din acele țări. Astfel, în ultimii ani, în Marea Britanie, MI5 recunoaște deschis că majoritatea activității sale din ultimul deceniu este legată de monitorizarea comunităților

distincțiile între organizațiile civice și organizațiile anticivice ori între părțile civice, anticivice și noncivice ale respectivelor organizații se pun cu totul altfel decât în democrațiile consolidate, în particular cele occidentale. Caracterul antidemocratic, antiliberal, antimodern al acestor organizații este ceva care nu mai trebuie demonstrat. Cît privește răspîndirea antiamericanismului în lumea islamică, acesta este un subiect extrem de delicat, dar ea nu diferă decât prin nuanțe de ceea ce se petrece în alte regiuni ale lumii sau chiar continente. În societățile islamice, antiamericanismul merge mîna în mîna cu antisemitismul (datorită apartenenței comune a evreilor și arabilor la „rasa” semită, un termen mai adecvat ar fi antiiudaismul semiților arabi). Tocmai datorită virulenței acestor porniri de ură, s-a putut vorbi chiar despre islamofascism. Or, între orientările enumerate ale organizațiilor teroriste și orientările populației din acea zonă nu există mari deosebiri. Datorită preponderenței anticivice din societatea civilă din țările islamice, teza „democrației ca valoare universală” a devenit una dintre cele mai controversate în *political science*.

Organizațiile societății civile din țările islamice au însă o natură ambiguă, iar în anumite contexte politice ori geopolitice pot juca un rol crucial în supraviețuirea unor comunități amenințate de **totalitarismul nonteologic**. Unul dintre exemplele mele preferate este acela al Afghanistanului comunist, aflat sub ocupația armatelor sovietice. Din punctul de vedere al conceptelor cu care operează teoria mea, organizațiile mujahedinilor („luptătorii pentru libertate”, „luptătorii pentru dreptate”) și talibanilor („students of Islam” sau „seekers of knowledge”) din Afghanistan, sunt tot organizații ale societății civile. Mujahedinii luptau împotriva guvernului comunist afgan și a trupelor sovietice.¹ Talibanii erau un fel de „studenți teologi”, din micile școli islamice sunnite *madrassas* din zona triburilor pashtun, care ocazional s-au ridicat și împotriva sovieticilor, dar au devenit o forță din cauza nemulțumirilor din societatea civilă afgană față de abuzurile mujahedinilor „baroni ai războiului” (*warlords*). Talibanii s-au ridicat la luptă împotriva mujahedinilor, pentru a impune dreptatea, ordinea, credința și moralitatea în țară. Inițial, talibanii erau un fel de predicatori și de organizatori comunitari, însă datorită implicării puternice a wahhabiștilor din Arabia Saudită în ajutorarea miilor de *madrassas*, mișcarea lor s-a radicalizat. Mișcarea talibanilor este una dintre cele mai complexe și multifuncționale organizații ale societății civile, un echivalent sunnit al organizațiilor de tip *grass-root*, care printr-un program antimodern și anticivic radical au reușit să cucerească puterea în Afghanistan după retragerea armatelor sovietice și să instaureze un stat teologic totalitar. Mișcarea a pornit din școlile teologice islamice, iar apoi s-a diversificat în mii de asociații, dintre care unele cu caracter social, religios, educațional, juridic, dar mai ales paramilitar. Înainte de cucerirea puterii și după doborîrea regimului taliban de către forțele americane, talibanii intrau și intră perfect în **categoria „mișcărilor totalitare”** descrise de Hannah Arendt, care reușesc în politică datorită abilității unor lideri manipulatori de a încheia „the temporary alliance between the Mob and the Elite”:

„totalitarian movements are mass organizations of atomized, isolated individuals. Compared with all other parties and movements, their most conspicuous external characteristics is their demand for total, unrestricted, un-

islamice britanice și de prevenirea numeroaselor atentate pe care le pun la cale reprezentanți ai acestora. Vezi cea mai importantă carte scrisă vreodată despre istoria vreunui serviciu de *intelligence* din lume, deoarece un istoric „din exterior”, celebrul Critopher Andrews, a primit din partea directorilor MI5 acordul să acceseze integral arhivele respectivului serviciu secret, publicîndu-și cartea în anul centenarului înființării MI5 (și MI6, pentru că cele două au fost înființate deodată, funcționînd împreună), *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5* (London: Allen Lane/Penguin Books, 2009).

¹ Ulterior, organizațiile mujahedinilor s-au implicat în mai multe conflicte internaționale, ajutînd comunitățile islamice locale în lupta contra guvernelor conduse de creștini ortodocși (Bosnia-Herțegovina, Kosovo, Cecenia), catolici (Filipine), hinduși (India, Kașmir).

conditional, and unalterable loyalty of the individual member. This demand is made by the leaders of totalitarian movements even before they seize power. It usually precedes the total organization of the country under their actual rule and it follows from the claim of their ideologies that their organization will encompass, in due course, the entire human race.”¹

Sprrijinul popular puternic al organizațiilor anticivice ale societății civile din țările islamice, dar și sprijinul popular pentru asociațiile noncivice ale societății civile reprezintă un argument în plus pentru împotriva ignorării acestor zone cruciale de către teoriile noncanonice ale societății civile. Fără a dezvolta prea mult acest subiect aici, doar îl voi puncta, pentru a arunca o lumină suplimentară asupra logicii construcției mele: conceptele de „mob”, „mass”, „classless society”, „atomizare”, „alienare”, trebuie regândite în contexte civilizaționale diferite, dar și în legătură cu efectele exploziei tehnologice, informaționale și globalizării asupra indivizilor, comunităților, națiunilor. În contextul teoriei mele, voi explica în detaliu aceste efecte prin raportare la formarea unor asociații globalizate „de tip” nou ale societății civile, de natură anticivică și noncivică.

Față de regimul teologic islamic totalitar al talibanilor s-au ridicat la luptă mai mulți lideri locali, dintre care cel mai remarcabil a fost Ahmed Shah Massoud, etnic tadjic, din zona muntoasă din jurul Văii Panjshir. „Leul din Panjshir” se făcuse remarcat încă din perioada luptei antisovietice, când respinsese nu mai puțin de șase ofensive ale puternicei Armate Roșii. Sovieticii au apelat chiar la vechile tactici de izolare folosite în Berlin și un construit un „Zid” la intrarea în Valea Panjshir, pentru a înfometă populația și a tăia aprovizionarea cu arme și muniții. Dar tactica nu a reușit, iar sovieticii au fost forțați să încheie un armistițiu separat cu Massoud. Ce n-au reușit sovieticii, n-au reușit nici armatele regimului teocratic taliban. Massoud s-a împotrivit cu succes talibanilor, aliindu-se cu alți lideri locali, pentru a forma o puternică alianță militară. A fost una dintre puținele „parteneriate” reușite pe care CIA le-a întreținut în Afghanistan după instaurarea regimului teocratic taliban. Or, o parte a explicației succeselor sale împotriva sovieticilor și a talibanilor ține tot de modul în care el a fost sprijinit de organizațiile societății civile din Valea Pahjshir, cu roluri educaționale, administrative, medicale, de asistență socială, de împărțire a dreptății (un sistem judiciar alternativ, de tip civic), dar și cu roluri de poliție, servicii de *intelligence* și mai ales militare. pe care mai mulți autori occidentali le-au descris cu admirație, mai ales datorită faptului că funcționau într-o zonă exclusiv rurală. Deși ar putea fi descrisă ca un „stat în stat”, Valea Pahjshir sub conducerea lui Massoud era o „enclavă a societății civile”, căreia cu greu i se pot găsi corespondențe altundeva în lume. Nu este de mirare că „Leul din Pahjshir” a fost asasinat pe 9/11, în aceeași zi cu atacurile împotriva Americii, de către un terorist sinucigaș („suicide bomber”) deghizat în reporter de televiziune, într-un atentat comandat de către Osama bin Laden.² La întrebarea cu privire la „ce fel de organizații ale societății civile” existau în Valea Pahjshir în timpul regimurilor totalitare comunist și taliban voi răspunde în cartea care va dezvolta ideile expuse aici *in nuce*.

1 Hannah Arendt, *The Origin of Totalitarianism*, new edition with added prefaces (San Diego, New York, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1979), 323. Cartea s-a tradus și în limba română, de către niște buni cunosători ai limbilor engleză și română, dar defictari cunosători ai filosofiei politice anglo-saxone, așa că prefer să citez din această ediția, care conține în plus mai multe „prefețe” ale autoarei la ediții diferite.

2 Cea mai inteligentă și informată abordare a realităților politice, teologice, de *intelligence*, care au condus la dezvoltarea terorismului Islamic, dar și a aspectelor complexe ale organizațiilor diverse ale societății civile din Afghanistan, Pakistan, inclusiv cele legate de mujahedini, talibani și „leul din Pahjshir” se găsește în Steve Coll, *Ghost Wars. The Secret History of the CIA, Afghanistan and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 11, 2001* (London, New York: Penguin Books, 2004).

Din motive care țin de *deadline*, precum și de întinderea acestui text, nu voi mai intra în „studiile de caz”, în „dosarele” altor organizații anticivice, ci doar voi enumera o parte dintre ele, cu mențiunea că fiecare în parte sau mai bine spus cele mai provocatoare exemple le voi trata în niște „studii de caz” relevante. Deși nu intenționez să dezvolt aici decât o parte din argumentele teoriei tripartite, menționarea „mișcărilor totalitare” deja sugerează unde mai trebuie căutate exemple de „mișcări totalitare”, care toate au avut un caracter anticivic (partidul bolșevic; partidul nazist; mișcările neonaziste din Germania, mișcările neocomuniste din multe țări ale lumii ș.a.m.d.).

Trebuie mereu reamintit că partidele politice reprezintă cele mai puternice organizații ale societății civile. Ele sînt organizații voluntare, nonguvernamentale, bazate pe militantism, care promovează anumite valori și interese, în general în scopul cîștigării alegerilor și a puterii. Unele dintre partidele românești postcomuniste au reușit să se organizeze în teritoriu, în fiecare județ, în fiecare oraș, precum și în cele mai multe dintre localitățile rurale. Aceste realizări remarcabile trebuie reamintite, pentru că în România persistă un fel de „mitologie civică”, lansată de cîțiva activiști civici care n-au citit mai multe cărți decât degetele de la mîna despre acest subiect, care gîndesc și se exprimă în noua „limbă de lemn” numită „political correctness” și care cred că societatea înseamnă doar acele NGOs birocratice în care ei sînt niște simpli „angajați”, un fel de funcționari, și care nu ar funcționa în lipsa finanțărilor externe (și uneori interne). Conform definițiilor importante ale societății civile, aceste organizații nonguvernamentale birocratice sau care sînt „sucursale” ale unor fundații străine, nici măcar nu sunt asociații ale societății civile, pentru că nu sunt asociații voluntare, spontane, ci un fel de proiecții ale unor organizații create în alte timpuri și în alte locuri. Or, prin comparație, partidele din această țară sunt organizații ale societății civile care au reușit mult mai bine să se autoorganizeze, iar adesea să acceadă la putere. Ce se întîmplă însă cu partidele după ce ajung la putere este chiar altceva: se birocratizează, pierd multe din legăturile cu societatea civilă, devin tot mai puțin reprezentative. Cînd pierd puterea, caracterele lor sunt tot mai evident asemănătoare cu ale celorlalte organizații ale societății civile. Or, cîteva dintre partidele și organizațiile politice care au influențat dramatic istoria națională a ultimului secol au avut un caracter anticivic explicit. Am făcut această mențiune ca „punte” între considerațiile din pasajul anterior și exemplele care urmează de asociații anticivice din România: Legiunea „Arhanghelului Mihail”; Garda de Fier; Partidul Communist din România (tot un fel de NGO-prelungire a unei organizații externe, Cominternul); Partidul România Mare; Asociația „Vatra Românească”; Asociația „Avram Iancu”; ASCOR; PUNR; „Noua Dreaptă” și alte organizații legionaroide sau neolegionare, fascistoide, criptonaziste; organizațiile radicale ale stîngii, neocomuniste, criptocomuniste sau noncomuniste (cum ar fi organizația „Che Guevara” din București ori reînființatul partid comunist, o organizație „caricatură” alcătuită din personaje despre care mai bine mă abțin să comentez); sînt și cîteva asociații ortodoxiste pentru care percep democrația și capitalismul într-un mod similar cu organizațiile fundamentaliste islamice, adică drept un fel de Satan. Unele dintre aceste organizații au fost și au rămas anticivice de-a lungul întregii lor activități, altele strict în anumite perioade sau doar în anumite ocazii (de pildă, în manifestațiile anti-gay din București, Cluj sau alte orașe). Cine face o comparație atentă între anumite NGO-uri birocratice, unde nu lucrează de fapt nici un voluntar, și organizațiile anticivice, nu poate să nu observe că măcar acestea din urmă sînt ceva mai autentice, pentru că se bazează pe voluntariat, pe autoorganizare și militantism.

O mențiune și un tratament separat merită și organizațiile anticivice de „ultimă generație”, cum sînt asociațiile antiglobalizare, anticapitaliste ori acele „hate-speech groups” de pe Internet, care promovează toată gama imaginabilă de atitudini și valori anticivice.

Asociații NONCIVICE ale societății civile

În timp ce studiam în sălile de lectură de la Library of Congress literatura de specialitate cu privire la societatea civilă, am început un program de „recuperare” culturală în alte „domenii” în care experiențele mele culturale, livești ori filmografice fuseseră limitate din pricina „societății închise” din regimul totalitar. Am văzut câteva sute de filme „vechi”. În 1990, în sălile de cinematograf din America a fost lansat filmul *The Godfather*, partea a III-a. Inevitabil, a trebuit să văd mai întâi filmul original, *The Godfather*, iar apoi partea a II-a din acest film, pe care mulți o consideră superioară primeia. Cele trei filme au fost regizate de către Francis Ford Coppola, iar printre marii actori care au jucat se numărau Marlon Brando, Robert de Niro, Al Pacino, Diane Keaton, James Caan, Robert Duvall, John Cazale, Andy Garcia, Talia Shire, Sofia Coppola, ș.a.m.d. Vizionarea casetelor cu *The Godfather* și *The Godfather II* mi-a produs a doua revelație: Mafia este o organizație a societății civile, care nu este nici civică, nici anticivică, ci pur și simplu NONCIVICĂ. Mafia este denumirea generică pentru cele mai puternice organizații NONCIVICE ale societății civile.

Organizațiile crimei organizate nu împărtășesc valorile și convingerile democratice, liberale, dar nici nu sunt neapărat antidemocratice și antiliberale. Însă ele sunt inamicele statului de drept, ale legalității, a reglementărilor, a procedurilor stabilite de oficialități, dar această abatere se manifestă în toate tipurile de regimuri politice, nu doar în cele democratice, preponderent civice. Cei care au trăit în comunism, ca și aceia care au studiat comunismul, își vor da seama de ceea ce vreau să spun când le voi aminti că în acele vremuri prosperitatea economiei paralele era privită ca un „fapt pozitiv” de către cei care nu împărtășeau valorile comunismului totalitar și ale economiei centralizate. „Piața neagră” era o „străpungere” (*breakthrough*) în economia controlată de stat. Indiferent că aceia care o practicau erau un fel de „antreprenori” sau „afaceriști” sau că aparțineau unor grupări de crimă organizată de tip mafiot, percepția cu privire la activitățile lor era favorabilă. Doar după ce asemenea activități ilegale au amenințat democrația și piața deopotrivă, percepția cu privire la ele s-a schimbat. S-a schimbat și „componenta socială și profesională” a grupurilor respective, din care s-au născut grupările mafioate postcomuniste (Mafia albaneză, Mafia rusească, Mafia cecenă, Mafia ucraineană, Mafia moldovenească, Mafia chinezească, ș.a.m.d.), răspindite deopotrivă în țările de origine și în alte continente, iar cei care alimentat aceste grupări erau foști membri ai poliției politice și armatelor comuniste.

Numele generic de Mafia include acele grupări ale crimei organizate, care sunt tot organizații nonguvernamentale, voluntare, autoorganizate în vederea atingerii unor scopuri, care nu sunt nici activități din sfera economică. Numele grupărilor crimei organizate pot fi diverse (Cosa Nostra, N drngeta, Triade, cartelurile de droguri mexicane, columbiene, etc.). Dar varietatea bandelor este enormă, de la „bandele de cartier” la „clanurile” din lumea interlopă. Gradul lor de organizare diferă, la fel și puterea sau influența economică, socială sau chiar politică. Și caracterul lor criminal variază, pentru că termenul anglo-saxon de „*organize crime*” nu se referă strict la comiterea unor asasinat, ci la încălcarea sistematică a unor legi, la comiterea unor fărâdelegi.

În „politologia” tradițională, există o idee care este „*taken for granted*, un fel de dogmă tipologică, anume că există trei componente ale unui fel de „trio magic”, datorită cărora sînt tratate toate relele societăților aflate în tranziția de la comunism la democrația liberală, democrația consolidată (care pentru anumite societăți nu se încheie niciodată, dar aceasta este o altă poveste): „economia de piață”, democrația și societatea civilă. Mai exact, se consideră că „societatea civilă” este un fel de contraparte sociologică a „pieței” din sfera economică și a democrației din sfera

politică.¹ Or, acest model economic nu descrie exact realitatea societății civile. Din multe puncte de vedere, societatea civilă este preocupată de interese economice private. Acest lucru a fost subliniat de Thomas Carothers: „nonprofit groups, from tenants' organizations to labor unions work zealously to advance the immediate economic interests of their members. Some civil society groups stand for «higher» - that is non-material - principles and values, but much of civil society is preoccupied with the pursuit of private and frequently parochial grubby ends”.² Or, lucrurile formulate mai sus atât de elegant sunt o realitate dramatică în Europa Centrală și de Est, în fosta Uniune Sovietică, în China, dar și în alte foste țări „în curs de dezvoltare” sau din „lumea a treia”, unde imperativul cel mai înalt al multor segmente ale societății civile este îmbogățirea rapidă. Autori diferiți folosesc termeni diferiți pentru a denumi asemenea variante de CAPITALISM, dar nu este momentan locul să le invoc aici. Scopul îmbogățirii rapide este o provocare organizațională, astfel încât evitarea barierelor legale și a plătirii taxelor, competiția dură cu alte grupuri și indivizi care urmăresc aceleași țeluri, la nivel național, regional sau internațional, forțează acele segmente ale societății civile să se organizeze în chipuri extrem de sofisticate, ba chiar să devină „criminale”. Crima organizată este o activitate criminală (de încălcare a legilor) care beneficiază de avantajul organizării. Natura activității criminale nu este neapărat economică sau nu este deloc. Însă ea are avantaje economice și financiare certe.

Partea noncivică a societății civile are un impact imens asupra politicii statelor, asupra economiei locale și globale, asupra altor segmente ale societății civile. În multe țări și regiuni (nu doar în fostele state sovietice, dar de asemenea în Italia, Nigeria, China, Mexic, Columbia, Liberia, Sudan, Somalia, Serbia, Albania, etc.), organizațiile criminale majore operează sfidând autoritatea politică sau, ca rezultat al corupției, operează cu complicitatea autorităților politice. Există numeroase rețele financiare internaționale care sînt în serviciul organizațiilor criminale (sau al grupărilor teroriste, după cum am aflat după 9/11). Acest lucru a fost observat încă din mileniul trecut, iar acum a căpătat dimensiuni tot mai greu de estimat: „Criminals are using the borderless world of electronic cash transactions and liberal or lax banking regulations to launder billions of illegal dollars and to defraud businesses, banks, individuals and governments. These resources are also used to corrupt and intimidate individuals and governments that try to fight back. Countries individually, and the international community collectively, are poorly positioned and woefully unprepared to cope with the extent and nature of the challenge to political order and competent government being raised by these organizations”.³ Partea noncivică a societății civile este rezervorul uman al crimei organizate.

Există însă o parte mult mai spectaculoasă a societății civile de natură noncivică: **sfera grupurilor de interese și a grupurilor de presiune**. Există și exemple importante de grupuri de interese și/sau presiune cu caracter civic sau anticivic. Avantajul invocării acestor exemple (de un fel sau altul) este că sînt extrem de convingătoare, în sens pozitiv sau în sens negativ. De la „părinții fondatori” ai Americii și pînă la teoreticienii democrației din zilele noastre, controversa cu privire la caracterul nociv sau benefic al grupurilor de interese nu a încetat. Există sute de

1 Vezi Gordon White, „Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground”, *Democratization*, Vol. 1, No. 3, Autumn 1999, 375-390. Această viziune se leagă de abordarea lui Talcot Parsons (din *The System of Modern Society*) cu privire la diferențierile comunității economice de subsistemele (sau funcțiile) economice și politice. De asemenea, se leagă de diferențierile făcute anterior de Antonio Gramsci (din *Prison Notebooks*) ale societății civile față de economie și de stat.

2 Thomas Carothers, „Civil Society”, *Foreign Policy*, Winter 1999-2000, 21.

3 William Olson, „International Organized Crime: the Silent Threat to Sovereignty”, *The Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 21, No. 2, Summer/Fall 1999/2000, 21.

exemple care confirmă cele două viziuni teoretice contradictorii cu privire la influența grupurilor de interese și/sau a grupurilor de presiune asupra democrației. Le-am „colectat” în cei câțiva ani de cursuri și seminarii ținute exact pe această temă, așa că ea va fi abordată într-un studiu de sine stătător. Un singur exemplu, unul convingător, care are și un fundament teoretic, care a acționat aici cu valoare predictivă, va fi de ajuns: în *The Rise and Decline of Nations*, Mancur Olson explica cum scutirile de taxe acordate unor grupuri de business, organizate în puternice lobby-uri, pot conduce la uriașe deficite bugetare. El prelungea astfel și aducea la zi „dilema lui Madison” cu privire dihotomia între „the interest of the nation” și „self-interest”. Or, actuala criză financiară și economică globală a izbucnit în America tocmai datorită faptului că statul a acceptat să „dereglementeze” domeniul activităților bancare, financiare, al grupurilor de interese, pînă cînd acestea și-au urmat atît de consecvent „interesele proprii” încît au produs falimentul general. Datorită faptului că USA este și o supraputere economică mondială, criza internă s-a globalizat, extinzîndu-se la nivelul planetei. Urmărirea interesului propriu pînă în pînzele albe este o atitudine noncivică, proces care a dăunat nu doar „interesului național” american, ci „interesului public” al acestei planete, pe care îl percepem numai cînd se produce o asemenea catastrofă care afectează bunăstarea tuturor.¹

Grafițele variabile dintre asociațiile noncivice apropiate de crima organizată și diferite grupuri de interese amestecate deopotrivă în zona afacerilor și în zona politică, a partidelor, guvernelor, serviciilor secrete, armatei, administrației, justiției, poliției, îi fac adesea pe ziariști sau pe adversarii politici să folosească denumirea generică de Mafie cînd se referă la acele zone clientelare „de frontieră”, unde ar acționa diferite „mafii”. „Baza socială” a asociațiilor noncivice ale societății civile este enormă, ca și „fundamentul economic” al acesteia. Le voi explica pe larg în altă parte, însă ca un indiciu minimal, ele trebuie căutate în zona „economiei subterane”, a asociațiilor constituite în scopuri ilicite (importul de mașini, afaceri cu acte false), ale evitării sistematice a plății impozitelor și taxelor către stat.

Cu toate că nu am epuizat subiectul, iar exemplele de asociații noncivice sunt numeroase, închei acest subcapitol referindu-mă la unul dintre ele: organizațiile de suporteri ale echipelor de fotbal sau ale altor echipe, care aसेsa sînt promotoarele violenței pe stadioane și în afara lor. Ele există aproape pretutindeni, cu excepția regimului taliban, care interzisese practicarea fotbalului și a aproape tuturor celorlalte sporturi.

„Avatarurile” modelului tridimensional

Teoria tridimensională a societății civile a fost tratată de la bun început cu mari rețineri, ironii sau chiar comentarii răutăcioase de către unii specialiști sau non-specialiști, dar niciodată cu argumente teoretice puternice, ci numai prin repetarea papagalicească a exemplelor, definițiilor și conceptelor pe care eu tocmai la contestam. Mai mult decît aceste aspecte teoretice controversate au contat tot felul de chestiuni de natură subiectivă, care în unele cazuri mi-au inhibat pornirea de a-i contrazice: unii dintre ei erau prieteni; alții erau ceva mai în vîrstă, deci aveau mai multă experiență, iar eu am ținut mereu cont de acest lucru; pe unii dintre ei – extrem de puțini – i-am respectat și îi respect și încercam să nu îi pun într-o lumină nefavorabilă contrazicîndu-i; unii dintre ei mi-au fost chiar „mentori”, la un moment dat, ori le datoram mult. A sosit momentul în care nu mai este cazul să țin cont de aceste considerente personale, ci doar de ceea ce sunt obligat să fac, din pricina

¹ Voi reveni și cu alte exemple, plus bibliografie, plus note de subsol, plus date, cifre, statistici, pînă cînd cei care se îndoiesc vor pricepe despre ce vorbește această teorie a societății civile.

demersurilor, conceptelor, ipotezelor, teoriilor și concluziilor cercetărilor mele. Din acest motiv, am avut inițiativa unui număr special din *Sfera Politicii*, pentru a începe publicarea și clarificarea acestor abordări explicative.

După revelațiile cu Ku Klux Klanul și Mafia, m-am gândit tot timpul la exemplele de asociații ale societății civile care apăruseră în România imediat după prăbușirea regimului comunist. Le-am integrat în demersul meu și probabil că aceea a fost o greșeală, pentru că referirile la realitățile „noastre” și nu la cele occidentale i-au făcut pe unii să înțeleagă greșit ceea ce doream să spun. Am inventat teoria tridimensională a societății civile, pe vremea când predam *political science* la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. Am prezentat public prima dată această teorie în cadrul seminarului internațional „The eastward expansion of the West European security-community”, organizat de către Institute for Security Studies – Western European Union, pe 11 noiembrie 1994, la Budapesta. Tocmai dădusem examen pentru postul de lector universitar, și nu eram prea familiarizat cu mersul lucrurilor în lumea academică și de cercetare internațională, așa că nu am știut pe moment cum să interpretez modul în care prezentarea mea a fost primită. Când mi-am expus modelul explicativ am avut parte de un „discussant” ironic, Jacques Rupnik, care mă tot întreba care este bibliografia pentru teoria și conceptele mele, că nu le mai întâlnise în literatura de specialitate. Nici nu avea cum, din moment ce era vorba despre o teorie originală, pe care o inventasem. Cred însă că l-am convins, din moment ce după doi ani, când a vizitat România și s-a întâlnit cu tot felul de oficiali, s-a referit la existența unor asociații „anticivice” și „noncivice”. Probabil că a crezut că este vorba despre o teorie „locală”. Textul meu de la conferința budapestană a fost publicat într-un volum publicat de Institute for Security Studies – Western European Union, în seria „Chaillot Papers”.¹ Editorii m-au sfătuit să nu folosesc în textul publicat chiar noțiunile „dure” de organizații „anticivice” și „noncivice” ale societății civile. Prin urmare, textul „editat” și schimbat de mine vorbea mai degrabă de faptul că societatea civilă „conține” „democratic, anti-democratic, and undemocratic entities”, ori „uncivil entities like the Mafia and <<primordial>> nationalist, ethnic and religious fundamentalist organisations”. Printre motivele invocate de ei, era acela că miza întregului vorum publicat de ei era de mare importanță geopolitică și se lega șansele de integrare ale fostelor țări comuniste în NATO, iar apoi în comunitatea europeană.

Peste un an, mi-am prezentat din nou teoria la Washington, D.C., într-un panel despre România, la reuniunea anuală a unei asociații care deși pare a fi supraviețuit Războiului Rece păstrând anumite clișee geopolitice, adică prin includerea țării noastre în spațiul „studiilor slave”, American Association for the Advancement of Slavic Studies (AAASS), de fapt este o grupare academică puternică, bine organizată. Probabil că acesta este și motivul pentru care cei care se ocupă de țara noastră preferă să-și păstreze asocierea cu respectiva grupare academică (de tip civic, normal). Deja știam cât de reticentă este comunitatea academică față de „inovațiile” noilor veniți, așa că am folosit cu prudență și alternativ diferitele accepții ale termenilor, cei pe care îi propusesem eu inițial și cei sugerați de experții strategici de la ISS-WEU. Am primit o mulțime de „încurajări” să mă întorc către teoriile canonice și să-mi largesc bibliografia.

Am urmat aceste sfaturi, dar cercetările pe care le-am făcut în anii din urmă, după globalizarea crizei democrației, după 9/11, după ce s-au produs oscilațiile de la Est de Prut între „the Mafia State” și „illiberal democracy”, după ce USA se vede în situația de a-și pierde statutul de unică supraputere, ceea ce înseamnă că lumea va

¹ Dan Pavel, „Civil society and security after communism”, în Pal Dunay, Przemyslaw Grudzinski, Andris Ozolins, Dan Pavel and Stefan Tafrov, edited by Jan Gambles, *A Lasting Peace in Central Europe? The Expansion of the European Security-Community* (Paris, Institute for Security Studies of the Western European Union, 1995).

ieși din epoca unipolarismului, după întărirea pretutindeni a organizațiilor anticivice și noncivice, precum și după observarea a altor factori, m-au îndreptat către întărirea argumentelor, exemplelor și dovezilor în favoarea teoriei mele noncanonice a societății civile.

Definițiile societății civile

Cele mai multe definiții ale societății civile sînt de fapt proiecții ale viziunii civic-normative asupra subiectului. Într-un număr viitor din *Sfera Politicii* mă voi ocupa de cîteva din aceste definiții, precum și de circumstanțele culturale, politice sau chiar economice, precum și de bunele intenții care au încurajat transformarea societății civile într-un instrument al democratizării și într-o teorie selectivă cu privire la realitate.

Criza societății civile sau criza componentei „civice”?

Echilibrul dintre cele trei componente ale societății civile este unul în permanentă schimbare. Cînd echilibrul este rupt, vorbim despre dezechilibru. Oricum, coexistența dintre componentele civică, noncivică și anticivică este o caracteristică a tuturor sistemelor și regimurilor politice. Acest lucru a fost subliniat de către Adam Fergusson, în 1767 (!!!), într-o carte azi în mare parte uitată, *An Essay on the History of Civil Society*, unde autorul avertiza asupra pericolelor societății civile din timpul său, care în felul acesta pregătea terenul pentru despotism. Iluministul scoțian vorbea despre necesitatea unui nou tip de societate civilă, pentru a evita acel pericol.¹ Cu siguranță, acest precursor important al teoriilor moderne ale societății civile se referea de fapt la un alt echilibru dintre componentele societății civile, cele din modelul tripartit, pentru că societatea civilă, la fel precum politica, a fost, este și va rămîne identică sieși, în vreme ce echilibrul dintre componente este precar. Tipologia tripartită a societății civile și cele trei componente ale sale nu trebuie privite ca „tipuri ideale”, ci mai degrabă ca realități flexibile, fluide. În realitate, pot fi observate asociații civice ori anticivice care se transformă, în anumite contexte, în contrariul lor, cel puțin în anumite dimensiuni, activități ori atitudini ale acestora. Un asemenea mecanism de transformare a unei comunități în contrariul său a fost descris de către Alexis de Tocqueville, în *De la démocratie en Amérique*, cînd a inventat sintagma de „tiranie a majorității”, tocmai pentru a sublinia imperfecțiunile democrației.

Există o similaritate semnificativă între teoria mea cu privire la componentele societății civile și teoria lui Almond și Verba cu privire la tipurile de cultură politică amestecate în „cultura civică”. Astfel, cultura civică este un tip **mixt** de cultură politică, compus din cele trei tipuri de cultură politică (parohială, dependentă, participativă), în care componenta participativă este predominantă.² Cultura politică parohială este tipică pentru comunitățile (tribale ori foarte izolate, din societățile moderne) ai căror membri cred că nu sînt afectați de sistemul politic și de componentele acestuia, precum și prin faptul că ei nu pot influența cu nimic, nici sistemul politic ca întreg, nici componentele sale. Cultura politică dependentă este caracteristică societăților din regimurile autoritare, dictatoriale, totalitare, ai cărei membri se simt copleșiți de influența sistemului politic ca întreg și a componentelor execuți-

¹ Această intenția a fost subliniată de John Keane, în „Despotism and Democracy, the Origins and Development of the Distinction between Civil Society and the State, 1750-1850”, în John Keane (ed.), *Civil Society and the State. New European Perspectives* (London: Verso, 1988).

² Există chiar și în rîndul unor specialiști autohtoni confuzia între cultura civică și cultura participativă, pe care ei le cred identice.

ve ale acestuia, dar care au o atitudine complet pasivă, atât în raport cu canalele de influențare a sistemului și a componentelor sale, dar mai ales în raport cu „sinele” lor, cu capacitatea lor ca indivizi de a influența ceva din sistem. Cultura politică participativă este caracteristică societăților ai căror membri resimt atât influența sistemului, cât și a componentelor sale, cât și posibilitatea de a le influența pe acestea, iar ceea ce le deosebește de celelalte tipuri de cultură politică este percepția despre „sine”, ca participant activ la sistem. Tocmai datorită preponderenței tipului participativ față de tipurile parohial și dependent de cultură politică, cu care coexistă, se numește **civic** tipul de cultură politică din democrații.¹ În mod similar, în societatea civilă a democrațiilor predomină componenta civică față de componentele noncivică și anticivică. Însă realitățile politice nu sunt entități metafizice, ele nu sunt bătute în cuie, iar dacă am învățat (măcar noi, cei care am trăit această schimbare) ceva din prăbușirea regimurilor comuniste totalitare este că în istorie nu există ireversibilitate.

Dezechilibrul dintre componentele civică, noncivică și anticivică survine în democrațiile contemporane, chiar și în cele consolidate, datorită unor schimbări subtile sau dure din viața modernă. Asemenea schimbări au fost semnalate de Robert Putnam în textele sale cu privire la scăderea dramatică a participării civice și politice din democrația americană. Teza a fost enunțată prima dată într-un studiu celebru, care pur și simplu a bulversat comunitatea *political science* din America și din întreaga lume, astfel încât la vremea respectivă a devenit cel mai citit și mai citat studiu din literatura de specialitate: „by almost every measure, Americans’ direct engagement in politics and government has fallen steadily and sharply over the last generation, despite the fact that average levels of education – the best individual-level predictor of political participation – have risen sharply throughout this period”.² Putnam a scris un volum extraordinar pentru a le răspunde celor care îl contestau sau îl confirmau. El și-a lărgit atât de mult aria investigațiilor, încât demersul său a surprins tendințe mult mai profunde decât cele pe care intenționa să le cerceteze inițial. Concluziile sale s-au referit la întreaga perioadă a ultimului secol, vizînd aspectele flexibile, fluide ale realității democratice:

„In each domain we shall encounter currents and crosscurrents and eddies, but in each we shall also discover common, powerful tidal movements that have swept across American society in the twentieth century. The dominant theme is simple. For the first two-thirds of the twentieth century a powerful tide bore Americans into ever deeper engagement in the life of their communities, but a few decades ago – silently, without warning – that tide reversed and we were overtaken by a treacherous rip current. Without at first noticing, we have been pulled apart from one another and from our communities over the last third of the century.”³

După cum arătam la începutul acestui text, dezechilibrele din interiorul societății civile trebuie înțelese în interacțiunea lor cu alte cauze sau factori instituțio-

1 Pentru toate aceste concepte și tipologii, vezi Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudine politică și democrație în cinci națiuni*, traducere și studiu introductiv de Dan Pavel (București: CEU Press, Editura DU Style, 1996).

2 Robert D. Putnam, „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital,” *Journal of Democracy*, Vol. 6, Nr. 1, January 1995, 68.

3 Robert D. Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community* (New York, London, Toronto: A Touchstone Book, Published by Simon & Schuster), 27. Semnificativ pentru tezele pe care eu le susțin mi se pare faptul că Robert Putnam, cel mai creativ și influent *political scientist* din ultimele trei decenii, nu folosește sintagma „societate civilă” în cartea sa despre declinul participării din asociațiile voluntare care au alcătuit baza democrației americane. Termenul pe care îl folosește este „civic associations”. Vezi mai ales capitolul „Civic participation”, din Putnam, *Bowling*, 48-64.

nali din interiorul democrației. Sunt și aici mai multe modele. Unul dintre ele se găsește la Linz & Stepan, care se ocupă oferă un cadru teoretic și conceptual maximal cu privire la consolidarea democrației. Dincolo de macrovariabilele implicate, precum și de variabilele dependente de context sau cele centrate asupra actorilor politici relevanți, cei doi menționează și anumite condiții fundamentale, cea a existenței „statului funcțional”, precum și cea a interacțiunii a cinci „arene”:

„Democracy is a form of governance of a state. Thus, no modern polity can become democratically consolidated unless it is first a state....

If a functioning state exists, five other interconnected and mutually reinforcing conditions must also exist or be crafted for a democracy to be consolidated. First, the conditions must exist for the development of a free and lively civil society. Second, there must be a relatively autonomous and valued political society. Third, there must be a rule of law to ensure legal guarantees for citizens freedoms and independent associational life. Fourth, there must be a state bureaucracy that is usable by the new democratic government. Fifth, there must be an institutionalized economic society.”¹

Cei doi autori recunosc că operează cu „ideea de societate civilă ca o aspirație normativă și ca stil de organizare”, însă celelalte „arene interconectate” sunt menționate în această complicată rețea tot în dimensiune normativă. Semnificația intercondiționării are însă implicații logice și factuale importante. Dacă nu există „domnia legii”, nici una dintre toate celelalte nu funcționează în mod liber, autonom, legal, eficient. În România, ca și în alte societăți nonconsolidate democratic, se vorbește extrem de mult despre lipsa de independență a justiției față de celelalte puteri în stat. În același timp, se recunoaște existența corupției și omnipotența ei în fiecare domeniu de activitate, inclusiv la nivelul puterii executive, a puterii legislative și la nivelul puterii juridice. Or, acest lucru înseamnă de fapt triumful organizațiilor non-civice ale societății civile, care în numele promovării propriilor interese de grup, interese financiare, economice, imobiliare, investiționale, încearcă (și adesea reușesc) să corupă segmente ale puterii judecătorești ori ale puterii politice. În viziunea celor doi, „societatea economică instituționalizată” este acel set de norme, instituții și reglementări acceptate, care intermediază între stat și piață (*market*). Or, din exemplul pe care l-am dat în subcapitolul cu privire la impactul enorm al asociațiilor non-civice, sper că s-a înțeles că impunerea intereselor egoiste ale acestor grupuri de interese bancare și financiare în dauna interesului public a generat de fapt actuala criză financiară și economică globală.

Avertismul iluministului scoțian Adam Fergusson cu privire la pericolele societății civile în pregătirea unui despotism sunt și azi valabile: *pericolul* unui NOU DESPOTISM este semnalat de mai multe semne, iar dezechilibrele dintre componentele societății civile reprezintă doar unul dintre acestea. Și nu vorbesc aici despre pericolul unui despotism din partea lui Bănescu sau care ar deriva din întoarcerea la putere a PSD, așa cum ne avertizează alarmiștii de serviciu, ci despre o realitate politică mult mai profundă și care devine vizibilă chiar și în cadrul unor democrații consolidate. Dar chestiunea semnelor culturale, religioase, sociale, politice, economice, tehnologice, mediatice ale noului despotism reprezintă tema atât de importantă încât merită un studiu separat.

¹ Juan J. Linz & Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 7.

Societatea civilă românească între performanță și participare publică

■ IRINA BUJDER

Abstract

Assuming the mission of developing democracy by using the American pluralist model engaged by Dahl, Almond, Verba and later Putnam, Romanian NGOs became institutionalized, turning into stable and professional organisations. Still, as a perverse effect, they did not encourage civic participation, involving more experts than active citizens. Consequently, Romanian civil society came out to be divided between performance and public participation.

Keywords

Democracy, consolidated democracy, civic culture, civic organization, NGO, public participation

Robert Putman se întreba, la începutul anilor '90, dintr-o perspectivă mai degrabă teoretică, cum funcționează democrația, iar răspunsul era căutat într-un studiu comparativ la nivelul regiunilor italiene.¹ În aceeași perioadă, în estul continentului european, aceeași întrebare se punea la nivel practic. Ba chiar mai mult, țările proaspăt ieșite din comunism se străduiau să răspundă problemei: cum se construiește o democrație. Nu era prima tranziție spre democrație pe care lumea postbelică o cunoștea. Lecțiile au fost învățate și s-a încercat aplicarea lor, după ce America Latină și Sudul European au făcut pași înainte (dar uneori și înapoi) pe calea democratizării. Literatura tranzitologică de până în 1990 era deja bogată și a devenit luxuriantă în momentul în care Uniunea Sovietică s-a prăbușit. Comparații, asemănări și deosebiri au fost căutate în permanență în mediul academic, de către specialiștii în științe politice, istorie, sociologie, economie politică. Dar dincolo de teoriile formulate de cei care studiau realitățile locale, modul în care tranziția a fost construită de către actorii sociali prezenți a reprezentat mai degrabă o încercare de a pune în operă constructe teoretice clasice și verificate în cazul democrațiilor consolidate.

¹ Robert Putnam, în colaborare cu Robert Leonardi, Raffaella Y. Nanetti, *Cum funcționează democrația?*, traducere de Diana Istratescu (Iași: Polirom, 2001).

Societatea civilă și democrația stabilă

Teoria pluralistă clasică, așa cum apare ea la Dahl, Lindblom, Almond favorizează formarea în societate a unor grupuri cu apartenență complexă, „întretăiată”, care se află în căutare de influență politică. Altfel spus, teoria pluralistă favorizează dezvoltarea unor rețele sociale, formale sau nu, care urmăresc să influențeze pe de o parte schimbarea de la nivelul societății, pe de altă parte puterea în sine. În acest sistem teoretic asociațiile voluntare și participarea publică reprezintă una dintre cheile funcționării democrației. Teoria a prosperat în Statele Unite în anii '60 și '70, dar a rămas influentă până în prezent, lucrările lui Putnam încadrându-se în aceeași paradigmă, atât din perspectiva rolului benefic pe care îl acordă culturii și participării civice, cât și din perspectiva atitudinii optimiste pe care o propune asupra evoluției democrației.

Trei lucrări par a fi cu precădere importante pentru modul în care pluralismul și teoria developmentalistă cu privire la relația dintre societatea civilă și democrație: *Cultura Civică*¹, *Poliarhiile*² și *Cum funcționează democrația?*³ Cele trei titluri sunt citate și predate în facultățile de științe politice și au ajuns în perioada mai recentă să fie citate explicit de către activiști civici și exponenți ai ceea ce numim în România societate civilă, adică de reprezentanți ai asociațiilor și organizațiilor independente (fără apartenență politică și separate de instituțiile publice).

Cultura Civică este una dintre primele lucrări aparținând acestei școli apărute în România. În 1963, la apariția sa în Statele Unite, *Cultura Civică* făcea parte dintr-o literatură foarte la modă, abundentă și bine documentată asupra condițiilor pe care o democrație trebuie să le îndeplinească pentru a fi stabilă. Autorii se concentrează asupra unei clase de condiții mai puțin explorate până în acel moment, mai greu de observat, dar de o importanță irefutabilă: atitudinile cognitive și afective ale populației față de politică și societate. Lucrarea este în același timp o teorie asupra culturii politice, definite ca atare și un raport curajos și impresionant al cercetării comparative realizate asupra a cinci națiuni, cu istorii și culturi cu totul diferite. Datele empirice pe care se bazează teoria reprezintă rezultatele aplicării omogene a unor simple chestionare asupra cetățenilor din Statele Unite, Marea Britanie, Germania, Italia și Mexic. Almond și Verba identifică trei tipuri ideale ale culturii politice: parohială, dependentă și participativă. Pe aceasta din urmă o vor numi cultură civică. Participarea publică, în orice formă, dar mai ales prin asocierea cu alții, încrederea în ceea ce autorii numesc competența cetățenească, echivalentă în mare parte cu participarea (spre deosebire de competența dependentă, care impune doar cunoașterea și supunerea față de lege) reprezintă pentru Almond și Verba garanții ale stabilității democratice. Chiar mai mult, modul în care cetățenii își petrec timpul liber, sociabilitatea și apartenența la asociații voluntare sunt studiate în profunzime și devin indicatori de prim rang ai culturii civice. Mai degrabă aceste instituții voluntare și practicile lor, decât instituțiile formale, reprezintă pentru cei doi autori, indicatori ai gradului în care o democrație este consolidată.⁴ Considerând că drumul descris în *Cultura Civică* se poate face în ambele sensuri, inițiatorii români ai unor organizații voluntare au considerat, poate prea des, întreprinderea lor o școală la care se poate învăța cultura participativă. Participarea în sine pare astfel mai degrabă un mijloc pentru un scop mai înalt decât o manifestare naturală a unei orientări cognitive și emoționale pozitive față de politică și guvernare.

1 Gabriel A. Almond, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, traducere de Dan Pavel (București: Editura Du Style, 1996).

2 Robert A. Dahl, *Poliarhiile. Participare și opoziție*, traducere de Mihaela Sadovschi (Iași: Editura Institutul European, 2000).

3 Putnam, *Cum funcționează democrația?*

4 Almond și Verba, *Cultura civică*, 33-73, 191-218, 262-283.

Poliarhiile a apărut la Yale University Press în 1971 și a fost tradus în limba română în 2000. Lucrarea continuă printr-o serie de clarificări teoretice, o lucrare mai veche cu un deceniu: *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, încă netradusă în limba română. În esență Dahl formulează un sistem cu opt garanții democratice. Cele opt garanții instituționale sugerează două dimensiuni majore ale democratizării: liberalizarea, prin creșterea oportunităților de a contesta politic guvernarea și un grad mare de includere a cetățenilor în procesul politic, prin creșterea oportunităților de a participa. Binomul participare-contestare îl ajută pe Dahl să definească patru tipuri ideale de regimuri: hegemonia închisă, hegemonia cuprinzătoare, oligarhia concurențială și poliarhia.¹ Dacă, la nivel instituțional-formal, liberalizarea aceasta a fost repede adoptată de către țările în tranziție, un grad mare de cuprindere oferit de instituțiile publice, adică un cadrul legal și instituțional deschis participării publice a fost permanent promovat de către organizațiile neguvernamentale. Pe urmele lui Dahl acestea au considerat oportunitățile de a participa garanții ale puterii lor în societate și prin aceasta ale unui regim dezirabil: o democrație incluzivă și stabilă.

La trei decenii după apariția *Culturii Civice* studiul lui Robert Putnam asupra Italiei venea să cerceteze performanța instituțională a democrațiilor, bazându-se pe ideea că angajamentul civic poate să se definească ca o variabilă independentă a performanței instituționale. În timp ce Almond și Verba identifică în cultura politică participativă un factor care contribuie la stabilitatea democratică, Putnam merge mai departe. El trece în revistă principalele explicații oferite de regulă performanței instituționale, explicații legate de revoluția industrială: nivelul de trai ridicat, educația și serviciile de sănătate accesibile, dezvoltarea tehnologică și prosperitatea. Aceasta poate explica performanța instituțională, dar fondurile centrale redistribuite de guvernul italian favorizează regiunile sărace. Pe de altă parte, diferențele de performanță instituțională între regiunile nordice ale Italiei nu se explică prin diferența de prosperitate. Toate regiunile nordice sunt mai bogate și mai performante decât regiunile sudice, dar corelația nu se menține în interiorul fiecărei jumătăți geografice. Nu cele mai prospere regiuni nordice sunt și cele mai performante, nici cele mai sărace regiuni sudice nu sunt cele mai instabile. Putnam definește angajamentul civic o manifestare a interesului propriu în contextul unei nevoi publice mai largi, iar egalitatea politică, pe urmele lui Dahl, este condiționată de doi factori: transparentă și participare publică. În condițiile în care egalitatea politică este exploatată prin angajament civic sunt oferite toate condițiile pentru performanța instituțională. Bazat pe solidaritate, încredere și toleranță, angajamentul civic se manifestă, după cum observă Putnam prin structuri sociale ale cooperării: asociațiile. S-a ținut, însă, foarte puțin cont în România, de ceea ce și Putnam remarca, citându-i pe Esman și Uplof: organizațiile locale „implementate” pe teren din exterior au o rată destul de mare a eșecului.² Nu participarea stimulată pentru un ideal îndepărtat al consolidării democratice, ci participarea prin angajament civic în adevăratul său sens, al armonizării intereselor personale cu cele publice, în acțiuni comunitare, poate produce instituții și practici democratice stabile.

Instituționalizarea organizațiilor civice românești

Prima explicație parțială a influenței pe care cei trei autori o au asupra mediului asociativ românesc este internă și evidentă: organizațiile civice românești³ au

¹ Dahl, *Poliarhiile*, 27-35.

² Putnam, *Cum funcționează*, 99-101, 103-106, 106.

³ Ne referim la acele organizații independente, după cum le numește Dahl, neguvernamentale, așa cum suntem mai obișnuiți să le spunem care sunt preocupate prin misiunea lor de însăși dezvoltarea democrației, respectarea drepturilor omului, consolidarea statului de drept, construirea unei societăți civile puternice (în multiplele sale sensuri), încurajarea participării publice.

printre membri și în conducerea lor profesori și absolvenți ai facultăților de științe sociale. În plus organizațiile au angajat absolvenți ai facultăților de științe politice, care sunt deja familiarizați cu lucrările citate.

O a doua explicație este mai complexă, dar rămâne de domeniul evidenței. Organizațiile neguvernamentale românești sunt grupuri natural formate, independente și bazate pe inițiativa membrilor, dar este neîndoielnic faptul că modul în care aceste grupuri s-au formalizat și au evoluat a fost influențat de o serie de factori externi acelor grupuri, dar acceptați ca și elemente coagulante și catalizatoare. Care erau acești factori? Până în 1996 statul și puterea politică s-au aflat în opoziție cu acțiunile civice românești. Pe de altă parte este evidentă apropierea organizațiilor neguvernamentale, până în 1996, de partidele istorice. Dar partidele însele erau în proces de formare și organizare. Ele nu au reprezentat astfel un punct de sprijin, ci mai degrabă un beneficiar al dezvoltării sectorului neguvernamental. Pe de altă parte, o serie de organizații străine, care au oferit grupurilor de inițiativă românești fonduri și consultanță, au influențat felul în care societatea civilă românească s-a construit și mai ales felul în care societatea civilă se prezintă, se reprezintă, este recunoscută și se autorecunoaște astăzi.

Mânați ei înșiși de ideea dezvoltării democrației prin participare publică, cât se poate de diversă, donatorii¹ au insuflat beneficiarilor lor români: asociații și fundații, același crez pluralist, optimist și global. Ca un efect pervers al acestei abordări, asociațiile românești sunt mult mai preocupate de rolul lor social decât de consolidarea organizațională. Se dezvoltă astfel, la nivel formal, participarea publică, promovată de instituții internaționale (publice și private), prin organizații neguvernamentale. Dar participarea publică este rar o realitate practică, în timp ce participarea comunitară este invizibilă în România.

În cadrul organizațiilor neguvernamentale, dar și în instituțiile publice care lucrează cu cetățenii, se face diferența între participarea publică și participarea comunitară. Participarea publică se referă la implicarea cetățenilor în deciziile luate de autorități publice care afectează comunitatea. De exemplu, la construirea bugetului local, la elaborarea strategiei locale de dezvoltare, la alegerea locului unde se va face un obor, la elaborarea legilor. Implicarea cetățenilor se poate face în toate etapele unui proces de politică publică, prin informare, consultare și participare activă, la elaborare, decizie și/sau implementarea măsurilor asupra cărora s-a decis. În vocabularul de specialitate mai există și ideea de participare la viața comunității prin autoorganizare: cetățenii se organizează în grupuri de inițiativă care rezolvă, uneori în colaborare cu autoritățile publice, probleme relevante. De exemplu, un grup de inițiativă care face un proiect pentru a curăța râul din localitate, pentru a asigura încălzirea școlii sau pentru a marca traseele turistice din zonă – uneori primind sprijin din partea autorităților locale (finanțiar, material sau de altă natură). Acest tip se numește participare comunitară.²

România a înregistrat o dezvoltare a formulelor instituționale de dialog social și consultare publică. Începând cu anul 2000 au apărut elemente de legislație și un cadru instituțional care reglementează procesele de consultare publică. Aceste elemente s-au dezvoltat pe fondul reformei administrației publice și a alinierii cu standardele europene și internaționale, în condițiile în care organizațiile civice au fost foarte active în acest sens. Pe de altă parte, existența unui cadru legislativ care permite participarea publică, ceea ce a reprezentat ținta unui număr important de organizații, nu reprezintă o demonstrație a civismului românesc.

1 Pentru a implementa programe, deci pentru a exista activ, organizațiile independente au căutat nu doar sfaturi pentru a se structura, ca un grup formal, dar și fonduri pentru această întreprindere. De cele mai multe ori, cele două: sprijinul simbolic și cel material au venit împreună.

2 Distincția e preluată din Oana Preda, Sînziana Olteanu, Florin Presadă, „Există participare publică în România. Participarea publică între legislație și eficiență”, (2007), www.ce-re.ro.

Efectul pervers al dorinței de a dezvolta societatea civilă (în loc de concluzie)

Cele mai puternice ONG românești se profesionalizează pentru a implementa proiecte, a atrage fonduri și a continua să existe. Formate dintr-un număr mic de membri, dar cu o structură de personal stabilă, organizațiile vorbesc mai des prin vocea directorului executiv, decât prin cea a președintelui ales de membri. În plus, beneficiarii proiectelor sunt rareori membrii asociației și mai adesea un public țintă perfect identificat, cu nevoie de dezvoltare bine definite. Devine o meserie să fi „ongist”, termen care circulă și este folosit în sectorul neguvernamental românesc și este rareori o activitate care ocupă timpul liber al unor persoane active în alte sectoare. Chiar și atunci când numărul de membri este semnificativ, activitatea acestora este rareori susținută, apartenența la organizație fiind mai degrabă simbolică. Voluntariatul rămâne apanajul tinereții, iar contribuțiile semnificative la programele ONG făcute chiar de membrii lor sunt de multe ori remunerate.

Cu această înfățișare societatea civilă românească nu seamănă foarte bine cu grupurile independente pluraliste descrise de Dahl, nici cu grupurile asociative pe care le urmărește Putnam în Italia. Deși pleacă de la acest model, societatea civilă românească este mai preocupată de performanța sa și de finalitatea misiunii sale decât de procesul participativ în sine. Implicând mai mult experți decât cetățeni activi, ea ajunge să semene, mai degrabă, cu o întreprindere profesionistă care își asumă voluntar o parte din sarcinile în care statul eșuează, decât cu societatea civilă pluralistă.

Societatea civilă globală, expresia ultimă a unui paradox funcțional

■ IOANA PAVERMAN

Abstract

This article stands for the assumption that global civil society could easily be envisaged as the ultimate expression of a functional paradox. A direct consequence deriving from globalization, global civil society comes into being in the shape of all transnational civic associations, international social activists and any other presumptive association which calls for peace; and in the absence of any Leviathan it finds its much needed equilibrium in threats and risks, in the same fashion Hobbes' citizens abandoned the state of nature for fear the "war of all against all". However, global civil society endures an unhappy ambiguity, by and large due to the absence of any master theory. Hence, in the following article we are challenging global civil society, as a concept, looking forward to revealing its nature, its genesis and eventually its means of action and control.

Keywords

global civil society, globalization, risk, Michael Walzer, Michel Foucault

Una dintre cele mai exemplificatoare expresii ale societății civile globale începe cu povestea unui fabricant de săpun. Emmanuel H. Bronner s-a născut în anul 1908, în orașul Heilbronn din Germania, într-o familie de evrei, deținătoare a unei mici fabrici de săpun. În anul 1929, intuind amenințarea care se apropia, Bronner emigrează în Statele Unite, lăsându-și în urmă părinții care refuză să accepte pericolul nazist. Ultima legătură a doctorului Bronner cu familia s-a produs prin intermediul unei telegrame primită din Germania: „ai avut dreptate – iubitorul tau tată.” Din acel moment excentricul fabricant de săpunuri are să își dedice întreaga viață ideilor de pace, toleranță, acceptare și armonie între diversele religii, filosofii și culturi. Iar calea prin care se făcea – și continuă să se facă și astăzi – auzit erau chiar etichetele deja celebrelor sale *Magic Soap*, pline până la refuz de dictoane pacifiste și extrase din ceea ce el numea „ABC-ul Moralei”. După moartea sa, familia i-a continuat afacerea, păstrând vie dorința lui Bronner de a împărți în mod egal profiturile companiei cu ceea ce lui îi plăcea s-a numească *Spaceship Earth*, făcând donații îndreptate către toate colțurile lumii: o proprietate de peste un milion de dolari este oferită cadou unor organizații caritabile de tipul *Boys and Girls Clubs of America*, un orfelinat este construit în China, un laborator de chimie într-o școală din Mexic, puțuri cu apă

potabilă în Ghana, iar burse și ajutoare umanitare sunt oferite mai multor orfelinate din lumea întreagă.

Iată cum dincolo de orice obstacol conceptual destul de greu de depășit, ce intervine atunci când vorbim despre societatea civilă globală, obstacol tradus mai ales în termenii mijloacelor de acțiune și respectiv de control, societatea civilă globală se autolegitimează, așa cum o demonstrează și povestea excentricului fabricant de săpunuri, ca idee și principiu, pornind simplu, de la perspectiva păcii. Rețele de cetățeni devotați și angajați în numele ideilor de pace și de libertate s-au coagulat în jurul valorilor morale, dând naștere, în mod mai mult sau mai puțin voluntar, acestei entități – încă – abstracte. Literatura de specialitate cade în genere de acord asupra „autorității” pe care societatea civilă globală și-a câștigat-o; autoritare care se servește *sui generis* de principiul acțiunii eficiente: asistăm tot mai des la situații în care organizații non-guvernamentale de tipul Greenpeace, Human Rights Watch, Amnesty International etc. reușesc să modeleze acțiunile unor guverne sau a unor coloși economici. Și totuși, societatea civilă globală, dincolo de realitatea incontestabilă pe care o descrie în prezent, este încă un concept acuzat adesea de o oarecare ambiguitate. Este însă vorba mai degrabă despre o amiguitate de drept decât una de fapt, iar ipoteza de la care am putea pleca este aceea că la baza acestei lipse de claritate se află absența unor noi convenții unanim acceptate privind internalizarea abstracțiunilor teoretice. De pildă, o serie de critici formulate la adresa „fezabilității” societății civile globale pornesc de la premisa lipsei unei contraponderi a autorității rațional-legale, pe care guvernele centrale o reprezintă pentru societăților civile la nivelul statelor naționale.

Dincolo însă de aceste limitări, ce se confirmă până în prezent este că „ceea ce putem descrie prin termenii de societate civilă globală este acea interacțiune a grupurilor, rețelelor și mișcărilor care dau voce indivizilor izolați la nivelul arenelor globale și care, parafrazând un faimos dicton, acționează pe principiul unor curele de transmisie între indivizi și instituțiile globale.”¹ Definiția este clară, dar poate nu și suficientă; și asta pentru că ea nu răspunde unei întrebări legitime, privitoare la identificarea resorturilor puterii și respectiv la deținătorul dreptului legal de administrare a violenței la nivelul acestor arene globale. În lipsa acestor piloni indispensabili societatea civilă globală este amenințată permanent de posibilitatea alunecării dincolo de zona bunei guvernări și a acțiunii convenabile, într-o zonă a violenței și a ineficienței. Iar efectul pervers este întocmai faptul că în cele mai multe dintre cazuri opțiunea pentru violență își găsește propriile-i justificări confiscabile. Fără să acționeze neapărat ca ETA, Greenpeace însuși a avut în câteva instanțe reacții ce s-au plasat pe granița deosebit de fragilă dintre pace și violență, în ciuda scopului său nobil. Ne propunem în acest orizont o scurtă întrospecție în ideea de societate civilă globală, în felul în care ea a luat naștere, în modul său de acțiune, în examinarea beneficiilor sau din contră, a pericolelor pe care le seamănă. Nu însă în ultimul rând ne propunem să găsim un răspuns la întrebarea, în cele din urmă fundamentală, descrisă de termenii: există sau nu o societate civilă globală, sau este ea doar simpla himeră a elasticității tot mai mari pe care au căpătat-o granițele teritoriale? Și dacă da, care este în cele din urmă rolul său fundamental?

Există două variabile de care orice analiză a conceptului de societate civilă globală trebuie să țină cont. Prima se traduce prin consecințele globalizării, iar cea de-a doua prin incompatibilitatea existentă între teoriile clasice privitoare la societatea civilă și cele care tratează această nouă formă de asociere civică, în contextul amintit al globalizării. Este vorba despre un antagonism ce poate formula *à la limite* chiar și un tip răspuns adus întrebării relative la consistența societății civile globale.

1 Mary Kaldor, „Global Civil Society”, în David Held, Anthony McGrew (eds.), *The Global Transformation Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Second edition, (Polity Press, 2005), 560.

Așadar, dincolo de orice evazivitate conceptuală este totuși limpede faptul că „societatea civilă globală se hrănește și reacționează la globalizare.” Iar acest ultim termen, la fel ca și primul, „poate căpăta diverse semnificații. În limbajul curent el se referă mai degrabă la răspândirea capitalismului la nivel mondial. În literatura științelor sociale însă, globalizarea este cel mai adesea definită ca emergența inter-conectivității la scară mondială a sferelor politcă, socială și culturală, dar și economică, proces facilitat de ușurința tot mai mare cu care oamenii călătoresc și comunică între ei”¹. Pe scurt, globalizarea este roca-mamă a societății civile globale. Cele două realități sunt profund dependente, iar evoluția lor este adesea una a întrepătrunderilor care au la bază gradul tot mai mare de receptivitate socială vis-a-vis de problemele cu care se confruntă lumea, în ansamblul său. Apăsarea Războiului Rece, Coreea, Vietnamul și frământările sociale din a doua jumătate a anilor șaizeci, care au luat naștere în întreaga Europă, sunt doar câteva exemple. Franța, Italia, Germania, Cehoslovacia au produs toate șaizeci și optul lor. Un an care plecând de la referințe comune a generat același tip de violență și contestare în locuri caracterizate cu culturi politice particulare și valori sociale diverse. Studenții francezi și italieni doreau reformarea sistemelor lor universitare, iar cei cehi își cereau libertatea înapoi. Însă dincolo de orice, anul 1968 a fost un fenomen în zigzag, un an în care societățile civile naționale din Europa de Vest s-au solidarizat nu numai între ele, ci și cu victimele invaziei cehoslovace și cu cele ale junglilor vietnameze, iar pacifismul și eroismul Che Guevarez deveniseră *paris pris*-urile momentului.

Desigur, acest lucru nu ar fi fost posibil fără evoluția tehnologică și fără existența mijloacelor de comunicare în masă, care deși pe de o parte criticate, lipsa lor ar fi făcut imposibilă aceasta simultaneitate spontană. În octombrie 1945, la doar două luni după ce plăsmuirea nucleară a Statelor Unite fusese detonată la Hiroshima și Nagasaki, George Orwell, în celebra sa logică vizionară, scria în *Tribune* articolul ‘You and the Atomic Bomb’. „Ni s-a spus cândva că avionul a ‘înlăturat frontierele naționale’; în fapt, din momentul în care avionul a devenit o armă cu reputație, frontierele au devenit cu adevărat sigure. La un moment dat cei mai mulți se așteptau ca aparatul radio să promoveze cooperarea și compasiunea internațională; s-a dovedit în schimb a fi un mijloc de propagare a insultelor între state.”² Cel mai radical discurs formulat la adresa societății mediatice era făcută însă de către Herbert Marcuse. În revoluționarul său volum *One-Dimensional Man*, Marcuse își îndrepta critica împotriva societății capitaliste, care, nota acesta, se folosea de raționalitatea sa tehnologică, de forța de pătrundere a mijloacelor de comunicare în masă și de „nevoia copleșitoare de consum și de producție de elemente complet nefolositoare (waste)”³ pentru a unidimensionaliza judecata umană, ducând astfel implicit la dearticularea principiilor înseși ale cartezianismului, libertății și economiei de piață.

Această critică – în general de stânga – îndreptată împotriva capitalismului disfuncțional și adesea inechitabil este în mod paradoxal prima care propunea logica solidarizării internaționale. Războiul, proliferarea nucleară și inechitatea socială începeau să fie tot mai puse la zid, iar superioritatea culturală a societăților industrializate din Occident ajungea să fie subiectul criticii susținute, venite din partea studiilor antropologice din ce în ce mai numeroase și mai convingătoare. În acest fel, o mare parte a lumii ajunge să se solidarizeze întru aceste idei, dând naștere unei cooperări civice largite. Desigur, conceptul a evoluat în timp, ajungând să se individualizeze și să se instituționalizeze; ideea de organizație a societății civile ajunge să fie astfel un soi de „concept umbrelă care include ONGuri, mișcări sociale și organizații

1 Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor, „Introducing Global Civil Society”, în Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (eds.), *Global Civil Society*, (Oxford University Press, 2001), 7.

2 George Orwell, „You and the atomic bomb”, *Tribune*, London, October 19, 1945.

3 Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man. Studies in the ideology of advanced industrial society*, (Routledge Classics, 2002), 9.

născute la firul ierbii (*grass-roots*). Așadar, societatea civilă globală nu înseamnă că este globală în sensul că are reprezentanțe deschise în toate cele patru colțuri ale globului, ea putând la fel de bine să includă chiar și mișcări regionale sau inițiative transfrontaliere.”¹

Forme incipiente ale ceea ce numim astăzi societate civilă globală au existat încă de pe vremea când Creștinismul, prin intermediul numitei autorități bisericești, își încuraja misionarii să răspândească mesajul divin în numele filantropiei. Secolul XIX este însă cel care formalizează filantropia transfrontalieră. În anul 1839 avea să fie inaugurată Anti-Slavery Society, care devine probabil „prima formă organizată de militantism în favoarea recunoașterii universale a drepturilor omului”;² în anul 1865 este înființată și organizația Crucea Roșie, cu scopul de a le oferi un sprijin celor afectați de dezastre, fie ele naturale sau provocate de om. Iar apoi, următoarea etapă până la afluența pe care formele de coagulare civică o vor cunoaște în anii '60, sunt cele de solidarizare de această dată economică, ce au emers după cel de-al Doilea Război Mondial, în sistemul post-Breton Woods, odată cu înființarea Băncii Mondiale sau a Fondului Monetar Internațional. Rolul declarat al acestora era, și continuă să fie, acordarea unui sprijin financiar și tehnic vital pentru țările aflate în curs de dezvoltare. Misiunea lor, bazată pe logica cooperării între sectoarele public și privat, devine astfel lupta împotriva sărăciei, protecția mediului și încurajarea profesionalizării acelor domenii fără de care dezvoltarea sustenabilă în zonele defavorizate ar fi imposibilă.

Cele mai multe dintre ONG-urile de natură globală, care dau de fapt startul acestei ștafete, se vor naște, din rațiuni deja demonstrate anterior, în '60; apar, pe rând, Amnesty International (1961), Greenpeace și Médecins Sans Frontières (1971), Human Rights Watch (1978) și Oxfam (1995) – care exista de fapt încă din anul 1942 sub numele de Oxford Community for Famine Relief, dar care din 1995 va reuni un grup de paisprezece organizații internaționale independente, provenind din toate părțile lumii: Australia, Belgia, Canada, Franța, Germania, Marea Britanie, Hong Kong, Mexic, Olanda, Noua Zeelandă, Spania și SUA.

Următoarea etapă care recuperează însă importanța societății civile, configurându-i totodată și natura cosmopolită, este anul 1989. Până atunci societatea civilă fusese pe rând *koinonia politike* sau *polis* (Aristotel), *Societas terrestra* sau *civitas respublica* (Sfântul Augustin), *civil society* sau *commonwealth* (Hobbes), *Bürgerliche/Gesellschaft* (Hegel și Marx);³ din 1989 societatea civilă devine levierul indispensabil al democrației. Altfel spus, „statul de drept este societatea civilă. Dar aceasta ecuație, trebuie spus, nu este valabilă doar conceptual, ea corespunde unor realități politice concrete, de exemplu, mobilizării politice antiautoritare și antitotalitare din Europa de Est, unde lupta pentru drepturi civice și pentru cucerirea autonomiei societății civile împotriva dictaturii partidului unic a dus la o depășire în practică a opoziției dintre societatea civilă și stat în fața inamicului comun, partidul-stat leninist.”⁴

Suprapunând această nouă viziune peste cea a globalizării, sau, pentru a parafraza originala formulare a lui Joshua Meyrowitz din volumul său *No Sense of Place*, peste noua realitate socială conform căreia „toată lumea este mai nou implicată în treaba tuturor celorlalte”⁵, în ciuda localismului lor, schimbările de regim ivite

1 Frances Pinter, „Funding Global Civil Societies Organizations”, în Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (eds.), 195.

2 Pinter, *Funding*, 197.

3 Pentru mai multe detalii privind evoluția conceptului de societate civilă o lectură indicată este Dominique Colas, „Stat, societate civilă, națiune”, în *Sociologie politică*, (București: Univers, 2004), 287-325.

4 Dominique Colas, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, (București: Nemira, 1998), 350-351.

5 Joshua Meyrowitz, *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*, (Oxford University Press, US, 1986), 18.

În Europa de Est în anii 1989-1990 aduc confirmarea logicii ce fusese activată în Vest încă din anii '60. Astfel, societatea civilă – devenită acum și globală – ajunge să personifice tot mai mult acel vis liberal al Societății Civile Universale pe care Immanuel Kant o vedea ca fiind depozitarul administrării păcii perpetue.

Societatea civilă, și cu atât mai mult cea globală, poate fi într-adevăr, „în esența sa, întocmai acel vis liberal care evocă o lume în care își găsesc loc absolut toate grupurile sociale, iar decizia apartenenței la acestea este lipsită de orice tip de exercițiu coercitiv. [...] Indivizii sunt motivați de interes sau de convingere sinceră, de cultură, religie sau de identitate; ei pot urmări acumularea de capital (în parteneriate sau companii) sau de putere politică (în partide sau mișcări politice), pot ținti izbăvirea (în biserici sau congregații) sau avansarea ideii universale de *bine* (prin intermediul unor grupuri de interes sau asocieri sindicale), își pot propune desăvârșirea unui bine general (prin intermediul organizațiilor caritabile sau a fundațiilor) sau prevenirea unei amenințări sau a unui rău. Societatea civilă le deschide ușa tuturor acestor țeluri, incluzând orice tip de asociere care are la bază ideile de virtute și consens. Ceea ce înseamnă că ideea de societate civilă comportă o gamă largă de activități sociale diverse, incluzând chiar și țeluri politice sau economice.”¹

Această teorie, avansată de către Michael Walzer, este extrem de eficientă; Walzer pleacă de la premisa că cel mai bun lucru care i se poate întâmpla acestei lumi liberale ideal-tipice este, în mod paradoxal, chiar posibilitatea iminentă a conflictului. În interiorul societății civile, în toată această aglomerare de grupuri și organizații se nasc, inevitabil, conflicte pe care indivizii izolați trebuie să învețe să le administreze, chiar dacă nu tot timpul cu succes. Cum? Walzer înaintează două variante pe care le consideră în fapt ca fiind interdependente. Prima este soluția neoconservatoare, ce reflectă liberalismul clasic, conform căruia indivizii trebuie să dea dovadă de responsabilitate atât în viața privată cât și în interiorul colectivității de care aparțin. Cea de-a doua soluție este cea egalitară, sau social-democrată; conform acesteia, Statul are rolul de a proteja și de a garanta acest spațiu al pluralismului și al libertății, veghând în așa fel încât niciun grup sau coalitie să nu fie excluse, semnalându-și prezența în numele celui mai slab.

Începem să ne confruntăm cu aceeași paradigmă și la nivelul comunității internaționale, scrie același Walzer. „Amnesty International și Greenpeace sunt exemple perfecte pentru acest tip de asociere voluntară: ele sunt echivalentul pe plan internațional al unor organizații de tipul American Civil Liberties Union sau Sierra Club. Ele acționează în numele celor vulnerabili și lipsiți de putere.”² Totuși, aceste reprezentante ale societății civile globale nu au reușit să identifice până în prezent nici un tip de altă organizație sau agenție care să le reglementeze funcționarea sau care să le ofere tipul de sprijin pe care statele naționale vor fi întotdeauna capabile să îl garanteze societăților civile naționale. Aici poate fi deschisă, desigur, discuția privitoare la ceea ce, mergând pe urmele lui Michel Foucault, numim „guvernamentalitate globală”, lucru profund distinct de ideea de guvernare, legată rigid de cea de suveranitate.

Așa cum bine știm, Michel Foucault descria prin conceptul său de guvernamentalitate acea dispunere tentaculară a mecanismelor de putere, care are drept scop bunăstarea generală a populației, devenită ea însăși subiectul guvernării.³ Suprapunând deci demonstrația foucauldiană peste argumentul responsabilității liberale a lui Walzer putem discerne în cele din urmă faptul că societatea civilă globală ar putea fi administrată în mod rațional prin intermediul unui echilibru pe care și-l

1 Michael Walzer, *Politics and Pasion. Toward a More Egalitarian Liberalism*, (Yale University Press, 2005), 66-67.

2 Walzer, *Politics and Pasion*, 134.

3 Michel Foucault, „La «gouvernementalité»», în *Dits et écrits 1954-79* 88, (Paris: Gallimard, 1994) 635-636 și Michel Foucault, *Securitate, teritoriu și populație*, (Cluj: Idea Design&Print, 2009).

procură singură prin intermediul bunelor intenții, preluând modelul individual, metaforic, oferit de către excentricul fabricant de săpunuri, Emmanuel Bronner.

O concluzie interesantă privind poziția actorilor înșiși, vis-a-vis de posibilitatea autosuficienței societății civile globale, putem trage privind în urmă, în luna septembrie a anului 2000. Atunci, cu ocazia *Millenium Declaration*, 192 de state membre ale Națiunilor Unite cădeau de acord asupra faptului că pentru realizarea unui parteneriat global eficient în direcția combaterii sărăciei extreme este absolut necesar ca „filantropia internațională să se alăture guvernelor naționale pentru preîntâmpinarea noilor nevoi.”¹ Concluzia pe care o trag de aici specialiștii de la The International Center for Not-For-Profit Law – organizație internațională de tip non-profit însărcinată cu promovarea ideii de dezvoltare a unui mediu legal, favorabil societății civile eglobale – este aceea că „nevoia crescândă de protecționism amenință să obstrucționeze spațiul civic, guvernele naționale căutând să restrângă tot mai mult contribuțiile donatorilor externi, într-un moment de acută criză financiară.”² Acestea fiind zise, devine limpede de ce ideea echilibrului câștigat de pe urma bunelor intenții nu este mai mult decât o idee utopică. Într-un spațiu definit de o elasticitate maximă, așa cum este cel al societății civile globale, favorabil coliziunii intereselor private, ideea unei contraponderi de tipul guvernării globale este, cel puțin la nivel teoretic, o necesitate inevitabilă.

În acest punct intervine de altfel și incompatibilitatea deja semnalată între ideea de societate civilă și corolarul ei global. Căci în ciuda faptului că ambele au luat naștere să spunem în mod spontan, natural și neintermediat, prima o face pe un teren delimitat de mai mulți factori: geografie, administrație centralizată, memorie colectivă, solidaritate națională etc. Asta în timp ce societatea civilă globală pleacă de pe o poziție definită de cosmopolitanism, lipsit în mod logic de orice delimitare geo-politică. Societatea civilă se legitimează, mai ales din secolul al XIX-lea, prin opoziția față de Stat; context în care devine just să ne întrebăm de la ce se legitimează societatea civilă globală. Răspunsul propus este: de la risc. „De-a lungul și de-a latul lumii, scrie Ulrich Beck, societatea contemporană trece printr-un proces de schimbare profundă, care aduce o provocare modernității de natură iluministă și deschide un câmp de acțiune nou, unde oamenii aleg noi și neașteptate forme de acțiune socială și politică.”³ Viteza tot mai mare de creștere a gradului de interdependență transațională, precum și tot mai vizibila globalizare culturală, politică, socială și economică care descriu ceea ce profesorul Beck numește cea de-a doua modernitate, constrâng la acceptarea confluenței spațiilor occidental și răsăritean. Iar de aici decurg în mod evident o serie de noi provocări, generate în cea mai mare măsură de incomunicabilitatea realităților diverse, pe care atât teoria cât și practica trebuie să le internalizeze și să învețe să le gestioneze. „Din momentul în care logica lumii bipolare a fost depășită am început să ne îndreptăm din direcția unei lumi a *dușmanilor*, în cea a *pericolelor și riscurilor*. Context în care riscul, în accepțiunea sa modernă, devine mecanismul prin care putem preîntâmpina și controla consecințele viitoare ale acțiunii umane.”⁴

Riscul poate deveni așadar atât ideea legitimațoare a societății civile globale, cât și autoritatea mecanică ce face posibilă pogorârea visului liberal al lui Walzer asupra societății civile globale, transpus de către Beck în termenii „responsabilității organizate”. Și asta deoarece „riscul și *responsabilitatea* (sublinierile îi aparțin autorului) sunt conectate în mod intrinsec, la fel cum sunt de altfel și riscul și *încrederea*,

1 *Global Trends in NGO Law. A Quarterly Review of NGO Legal Trends Around the World*, 2, <http://www.icnl.org/knowledge/globaltrends/GloTrends1-2.pdf>.

2 *Global Trends in NGO Law*, 2.

3 Ulrich Beck, *World Risk Society*, (Cambridge: Polity Press, 2009), 1.

4 Beck, *World Risk*, 3.

riscul și securitatea.”¹ În acest context, unanim acceptat atât la nivelul organizațiilor inter-guvernamentale cât și a celor non-guvernamentale, cel mai mare risc al prezentului este reprezentat de terorism. Desigur, ipotezele privitoare la problema terorismului sunt cel puțin la fel de variate ca și cele privitoare la controversatul subiect al globalizării. Însă dincolo de ceea ce se poate comenta vis-a-vis de cauzele sale, prea puțini pot infirma problema majoră pe care riscul terorist a ajuns să îl reprezinte pentru societatea contemporană, la nivel global și național, mai ales în posteritatea evenimentelor din 11 septembrie 2001.

În acest orizont, organizații interguvernamentale de tipul Națiunilor Unite sau a OSCE – care au început chiar să își asume rolul de administrator *de facto* al guvernării globale – au început să marșeze tot mai articulat pe marginea ideii de implicare a societății civile globale în lupta împotriva terorismului. Astfel, în raportul intitulat „The Role of Civil Society in Preventing Terrorism”, rezultat de pe urma întâlnirii informale care a avut loc în mai 2007, între OSCE și Centro de Información y Documentación Internacionales en Barcelona, este formulată următoarea ipoteză: „participanții au căzut de comun acord asupra faptului că societatea civilă și ONG-urile joacă un rol vital în prevenirea terorismului. Ele dețin o expertiză și o experiență valoroasă în întâmpinarea condițiilor care duc la răspândirea terorismului;”² motiv pentru care ele trebuie să promoveze și să explice modul în care respectarea drepturilor omului poate funcționa ca un cadru legal în vederea dezvoltării unei strategii eficiente ce poate duce la diminuarea sau chiar eradicarea terorismului. „Activități specifice identificate în această privință includ informarea consecventă și corectă a studenților, a tinerilor care activează în câmpul muncii, a poliției și a celor însărcinați cu aplicarea legii.” O altă sarcină a societății civile globale devine astfel încurajarea reprezentanților oficiali, însărcinați cu implementarea legii în zone de conflict sau instabilitate, să răspândească și să încurajeze ideea de acceptare a diversității religioase, culturale și de opinie, anihilând astfel din rădăcină factorii ce pot încuraja atitudinile teroriste.

În urma tuturor acestor considerații este limpede că societatea civilă globală devine expresia ultimă a unui paradox funcțional. Consecință a globalizării, societatea civilă globală, fie ea desenată de asociații civice transnaționale sau de rețele de activiști fervenți, se legitimează de la pace; iar în absența Leviathanului ea își găsește echilibrul în amenințarea reprezentată de risc, la fel cum la Hobbes cetățenii părăseau starea de natură pentru a evita „războiul tuturor împotriva tuturor”. Cu toate acestea, societatea civilă globală rămâne încă un concept preponderent tulbure, tocmai pentru că în lipsa instrumentelor de analiză provenite din convenții unanim acceptate, nu au putut fi formulate până în prezent prea multe teorii consistente. Societatea civilă globală continuă să fie însă un concept în plină devenire, ce își găsește funcționalitatea imediată la nivelul unei arene globale unde amenințarea riscului a devenit dincolo de orice „un ansamblu de mecanisme și proceduri care au ca rol sau funcție și temă să asigure puterea”.³

1 Beck, *World Risk*, 6.

2 OSCE, CIDOB, *The Role of Civil Society in Preventing Terrorism, Informal Working Level Meeting*, (Barcelona, 14-16 March 2007), http://www.osce.org/documents/odihr/2007/05/24495_en.pdf accesat la 12 Februarie 2010, p. 3.

3 Foucault, *Securitate, teritoriu și populație*, 11.

Cui îi este frică de grupurile de interese?

■ COSMIN DIMA

Abstract

This article is trying to identify the main causes which lay at the basis of the negative perception of public opinion towards the interest groups in post-Decembrist Romania. Moreover, it tries to clarify, at theoretical level, what interest groups mean, how they express and what is their role and their typology in a democratic society.

Keywords

interest groups, lobby, democracy

Relevanța înțelegerii și studierii grupurilor de interese este strâns legată, atât de teoria democrației, cât și de funcționarea ei. „Ideile greșite despre democrație fac ca democrația să funcționeze greșit” nu ar trebui să fie numai o condiție a democrației în teoria democrației formulată de profesorul Giovanni Sartori, ci și un deziderat pe care decidenții politici ar trebui să-l cunoască, să-l asimileze și mai apoi să țină cât se poate de mult cont de substanța pe care o încorporează.

Mergând pe baza raționamentului pe care îl dezvoltă politologul italian „a defini înseamnă, înainte de orice, a stabili limite, a delimita. Un concept nedefinit este, prin același raționament, un concept nelimitat”. Necesitatea definirii, cel puțin minimale, a conceptului de *grup de interese*, derivă din precaritatea înțelegerii acestui fenomen și din lipsa unor cercetări complexe cu privire la apariția, existența, rolul, tipologia și dezvoltarea grupurilor de interese și a sistemelor de grupuri de interese în România.

De aceea, câteva definiții se impun pentru o viziune minimală asupra acestui fenomen: „*organizații care au o oarecare autonomie față de guvern sau partidele politice și (...) încearcă să influ-*

1 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, prefață de Dan Pavel (Iași; Polirom, 1999), 31.

2 Sartori, *Teoria* 177.

ențeze politica publică.”; „un corp organizat de indivizi care împărtășesc aceleași scopuri și care încearcă să influențeze politica publică.”; „organizații care încearcă să influențeze direcția politicii guvernamentale, fără a încerca să formeze guvernul”.

Chiar dacă viziunile teoretice nu sunt unitare ele converg către aceeași finalitate: grupurile de interese, indiferent de natura acțiunilor, de modul cum acționează și prin ce mijloace, au ca scop imediat, pe termen mediu sau lung *influențarea politicilor guvernamentale*. Nu este singurul scop, iar rolurile pe care le îndeplinesc sunt foarte diverse într-o societate, fie ea democratică sau nedemocratică.

În literatura de specialitate americană chiar dacă s-au formulat numeroase definiții despre grupurile de interese, nici una nu a putut să cuprindă exhaustiv acest fenomen sau să contureze o viziune general valabilă pentru a descrie cât mai bine conceptul. Chiar dacă viziunea specialiștilor este diferită cu privire la grupurile de interese apariția acestora, tipul, rolul și metodele prin care încearcă să influențeze politicile publice, depind în general de doi factori: ***perioada de timp în care apar, se dezvoltă și acționează grupurile de interese și tipul de societate existent în momentul apariției grupurilor de interese.***

În societatea americană grupurile de interese joacă un rol foarte important. Este recunoscut faptul că acestea fac legătura dintre cetățeni și guvern și transmit politicianilor aspecte ale diferitelor sectoare ale societății. Fiecare grup de interese are istoria sa și circumstanțe diferite în care se formează, însă politologii au identificat trei factori interdependenți, care determină dacă un grup de interese se dezvoltă sau nu:

- ***când un grup de persoane neorganizat este profund afectat de o schimbare.*** Se sugerează de către specialiști că grupurile de interese se formează când apar anumite nevoi. De aceea, când guvernul încearcă să reglementeze anumite activități sociale, politice sau economice, grupurile de interese vor face presiune asupra guvernului ca să nu ia anumite decizii care le-ar putea afecta comportamentul, activitatea sau scopurile;
- ***leadershipul grupurilor de interese-*** calitatea leadershipului grupurilor de interese este esențială în determinarea succesului acestora. Dacă un grup de interese dorește să fie puternic liderul trebuie să-și convină membri că beneficiile depășesc costurile;
- ***structura socio-economică a membrilor grupului de interese*** – un alt aspect al calității unui grup de interese ține de educația membrilor și de gradul lor de înțelegere a sistemului politic. Acestea cresc gradul de încredere al membrilor în activitatea pe care o desfășoară³.

Jeffrey M. Berry⁴ distinge **patru roluri** pe care grupurile de interese le îndeplinesc în societatea americană:

- ***de reprezentare:*** grupurile de interese tind să reprezinte alegătorii în fața guvernului, reprezentând legătura primară dintre cetățeni și guvernanți;
- ***de participare:*** grupurile de interese dau oportunitatea cetățenilor de a participa în procesul politic, alegerile reprezentând un interval de timp prea larg. Prin activitatea grupurilor de a participa public în procesul de influențare a politicilor publice, cetățenii simt că au un rol important în societate;
- ***de educare:*** prin activitățile specifice pe care le desfășoară grupurile de interese – publicații, campanii publicitare, discuții cu autoritățile, dezbateri publice – aduc în

1 G. Wilson, *Interest Groups* (Oxford: Basic Blackwell, 1990), *apud* Rod Hague, Martin Harrop and Shaun Breslin, *Political Science. A Comparative Introduction* (New York: St. Martin's Press, 1992), 210.

2 Jeffrey M. Berry, *The Interest Group Society* (Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 1984), 5.

3 http://www.historylearningsite.co.uk/pressure_groups_in_america.htm

4 Berry, *The Interest*, 7.

atenția opiniei publice anumite probleme, dar și soluțiile pe care le susțin, astfel ele au o contribuție majoră pentru înțelegerea de către public a anumitor probleme politice;

- *programe de monitorizare*: grupurile de interese sunt implicate și în programe de monitorizare, urmărind atent problemele și acționând în momentele oportune prin diferite metode pentru a influența elaborarea unei politici publice – prin media sau contactând direct legiuitorii;

Cele mai multe dintre grupurile de interese reprezintă interese ocupaționale sau profesionale, remarcându-se cele din sectorul economic privat, dar și asociațiile din sectorul public, asociații ce reprezintă un anumit tip de organisme administrative sau de organizații non-profit, alături de grupuri ce reunesc membri din ambele sectoare. Un loc aparte îl ocupă *grupurile pentru apărarea intereselor publice* care promovează interese de natură colectivă și acțiuni de ale căror rezultate nu beneficiază strict membrii sau militanții lor. În acest sens cele mai importante sunt organizațiile ecologice, cele pentru apărarea drepturilor și libertăților civile și constituționale sau grupurile pentru protecția consumatorilor. Alături de acestea pot fi menționate grupurile religioase sau cele vizând relațiile internaționale.

În România nu există până în prezent nicio lucrare de amploare privind analiza grupurilor de interese. Însă, literatura de specialitate anglo-saxonă, și nu numai, distinge diverse tipologii. Voi prezenta tipologia grupurilor de interese propusă de Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strom și Russell J. Dalton. Autorii propun următoarea tipologie: 1. Grupurile anomice; 2. Grupurile non-asociative; 3. Grupurile instituționale; 4. Grupurile asociative.

Potrivit autorilor, **grupurile anomice**¹ sunt grupuri spontane care se formează dintr-o dată, atunci când mai mulți indivizi reacționează la o anumită întâmplare care induce frustrare, nemulțumire sau alte emoții puternice.

Pentru a se putea încadra în această tipologie grupurile trebuie să apară și să dispară brusc, să nu aibă organizare sau planificare anterioară. Acțiunile lor pot duce la violență, dar nu în mod obligatoriu. Autorii susțin că sistemele politice, în special din statele dezvoltate sau în curs de dezvoltare, raportează o frecvență destul de ridicată a comportamentului anomic violent și spontan. Comportamentul grupurilor constă în demonstrații publice, marșuri, proteste, acțiuni violente și spontane. **Grupurile non-asociative**² se diferențiază de grupurile anomice prin faptul că se bazează pe unele interese și pe identități comune de etnicitate, regiune, religie, ocupație sau, poate, de rudenie. Subgrupurile din cadrul unui grup non-asociativ mai mare (minoritate etnică sau muncitorii) pot acționa ca un grup anomic (protestele din Orientul Mijlociu împotriva caricaturilor daneze ale lui Mohammed din 2006). **Grupurile instituționale**³ sunt formale și au și alte funcții politice sau sociale, pe lângă articularea intereselor. Partidele politice, corporațiile de afaceri, organele legislative, armata, birocrații și bisericele au adesea grupuri politice separate, cu responsabilitatea specială de a reprezenta interesele respectivei colectivități. Influența acestora rezultă din forța bazei organizaționale. Un grup bazat pe o instituție guvernamentală are acces direct la decidenții politici. **Grupurile asociative**⁴ sunt formate în mod explicit pentru a reprezenta interesele unei anumite colectivități. Din această categorie fac parte sindicatele, camerele de comerț, asociațiile meșteșugărești, asociațiile etnice și asociațiile de altă natură.

1 Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strom, Russel J. Dalton, *Politica comparată astăzi: cadru teoretic*, traducere de Camelia Boca (lași: Institutul European, 2009), 125.

2 Almond, Powell, Strom, Dalton, *Politica*, 127.

3 Almond, Powell, Strom, Dalton, *Politica*, 128.

4 Almond, Powell, Strom, Dalton, *Politica*, 129.

Arend Lijphart¹ clasifică sistemul grupurilor de interese în două tipuri: un *sistem de tip corporatist (specific democrațiilor consensualiste)* și unul de *tip pluralist (specific democrațiilor majoritariste)*. În sistemul corporatist structurile sunt mari ca dimensiune, monopolizante, organizate mai departe la nivel național în organizații de vârf, care incluse în procesul politic, dau naștere la *concertare*. Concertarea poate fi recunoscută prin următoarele elemente: consultare regulată între conducătorii organizațiilor reprezentative, cei care reprezintă muncitorii și managerii și apoi a reprezentanților guvernului pentru a ajunge la înțelegeri cuprinzătoare care să-i asocieze pe cei trei parteneri participanți la negocieri - așa zisele pacturi tripartite.

Sistemul pluralist al grupurilor de interese prezintă trăsături opuse: multiplicitate a grupurilor mici de interese, absența sau slăbiciunea organizațiilor de vârf, consultări tripartite puține sau absente și absența pacturilor tripartite.

Percepția față de grupurile de interese

Distorsionarea sensului sau atribuirea de sensuri noi unor concepte care au fost studiate în alte țări încă de la începutul secolului al XX-lea nu poate aduce un plus de cunoaștere. În plus, anumite instituții ale statului, în rapoartele anuale, diferitele cotidiene, posturi de radio și televiziune, au prezentat grupurile de interese ca fiind un fel de mafii care influențează și controlează politicul și politicienii.

La sfârșitul anului 2005, Gallup România a realizat la cererea Fundației Horia Rusu studiul „Capitalismul în mentalitățile românilor”². Studiul și-a propus să identifice modul în care românii se raportează la sistemul de valori, principii, norme și instituții ale capitalismului. Semnificativ pentru această cercetare este că în interiorul sondajului au fost introduse, în premieră, întrebări cu privire la sentimentele populației și ale parlamentarilor cu privire la grupurile de interese.

În ceea ce privește percepția cu privire la grupurile de interese, tabelul nr.1 este edificator. O parte semnificativă a populației și a elitei politice au o percepție negativă cu privire la grupurile de interese.

Tabelul nr.1 - Sentimentele populației vs sentimentele elitei politice cu privire la anumite valori, principii ale capitalismului

Ce fel de sentimente vă trezesc dvs. personal următoarele cuvinte...?	
Populație	Parlamentari
Capitalism: 45% mai degrabă pozitive 26% mai degrabă negative 16% neutre 11% NS	Capitalism: 94% mai degrabă pozitive 4% mai degrabă negative 2% NS
Competiție: 67% mai degrabă pozitive 10% mai degrabă negative 8% neutre 12% NS	Competiție: 99% mai degrabă pozitive 1% mai degrabă negative

1 Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, traducere de Cătălin Constantinescu, pref de Lucian-Dumitru Dîrdală (Iași: Polirom, 2000), 165-175.

2 Fundația Horia Rusu/ Gallup Organization România, perioada 7-22 decembrie 2005. Din punct de vedere metodologic, acest studiu a avut trei componente: 1. Un sondaj de opinie reprezentativ la nivel național, pe un eșantion de 1050 de persoane; 2. Un sondaj pe un eșantion de 77 de membri ai Parlamentului României; 3. Cercetare calitativă prin interviuri semi-structurate cu 23 de personalități / elite din domeniul politicii, afacerilor, culturii și societății civile.

Globalizare: 24% mai degrabă pozitive 27% mai degrabă negative 16% neutre 30% NS	Globalizare: 43% mai degrabă pozitive 40% mai degrabă negative 17% NS
Proprietate privată: 65% mai degrabă pozitive 13% mai degrabă negative 8% neutre 11% NS	Proprietate privată: 100% mai degrabă pozitive
Grupuri de interes 11% mai degrabă pozitive 60% mai degrabă negative 8% neutre 19% NS	Grupuri de interes 27% mai degrabă pozitive 60% mai degrabă negative 13% NS
Individualism: 16% mai degrabă pozitive 50% mai degrabă negative 11% neutre 19% NS	Individualism: 32% mai degrabă pozitive 56% mai degrabă negative 12% NS

La întrebarea „*Dumneavoastră credeți că se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni?*” răspunsul a fost cât se poate de relevant în ceea ce privește gradul de încredere la nivelul societății: 62% au avut un răspuns negativ, 30% au avut un răspuns pozitiv, iar 8% NS/NR.

Potrivit lui Almond și Powell un factor care explică participarea este nivelul de încredere împărtășită în rândul membrilor unei societăți. Robert Putnam și colegii săi au observat că viața asociativă activă în comunitățile din Italia de Nord este asociată cu încrederea în ceilalți. Încrederea, una dintre componentele esențiale ale capitalului social, favorizează cooperarea. Cooperarea stimulează legăturile dintre indivizi și crează cadrul de asociere. Fără cooperare și încredere indivizii nu se pot asocia profitabil, într-o relație *win-win*. Una dintre concluziile lui Robert Putnam¹ este aceea că singura cale ca democrația să funcționeze este crearea capitalului social.

Așa cum rezultă din cercetare una dintre cauzele slabei participări civice a românilor, o reprezintă lipsa încrederii în oameni. Cum ar putea oamenii să se asocieze dacă ei nu au încredere unul în celălalt?

Cauzele percepției negative față de grupurile de interes

Distorsiunea semnificației conceptului. După câștigarea alegerilor prezidențiale, președintele României, Traian Băsescu, a inițiat o campanie agresivă împotriva grupurilor de interes.

Într-o primă etapă a acuzat grupurile de interes din media², pentru ca apoi să extindă acuzațiile și asupra grupurilor de interes din jurul guvernului³. Atacurile susținute la adresa Guvernului și a prim-ministrului, Călin Popescu Tăriceanu, au dus la crearea unei percepții eronate, difuze, negative cu privire la noțiunea de grupuri de interes. Astfel, grupul de interes a devenit, pentru opinia publică, un grup de

1 R.D. Putnam în colaborare cu Robert Leonardi și Raffaella Y. Nanetti, *Cum funcționează democrația?*, trad. de Diana Istrățescu, (Iași: Polirom, 2001), 208.

2 Interviuul președintelui acordat la Radio România Liberă pe data de 16 februarie 2005.

3 La ședința Comitetului Executiv pentru Integrare Europeană din 1 august 2005, Traian Băsescu a acuzat pentru prima dată membrii guvernului Tăriceanu că se află sub influența grupurilor de interes.

persoane necredibile, având interese private, financiare și politice obscure, pe care încearcă să le impună celor care guvernează, în detrimentul interesului public.

Dezbaterea publică cu privire la grupurile de interese a fost bazată pe *distorsionarea semnificației reale a noțiunii de grup de interese* de către o anumită parte a actorilor publici din România, în special de către președintele României, cel care a fost inițiatorul denaturării conceptului. Până în 2005, tema grupurilor de interese nu a suscitat atenția opiniei publice și nu a constituit o sursă de atac politic sau un prilej pentru amplele show-uri mediatice.

Se vorbea despre „mafia economico-financiară” (termen utilizat de Adrian Năstase înainte de campania electorală locală și generală din 2004), despre mafia care conduce România (tema parțial câștigătoare a liderului PRM, Vadim Tudor din campania pentru alegerile prezidențiale din 2000), despre diferite afaceri ilegale sau dubioase în care erau implicați oameni de afaceri și politicieni, despre marile devalizări și despre modul în care diferiți politicieni cu funcții înalte în stat au protejat și au facilitat afacerile, mai mult sau mai puțin controversate, ale anumitor persoane. Era vorba, în fapt, despre acele acțiuni care se înscriu în categoria *clientelism politic*. **Dar între noțiunea de clientelism politic și cea de grupuri de interese nu se poate pune semnul egalității.**

În primă fază, acest „dușman” a fost identificat în persoana mass-media. Traian Băsescu a speculat atitudinea negativă a populației față de tot ceea ce reprezenta expresia „grup de interese”, ca remanență comunistă, dar și față de lunga experiență a tranziției către democrație, cu numeroasele critici aduse corupției la nivel înalt și clientelismului politic. Președintele a folosit expresia „grup de interese” declarând un nou război, în care rolul său era acela de luptător împotriva corupției.

Discursul public asupra grupurilor de interese din România poartă însemnele inițiatorului, Traian Băsescu. Din cauza sensului profund negativ impus de președinte noțiunii de grup de interese, preluat de alți actori politici și media, expresia a dobândit și în rândul opiniei publice o semnificație negativă.

Indiferența intelectuală față de fenomenul de distorsiune a conceptelor. Comentatorii politici, liderii de opinie și analiștii politici au avut timide încercări de a explica publicului de ce grupurile de interese reprezintă un fenomen al societății civile, de ce ele sunt legate de fenomenul participării politice și civice sau de ce și cu ce condiții reprezintă o componentă esențială a democrației.

Liderii politici au denaturat și demonizat acest concept al științei politice și l-au utilizat retoric, atribuindu-i diferite sensuri, pentru a-și ataca rivalii în dezbaterile politice și pentru a-i pune într-o lumină nefavorabilă în fața electoratului și a opiniei publice.

Precuparea constantă elitei a fost de a discuta pe marginea acestui subiect mai mult decât a explica în sine conținutul subiectului. Dintr-un fenomen complex, grupurile de interese au devenit un fenomen nociv, negativ pentru societatea românească.

Tipul de cultură politică a românilor. După aproximativ două decenii de la căderea comunismului românii sunt încă adepții obligațiilor civice pasive, se conformează sistemului politic și legislativ, fără să participe semnificativ la elaborarea legilor sau la schimbarea lor atunci când este cazul. În mentalitatea românilor, statul reprezintă în continuare principalul furnizor de locuri de muncă și principalul actor al vieții economice.

Răspunsurile din cercetarea inițiată de Fundația Horia Rusu relevă contradicții profunde între aderența declarată față de valorile capitalismului și convingerile favorabile intervenției puternice a statului în economie, precum și respingerea asumării personale a riscului. În mintea multora, nu există nici o incompatibilitate între

logica și valorile a două sisteme economice și politice ireconciliabile. Astfel, pe de o parte, 57% dintre respondenți consideră că fiecare individ ar trebui să își asume mai multe responsabilitate pentru propria bunăstare (față de 40% care cred că statul ar trebui să își asume mai multă responsabilitate pentru bunăstarea fiecăruia). Pe de altă parte, la setul de întrebări „*În general, credeți că ar trebui să fie sau nu responsabilitatea Guvernului să...*” răspunsurile arată că Guvernul ar trebui:

- să asigure un loc de muncă pentru toți cei care doresc să muncească (68%).
- să țină prețurile sub control (70%)
- să reducă diferențele de venit dintre bogați și săraci (57%)
- să asigure o locuință decentă pentru cei care nu își permit una (60%)
- să acorde sprijinul financiar necesar industriei pentru a crește (53%),

precum și alte măsuri, care țin fie de automatismele și dependențele create pe vremea economiei socialiste de comandă, fie de enormele așteptări cu privire la transformarea statului postcomunist în stat asistențial, stat al protecției sociale.

În viziunea „părinților” conceptului de cultură politică, Almond și Verba¹, în funcție de tipurile de orientări politice existente în diversele țări față de „obiectele politice” (de la sistemul politic în general, până la individ ca actor politic), se conturează trei tipuri de culturi politice: cultura parohială (locală sau provincială), cultura dependentă (de subordonare) și cultura participativă.

Cultura politică dependentă pare să fie dominantă principală a românilor. Românii sunt conștienți de existența sistemului politic, dar se mulțumesc cu o atitudine de pasivitate în privința participării la conducerea politică, din cauză că matricea caracterială a acestei culturi, prin cele două valori politice de bază- autoritate și loialitate- le-a înlocuit cu o „conformitate de automat” și i-a determinat să delege problemele libertății și inițiativei lor unui lider puternic, în schimbul protecției acestora.

Rapoartele serviciilor secrete. Viziunea restrictivă asupra conceptului de grup de interes.

Distincția dintre grupurile de interese care desfășoară activități legale și cele care acționează ilegal nu a fost niciodată făcută în rapoartele serviciile secrete² din România. În mare parte grupurile de interese au fost tratate special, ca și grupuri mafiote sau orice alt grup care are ca intenție atacarea statului de drept. Distorsionarea imaginii se datorează în principal superficialității tratării unor fenomene complexe și reducerea înțeleșului, exemplificând partea negativă a acestora.

Pentru a exemplifica precaritatea cunoașterii substanței unor componente ale democrației raportul din anul 2005 al SRI, în *Capitolul I Situația de Securitate. Principalele riscuri și amenințări*, este destul de concludent:

„În îndeplinirea responsabilităților ce îi revin, Serviciul Român de Informații a identificat - și semnalat factorilor abilitați - acțiuni desfășurate (pe căi oculte, inclu-

1 Gabriel Almond & Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, trad. și studiu introductiv de Dan Pavel (Ed Du Style, București, 1996).

2 În raportul pe 2000-2001, privind activitatea SRI, prezentat în ședința comună a Camerei Deputaților și Senatului din 6 martie 2003, se face referire la grupuri de interese care au acționat în sensul influențării justiției, sau în sensul influențării deciziei publice. Radu Timofte „Fie-mi permis să aduc o serie de precizări suplimentare față de cele făcute pe canale publice referitoare la încercările de acreditare a unor suspiciuni asupra imparțialității serviciului față de anumite grupuri de interese ale căror activități au intrat sub incidența legii penale.” Ioan Stan Președintele Comisiei de control parlamentar asupra SRI - Raportul comisiei cu privire la activitatea SRI pe 2000-2001 - „Conduita profesională a serviciului, în ansamblul său, a fost independentă de influențe ori condiționări politice de partid, precum și în raport cu diferitele grupuri de interese sau presiune.”

siv prin acte de corupție) de către **grupuri de interes** din diferite domenii, pentru a-și asigura avantaje competiționale ori beneficii ilegale, de natură să afecteze funcționarea instituțiilor administrative și derularea actului de justiție”.

Astfel că viziunea SRI, destul de restrictivă și limitată, a dus la întărirea percepției negative cu privire la grupurile de interes.

Perspectivile cercetării

În România, grupurile de interes nu au făcut obiectul unor cercetări empirice, complexe, comparate și interdisciplinare. Vasta literatură de specialitate din spațiul anglo-saxon¹ nu a fost asimilată, decât, parțial, în mediul academic și probabil la un nivel nesemnificativ în rândul elitei politice.

Existența grupurilor de interes, în contextul oricărei democrații, nu poate fi contestată. Tendința și dorința de a se grupa a indivizilor și de a-și urmări interesele este înăscută, de aceea dreptul de liberă asociere în anumite grupuri cu scopuri comune nu poate fi interzis. Prin interacțiunea lor, grupurile de interes intervin în procesul decizional și contribuie la elaborarea politicilor publice la nivel național și local. Astfel, acestea constituie un cadru adecvat pentru participarea politică.

Formele de asociere cu obiective politice, profesionale, culturale, religioase, morale, nu reprezintă doar un cadru de manifestare a drepturilor indivizilor, ci și o contrapondere în raport cu forța statului.

În timp, dezvoltarea și consolidarea democrației, dacă se va menține această tendință, vor duce la apariția unui sistem complex de grupuri de interes care să exprime necesitățile grupurilor și ale indivizilor din societate.

De aceea, analiza grupurilor de interes reprezintă un subiect neexplorat. În schimb, înțelegerea cât se poate de obiectivă a unor fenomene politice și civice, așa cum sunt grupurile de interes, va fi un pas în plus pentru înțelegerea democrației românești.

1 Câteva exemple din vasta literatură de specialitate anglo-saxonă privind grupurile de interes - Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell, Jr., *Comparative Politics Today. A World View* (Glenview, Illinois: Scott, Foresman and Company, 1988); Robert A. Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (New Haven: Yale University Press, 1961); Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări*, traducere C. Constantinescu, prefață L. Dîrdală (Iași: Polirom, 2000);

A. Ball, F. Millward, *Pressure Groups in Industrial Societies* (London: Macmillan, 1986); Jeffrey M. Berry, *The Interest Group Society* (Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 1984); Rod Hague, Martin Harrop and Shaun Breslin, *Political Science. A Comparative Introduction* (New York: St. Martin's Press, 1992); Norman J. Ornstein and Shirley Elder, *Interest Groups, Lobbying and Policymaking* (Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 1978); **Articole în reviste de political science:** Gabriel A. Almond, *Research Note: A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process* *The American Political Science Review*, Vol. 52, No. 1. (Mar., 1958):270-282; Patrick Dunleavy, *Group Identities and Individual Influence: Reconstructing the Theory of Interest Groups*, *British Journal of Political Science*, Vol. 18, No. 1. (Jan., 1988), pp. 21-49. Lewis A. Froman Jr., *Some Effects of Interest Group Strength in State Politics - The American Political Science Review*, Vol. 60, No. 4. (Dec., 1966): 952-962.; Virginia Gray, David Lowery, *The Diversity of State Interest Group Systems* *Political Research Quarterly*, Vol. 46, No. 1. (Mar., 1993): 81-97. Lawrence D. Longley, *Interest Group Interaction in a Legislative System*, *The Journal of Politics*, Vol. 29, No. 3. (Aug., 1967): 637-658.

Dihotomia societate civilă versus ideologie totalitară la Leszek Kolakowski

■ FLORIN MITREA

Abstract

This article analyses the theory formulated by Leszek Kolakowski about the relationship between civil society and the state, as a central idea in his critique of Marxism. In accordance with Polish thinker's theory, the Marxist perspective about political and human emancipation contains the seeds of despotism by carrying on reasons for the annihilation of civil society by a totalitarian state, which claims to achieve the complete unification of human nature. In this perspective we have entitled our article „The dichotomy civil society vs. totalitarian ideology to Leszek Kolakowski“.

Keywords

civil society, totalitarian state, nihilism, modernity, Marxism

Înțelegerea societății civile ca noțiune ce desemnează o entitate distinctă (și uneori opusă) față de stat, reprezintă nu numai un loc comun al teoriei politice în general ci și una dintre premisele fundamentale ale criticii filozofice a totalitarismului. O ilustrare elocventă a acestui aspect se găsește în modul în care Leszek Kolakowski identifică natura totalitară a filozofiei marxiste în distorsionarea de către aceasta a raportului firesc dintre **societatea civilă** și **stat** precum și a celui dintre **spațiul privat** și **spațiul public**. Ceea ce vizează, în primul rând, gânditorul polonez este tendința de a construi false unificări și pacificări care nu fac altceva decât să dilueze identitățile și să instaleze „stagnarea” și minciuna totalitară în numele unui universalism iluzoriu. Această idee este dezvoltată de Kolakowski într-un articol din 1973, considerat de Dominique Colas ca „fondator”¹ pentru critica totalitarismului, în care analizează teoria marxistă a omului unificat. În acel text, filozoful polonez conchide că visul unei comunități umane pe deplin unificate este la fel de vechi ca și filozofia politică dar „nu avem nici un motiv să ne așteptăm ca acest vis să devină vreodată realitate altfel decât în forma crudă a despotismului; iar despotismul este o simulare

¹ Dominique Colas, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, traducere din franceză de Cristina Arion, Mircea Secure și Alina Vasile (București: Nemira, 1998), 41.

disperată a paradisiului”¹. De aceea, pentru filozoful polonez, alături de credința religioasă, păstrarea tabuurilor și ierarhiei axiologice tradiționale, dar și a tensiunii firești dintre principiile contrare în viața societății reprezintă un element de sănătate și un bastion de apărare împotriva totalitarismului de orice natură.

Definind totalitarismul comunist ca *prometeism* sau ca reverie a *omului unificat*, filozoful polonez valorifică, într-o manieră creatoare, o mai veche conexiune din istoria ideilor, între prometeism și utopie.² Astfel, întreaga investigație kolakowskiană privind sursele filozofice și principalele curente ale marxismului, se sprijină pe premisa, ce se va confirma la finalul cercetării sale, că esența acestei ideologii este utopia prometeică a eliberării de tip revoluționar. Ceea ce particularizează demersul critic kolakowskian este explicarea dimensiunii utopice a ideologiei comuniste printr-o grilă teologico – politică. Privind lucrurile din această perspectivă, filozoful polonez se referă la marxism ca la una dintre „teoriile seculare legate de mântuire”.³ În consecință, marxism – leninismul poate fi văzut ca un fenomen aflat într-o relație de continuitate cu lunga serie a ereziilor care au atacat creștinismul încă de la începutul istoriei sale. Elementul comun acestor erezii și ideologiei comuniste este tocmai referirea la problema mântuirii (care este de natură metafizică, în esența ei) ca la o problemă de tip secular. În acest sens, Kolakowski are în vedere acele erezii care s-au alimentat din principiul „negării fundamentelor ontologice ale răului”. Această negare, arată Kolakowski, derivă din contestarea realității păcatului originar și are drept consecință încrederea utopică într-o „reconciliere finală a tot și toate”. Acest optimism reconciliator poate fi regăsit, arată Kolakowski, atât în erezia maniheistă, cât și în cadrul teoriilor panteiste ale lui Teilhard de Chardin dar și la filozofi precum Hegel și Feurbach și, mai ales, în Iluminism. Toate aceste curente religioase și filozofice au în comun relativizarea și chiar anularea tensiunii dintre bine și rău.⁴

Pornind de la premisa că întreaga structură a culturii europene se întemeiază pe creștinism și, implicit, pe credința în păcatul originar, Kolakowski vede în toate ipostazele utopiei reconcilierii universale un atac cu efecte dezastruoase asupra nucleului identitar al acestei culturi. Întrucât speranța într-un „stat paradiziac” în care se va realiza „unitatea desăvârșită dintre ființele umane, la nivel atât individual, cât și social”⁵ este reprezentativă în cel mai înalt grad pentru marxism, Kolakowski identifică în această ideologie cel mai mare pericol la adresa fundamentelor culturale ale Europei. Demersul critic al lui Leszek Kolakowski se focalizează în special pe dimensiunea utopică a comunismului, în care vede principalul rău produs de această ideologie. Dacă în cazul altor tipuri de utopii, de pildă *utopia epistemologică* (ilustrată cel mai elocvent de gândirea lui Descartes), arată Kolakowski, se poate identifica și un element bun (cum ar fi stimularea energiei reflecției filozofice), în ceea ce privește *utopiile egalitariste* (deci cele privind sfera socială), pretenția lor de a desființa prin coerciție diferențele dintre persoane, le conferă un caracter profund *antiuman*.⁶

1 Leszek Kolakowski, „The Myth of Human Self – Identity: Unity of Civil and Political Society in Socialist Thought”, în Leszek Kolakowski, Stuart Hampshire (eds.), *The Socialist Idea. A Reappraisal* (London: Quartaed Books Limited, 1977), 35.

2 Christophe Charle, *Intellectualii în Europa secolului al XIX – lea. Eșeu de istorie comparată*, traducere de Tudor Vlădescu (Iași, Institutul European), p.122. Potrivit lui Charle, o ipostază a acestei alăturări tematice se găsește la Shelley, poetul englez care, într-o scriere intitulată *Prometeu eliberat* (*Prometheus Unbound*), schițează un program utopic de reformare a lumii. Afirmându-se ca expresie a pierderii treptate a contactului cu tradiția creștină, utopia social – politică a lui Shelley ilustrează, în mod elocvent, procesul prin care filozofia modernă, în ansamblul ei, a trecut de la deism, prin imanentism, solipsism și nihilism, eșuând în utopismul revoluționar.

3 Leszek Kolakowski, *Modernitatea sub un neobosit colimator*, traducere de Mihnea Gafița (București: Curtea Veche, 2007), 109.

4 Kolakowski, *Modernitatea*, 110 – 112.

5 Kolakowski, *Modernitatea*, 118.

6 Kolakowski, *Modernitatea*, 192 – 202.

În ceea ce privește ipostazele de manifestare ale utopiei egalitariste Kolakowski afirmă tranșant că toate acestea au ca miez comun „ideea fraternității umane perfecte și veșnice”. De aceea, subliniază filozoful polonez, încercările de a le pune în practică nu pot produce decât „o societate până în măduva oaselor despotică, iar aceasta, ca să mimeze perfecțiunea imposibilă, va înăbuși exprimarea conflictuală – deci, va distruge viața culturală printr-o coerciție totalitară”. Așadar, demonstrează Kolakowski, orice formă de socialism real nu poate îmbrăca decât o haină totalitară întrucât este activat de un elan uniformizator cu orice preț, în virtutea credinței utopice în instaurarea unui *stat paradiziac*. În consecință, subliniază Kolakowski, este absolut necesară demistificarea „spectacolului omului perfect reunit cu sine și cu mediul său natural și social” întrucât „altminteri am încerca să impunem această unitate prin orice mijloace aflate la îndemână, și atunci viziunile noastre aiurite legate de perfecțiune ar aluneca înspre violență și ar eșua într-o caricatură teocratică sau totalitară a unității, care ar pretinde că este reprezentarea Marii Imposibilități”.¹

Kolakowski identifică două tipuri de surse care au jucat un rol important în configurarea mitului omului perfect unificat, ca miez al ideologiei comuniste. O primă categorie este reprezentată, așa cum am evidențiat mai sus, de **dimensiunea uzurpatoare a comunismului în raport cu creștinismul**. Este vorba, în esență, de preluarea principiului care a stat și la baza multor erezii care au zguduit de-a lungul timpului lumea creștină, și anume principiul negării realității ontologice a răului. Nerecunoașterea realității obiective a păcatului originar și a consecințelor acestuia asupra naturii umane, reprezintă, potrivit lui Kolakowski, o tendință cu un potențial distructiv imens. Dacă Biserica a avut puterea de a rezista asalturilor ereziilor întemeiate pe ștergerea graniței dintre bine și rău, găsim și resursele de a se întări prin clarificarea dogmelor ca răspuns la respectivele atacuri, nu același lucru se poate spune despre ordinea socială tradițională. Astfel, în momentul preluării principiului negării naturii căzute a omului, de către vehiculul discursului filozofic, se poate identifica debutul modernității dar și al procesului de descompunere a culturii europene.

Prin urmare, Kolakowski definește Iluminismul drept un proces „autodistructiv” întrucât el „ia naștere dintr-o moștenire creștină revizuită” dar ale cărei „forme cristalizate și osificate” a trebuit să le înfrângă pentru a se putea afirma. Astfel, când Iluminismul „începe să prindă rădăcini, sub un chip ideologic umanist sau reacționar, adică sub chipul Reformei, el se îndepărtează treptat de propriile origini și devine ne-creștin sau anti-creștin”. Mai mult decât atât, arată Kolakowski, apogeul de dezvoltare a Iluminismului s-a dovedit a fi echivalent cu un efect de bumerang generalizat, în sensul că „umanismul alunecă în nihilism moral, îndoiala conduce la nihilism epistemologic, iar afirmarea individului suferă o metamorfoză care o transformă în totalitarism”.² Mai mult decât atât, Kolakowski afirmă, într-un alt context, că „scepticii, necredincioșii și cei indiferenți din punct de vedere religios se lasă mai ușor stăpâniți de atitudini cinice, alunecă mai ușor pe panta nihilismului”.³

Așadar, Kolakowski subliniază că totalitarismul comunist se originează în Iluminism, într-un mod asemănător celui în care Francois Furet evidențiază relația de cauzalitate dintre Revoluția Franceză și revoluția bolșevică,⁴ precum și modului în care Ernst Nolte arată relația dintre revoluția bolșevică și apariția nazismului. Dacă pentru Furet bolșevismul și fascismul realizează un fel de tandem totalitar,⁵ bazat pe

1 Kolakowski, *Modernitatea*, 198, 122.

2 Kolakowski, *Modernitatea*, 49.

3 Leszek Kolakowski, *Conferințe mici pe teme mari*, traducere și cuvânt înainte de Constantin Geambașu (București: Paideia, 2003), 139.

4 Francois Furet, *Trecutul unei iluzii. Eșeu despre ideea comunistă în secolul XX*, traducere din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo (București: Humanitas, 1996), 37.

5 Furet, *Trecutul*, 32.

o similaritate de profunzime, în viziunea lui Nolte este vorba mai degrabă de o anterioritate matricială a comunismului față de nazism.¹ O noutate adusă de investigația kolakowskiană este identificarea drept miez al regimului totalitar, indiferent de ipostazele prin care se manifestă, a *nihilismului* născut și dezvoltat o dată și împreună cu modernitatea. Cercetarea formelor de patologie politică modernă pornind de la problema nihilismului îl apropie mult pe filozoful polonez de lucrarea de referință pe această temă a lui Eugen Rose.² Un punct comun suplimentar între cei doi autori este îmbinarea perspectivei **filozofice** cu cea **teologică** în abordarea problemei nihilismului. Definind nihilismul ca pe o mentalitate întemeiată pe doctrina nietzscheeană potrivit căreia „nu există adevăr absolut”, Eugen Rose arată că expresiile de manifestare ale acestei mentalități nu pot fi combătute decât prin **adevăr**. Privite din această perspectivă a ofensivei nihiliste asupra lumii, ideologiile politice care au dominat modernitatea își dezvăluie unul și același principiu fondator, respectiv **negarea adevărului absolut**. În esență, arată Eugen Rose, dincolo de distrugerea Vechii Ordini și organizarea noii lumi, nihilismul vizează, prin toate fazele și ipostazele sale, transformarea tipului antropologic. Această țință finală este explicit afirmată de Marx și Engels care vorbeau despre dezirabilitatea și necesitatea „transformării oamenilor la scară de masă”, tentativă ce nu poate avea drept consecință decât moartea spirituală și sclavia umanității.³ Evidențierea intenției Revoluției nihiliste de a înlocui un principiu cu un alt principiu se regăsește atât în analiza lui Eugen Rose (care subliniază tentativa nihilismului de a substitui Împărăția lui Dumnezeu cu Împărăția omului) cât și în cea întreprinsă de Kolakowski (care se referă la programul marxismului de a goli conștiința umană de vechile repere și de a o umple cu o perspectivă materialistă)⁴.

O a doua sursă identificată de Kolakowski pentru utopia comunistă este pretenția lui Marx de a aduce o noutate radicală în ceea ce privește teoria Statului și a societății civile. Relevantă, în acest sens, arată Kolakowski, este polemica purtată de Marx cu o serie întreagă de poziții filozofice pentru a-și construi propria teorie în răspăr cu ele. Astfel, arată Kolakowski, primii luați în colimator de către Marx sunt Hegel și Lasalle, cei care acordă statului o valoare în sine, autonomă, ca fiind cea mai înaltă formă a comunității umane. Totodată, în concepția hegeliană, societatea civilă reprezintă o masă de conflicte individuale și aspirații de grup, domolite și sintetizate în voința superioară a statului, care e independentă de orice interes particular. Ceea ce lui Marx i se pare inacceptabil este tocmai pretenția lui Hegel că burocrăția prusacă poate depăși limitările intereselor egoiste putând realiza încarnarea interesului general. Potrivit lui Marx, statul nu poate fi un adevărat mediator neutru ci, dimpotrivă, el este doar instrumentul unor interese particulare deghizate în spatele unei iluzorii voințe universale. Acest lucru este o consecință a diferenței radicale dintre *persoana privată* (care, ca membră a societății civile, este ființa cu adevărat concretă și reală) și *persoana ca cetățean* (care participă la comunitatea abstractă în virtutea unei mistificări ideologice). Sursa acestei mistificări rezidă, potrivit lui Marx, în faptul că, spre deosebire de Evul Mediu, când diviziunea de clasă era reflectată ca atare în ordinea politică, societățile moderne au anulat această stratificare împărțind viața socială în două domenii. Astfel, s-a ajuns ca tensiunea dintre spațiul *privat* și cel *public* să fie transferată în interiorul fiecărei persoane, determinând o sfâșiere a acesteia între statutul de *cetățean* și cel de *persoană privată*. Avem, așadar, de-a

1 Ernst Nolte, *Războiul civil european: 1917 – 1945. Național – socialism și bolșevism*, traducere de Irina Cristea (București: Runa - Grupul Editorial Corint, 2005), 24 – 29 și Francois Furet, Ernst Nolte, *Fascism și comunism*, traducere de Matei Martin (București: Univers, 2000).

2 Eugen (Pr. Serafim) Rose, *Nihilismul – o filosofie luciferică sau unde duce înțelepciunea acestui veac*, traducere și postfață de Tatiana Petrache (Galați: Egumenița, 2004).

3 Rose, *Nihilismul*, 129 – 131.

4 Kolakowski, „The Myth of Human Self – Identity”, 23 – 24.

face, în viziunea marxistă, cu o distincție clară între *emanciparea politică* și *emanciparea umană*. Primul tip de emancipare nu face decât să anuleze politic diferențele de avere și religioase dintre oameni dar permite perpetuarea diviziunilor de acest tip în societate. Astfel, consideră Marx, se păstrează separația dintre domeniul *civil* și cel *politic*, primul dintre ele rămânând un spațiu al vieții reale, egoiste și izolate al fiecărei persoane, iar cel de-al doilea limitându-se la o viață colectivă iluzorie și abstractă. Astfel, potrivit lui Marx, arată Kolakowski, scopul emancipării umane, spre deosebire de cea politică, este recuperarea caracterului real al vieții colective sau redarea caracterului colectiv societății civile. Relevantă, în acest sens, este, potrivit analizei kolakowskiene, speranța pe care Marx declară, în finalul „Chestiunii evreiești”, că o nutrește în realizarea unei emancipări umane ipostaziate într-o societate care abolește pentru totdeauna dihotomia dintre existența personală și cea colectivă a omului.¹ Această idee a suprimării tuturor antagonismelor sociale printr-un proiect revoluționar este, de fapt, o temă centrală a filozofiei moderne, care, însă, așa cum arată Kolakowski, a cunoscut dezvoltarea cea mai sistematică și radicală în doctrina marxist - leninistă. Un reper filozofic important în dezvoltarea acestei idei a fost reprezentat de hegelianism. Este vorba, în special, așa cum arată și Christophe Charle, de proiectul Tinerilor Hegelieni privind o revoluție și mai radicală decât cea de la 1789, menită „să regăsească totalitatea istorică disociindu-se de luptele conjuncturale”.² Așadar, arată Kolakowski, „fundamentul filozofic al socialismului marxist este viziunea întoarcerii omului la unitatea sa perfectă, experimentând direct viața sa personală ca forță socială”. Reprezentând nucleul tuturor demersurilor critice pe care Marx le întreprinde față de alte doctrine politice, acest *concept eshatologic al omului unificat* constituie, potrivit filozofului polonez, explicația faptului că ipostaza reală a comunismului „apare numai în formă totalitară, ca tendință de a înlocui toate cristalizările societății civile prin organele coercitive ale statului”.³

Prezentând firul gândirii marxiste în ceea ce privește raportul privat – public, Kolakowski încearcă să evidențieze critica pe care principalul teoretician al comunismului o face **spațiului politic așa cum este el** cu intenția de a-l anihila pentru a-l înlocui cu un proiect utopic. Identificarea nocivității unei astfel de substituții nihiliste îl apropie încă pe filozoful polonez de perspectiva Hannei Arendt asupra totalitarismului. Relevant, în acest sens, este faptul că firul roșu al întregii grile interpretative arendtienne asupra istoriei, politicii și totalitarismului, este necesitatea redescoperirii *adevăratei lumi publice* și a bucuriilor *fericirii publice*. Așadar, pentru Arendt, prin însăși natura sa, omul nu poate experimenta împlinirea personală în afara unei participări la treburile publice. De aceea, privind lucrurile din această perspectivă, orice agresiune (la nivel filozofic sau politic) împotriva dreptului persoanei de a-și împlini nevoia participării la viața cetății, trebuie percepută ca o agresiune împotriva unei dimensiuni esențiale a ființei umane. O puternică forță de conservare a acestei dimensiuni este însăși **tradiția gândirii politice clasice** care, potrivit Hannei Arendt, este fondată de doctrinele lui Platon și Aristotel și se încheie o dată cu apariția teoriilor lui Karl Marx. Contradicția dintre tradiția gândirii politice și Marx constă în faptul că filozoful clasic se îndepărtează de problemele cetății pentru a se adânci, solitar, în căutarea adevărului pentru ca, apoi, să revină în comunitate spre a o norma în funcție de perspectiva sa, în timp ce Marx decide să se rupă de filozofie încercând să o realizeze în politică.⁴

Având în față și modelul interpretativ arendtian, putem evidenția cu mai multă claritate miza pe care o pune Kolakowski în prezentarea modului polemic (față

1 Kolakowski, „The Myth of Human Self – Identity”, 19 – 20.

2 Charle, *Intellectualii în Europa*, 116.

3 Kolakowski, „The Myth of Human Self – Identity”, 21.

4 Hannah Arendt, *Între trecut și viitor. Opt exerciții de gândire politică*, traducere de Louis Rinaldo Ulrich (Filipeștii de Târg, Prahova : Antet, 1997), 21.

de o întreagă tradiție filozofică) în care Marx și-a conturat proiectul utopic al societății perfect unificate. Avem de-a face, așadar, cu o bătălie filozofică pentru redefinirea și recuperarea spațiului public, în condițiile distanței pe care modernitatea a pus-o între acesta și reflecția filozofică. Pe de-o parte Marx și ideologia comunistă au încercat, în mod sistematic, să justifice topirea spațiului public în interiorul unui stat în care toate contradicțiile sunt suspendate. De cealaltă parte, critica filozofică a totalitarismului, atât cea clasică, occidentală, cât și cea răsăriteană (dezvoltată din mișcările de rezistență din țările cuprinse în sfera de influență sovietică), a încercat, în replică, să recupereze spațiul public, cel puțin ca zonă a exprimării unei dimensiuni constitutive a omului, respectiv viața obștească autentică. De aceea, întâlnim la Hannah Arendt demersul restaurator al *politicii adevărate (genuine politics)*, ca rezultat al unei vieți publice fundamentate pe solidaritate și pe identitatea în diferență presupusă de pluralitatea umană. Potrivit Hannei Arendt, criteriile prin care poate fi evaluată viața politică sunt: libertatea, acțiunea și spațiul public. Acolo unde aceste aspecte sunt profund distorsionate se instalează *politica falsă (false politics)*, bazată pe violență, minciună și ideologie și ipostaziată de totalitarism.¹ Prin urmare, o cauză importantă a apariției formelor de *false politics* este disprețul, cu consecințe negative asupra filozofiei politice, pe care gânditorii moderni, inclusiv Kant, l-au nutrit față de lume (în sensul de extensie a spațiului public).² Ceea ce Arendt descrie ca *falsă politică* corespunde, în grila kolakowskiană, solipsismului filozofiei moderne din care a derivat ideologia marxistă ca „cea mai mare fantezie a secolului nostru” și ca utopie a „unei societăți perfect unificate, în care toate aspirațiile umane vor fi îndeplinite și toate valorile reconciliate”³. O rezistență împotriva acestei degradări moderne a politicului (descrisă, în alți termeni, și de Carl Schmitt⁴) presupune, în mod esențial, potrivit lui Kolakowski, restaurarea societății civile ca forță autonomă și limitatoare a puterii coercitive a statului.

1 Phillip Hansen, *Hannah Arendt. Politics, History and Citizenship* (California: Stanford University Press, 1993), 49, 127.

2 Hansen, *Hannah Arendt*, 216.

3 Leszek Kolakowski – *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution* (Oxford: Clarendon Press, 1978), 523.

4 Carl Schmitt – *Teologia politică*, traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu (București: Universal Dalsi, 1996), 40.

Divergent Responses to a Common Past:

Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia

■ **NADYA NEDELSKY**

Abstract

This article addresses the question of why, despite having shared a single communist regime and the revolution against it, the Czechs and Slovaks have dealt differently with that regime's former high officials and secret police agents, files, and collaborators. I argue that this divergence challenges theories that focus on transition type, levels of Communist regime repression, and post-Communist political developments, and propose that a stronger influencing factor is the level of the preceding regime's legitimacy, which differed in the two halves of the Czechoslovak federation after 1968.

Keywords

Central Europe, Czech Republic,
Czechoslovakia, de-communization,
lustration, Slovakia

Though the Czechs and Slovaks shared a communist regime from 1948 until 1989, the two nations have responded to the darker elements of this common past in strikingly different ways. They did initially conceive a common strategy: in 1991, Czechoslovakia was the first post-communist state to pass lustration legislation, which sought to exclude the previous regime's high political officials and secret police personnel and collaborators from a range of public offices during the early years of democratization. But after the law's passage, the Czech and Slovak responses to the previous regime diverged. The Czech Republic continued to pursue lustration after 1993, extending the law's period of enforcement twice, set up a framework for the investigation and prosecution of crimes committed under the Communist regime, and allowed progressively broader public access to the files kept by the secret police. Slovakia's political leadership has, by contrast, shown little interest in such „cleansing” of the public sphere. The lustration law was never seriously enforced in Slovakia and quietly expired in 1996. Few efforts have been made to prosecute former officials, and Slovakia was the last post-communist state in Central Europe to grant its citizens access to communist-era secret police files.

The contrast between the two cases raises the question of why the Czechs and Slovaks have dealt so differ-

ently with the former regime's leaders and its secret police personnel, collaborators, and files. This question poses challenge to transitional justice theories. An important work dealing with this topic is Huntington's *The Third Wave*, which explains why leaders of new states respond to the past in particular ways.¹ But since its publication, developments in Eastern Europe prompted scholars to question Huntington's theory, including the reasons why Huntington's analysis of the Czechoslovak case did not anticipate the lustration law. Though these studies offer a compelling account of the reasons why state leaders chose this strategy, none fully confronts another important development: the Czechs implemented the law and the Slovaks did not. The lack of focus of early treatments on this issue reflects the tendency – following Huntington – to see Czechoslovakia as a single case study, rather than studying its constituent nations comparatively. Nor has this divergence been the subject of wider scholarly interest: since the „Velvet Divorce“, attention has followed the progress of transitional justice in the Czech Republic to the virtual exclusion of the Slovak case.

In this article I trace the evolution of both Czech and Slovak transitional justice and the scholarly analysis of it. I lay out Huntington's theoretical framework, the development of lustration after the Czechoslovak Velvet Revolution, and how this development challenged Huntington's analysis of Czechoslovakia. I then trace the divergence of Czech and Slovak responses to their common past, and suggest an explanation of this divergence, focusing on the role that the previous regime's level of legitimacy plays in shaping transitional justice.

Huntington's „Torturer Problem“

According to Huntington, three main types of transition from authoritarian rule characterized the „third wave“ of democratization. In the Bulgarian and Hungarian „transformations“, the leaders of an authoritarian regime play the primary role in ending that regime and democratizing the state. „Replacement“ occurs when the authoritarian regime is dominated by staunch opponents to democracy (East Germany and Romania). In such cases, the transition takes place when opposition to the regime gains strength and the government weakens to the point that „the government collapses or is overthrown.“² Finally, there are the Polish and Czechoslovak „transplacements“, in which neither the regime nor the opposition is powerful enough to enforce its vision alone, and so democracy is brought about through negotiations.

The outcome of „the torturer problem“—whether to pursue a policy of „prosecute and punish or forgive and forget“ with regard to the officials of the authoritarian regime who „blatantly violated human rights“ – is predicted by transition type. While officials of relatively strong regimes that transform themselves can declare amnesties, officials in regimes that collapse and are replaced are not in a position to make demands. Replacements are thus far more likely than transformations and transplacements to result in the prosecution and punishment of authoritarian officials. Huntington observes that „[i]n Eastern Europe, apart from Romania and East Germany, the initial overall tendency was to forgive and forget.“ He also notes that East European states were constrained in prosecutions and disclosures because the regime was so encompassing, and because „so many people accepted and collaborated with it“. Finally, he cautions that favorable transition type is not in itself

1 Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (London: University of Oklahoma Press, 1991).

2 Huntington, *The Third Wave*, 142.

sufficient to secure justice, if that justice is not swift: „Democratic justice cannot be summary justice of the sort meted out to the Ceausescus, but it also cannot be slow justice. The popular support and indignation necessary to make justice a political reality fade; the discredited groups associated with the authoritarian regime reestablish their legitimacy and influence. In new democratic regimes, justice comes quickly or it does not come at all.”¹

Lustration in the Velvet Revolution's Aftermath

The 1989 „Velvet Revolution” took place over ten days, beginning with a student demonstration on November 17 and culminating in a general strike on November 27 that involved millions of Czechoslovak citizens and shook the regime to its core. Within two weeks, President Gustav Husák was replaced by former dissident Václav Havel, who appointed a non-communist Minister of Internal Affairs, Richard Sacher to disband the State Security units, including the secret police (StB).² The following spring, in anticipation of the first free parliamentary elections, Havel invited parties to screen their candidates for StB ties through Sacher's ministry. While the Communist Party of Czechoslovakia and a few others passed on the offer, most parties vetted their candidates. The results were kept secret, and StB collaborators were not required to withdraw their candidacies.

Problems soon arose around the StB files. Sacher was accused in the disappearance of some files and of the selective publication of others. The controversy intensified when Deputy Interior Minister Jan Ruml publicly accused the Czechoslovak People's Party leader Josef Bartončík of having worked for the StB for fifteen years.³ This and other scandals prompted Sacher and his republican-level Czech and Slovak counterparts, Antonín Hrazdírka and Vladimír Mečiar, to express concern about the direction screening was taking. As they left office after the elections (and Mečiar became Prime Minister of the Slovak Republic), the three „called on the federal government to address the sensitive problem of vetting very soon and to acknowledge its possible destabilizing effects.”⁴

A 1991 Federal Assembly resolution required all Federal Assembly deputies and employees, the Prime Minister's Offices staff, and federal ministers and their deputies to be screened for StB collaboration. A commission checked the secret files for evidence that a person knew he or she was considered an informer, had either signed an agreement or hand-written a report, and was named in more than one file. If the commission unanimously decided that a legislator had collaborated, the person had fifteen days to either resign or have his/her name disclosed to the Assembly. Parliamentary immunity prevented MPs from being forced to resign. Any other targeted employee implicated in the files would have the choice of leaving voluntarily or being dismissed. In March, the commission presented its report, and Commission spokesman Petr Toman read aloud the names of ten deputies who had refused to step down. Two months later, the commission made two more names public.

Disclosures of collaborators found throughout the federal government followed, prompting the Federal Assembly to begin work on legislation to regulate and systematize screening. The lustration law (451/1991) applied to persons who, between February 25, 1948 and November 17, 1989, were StB members and agents,

1 Huntington, *The Third Wave*, 230.

2 Jan Obrman, „New Minister Dissolves State Security”, *Report on Eastern Europe* (16 February 1990), 11.

3 Petruska Sustrava, „The Lustration Controversy”, *Uncaptive Minds* 5 (1992), 130.

4 Jan Obrman, „Laying the Ghosts of the Past”, *Report on Eastern Europe* (14 June 1991), 5.

owners of „conspiracy apartments”, knowing StB collaborators, members of the People’s Militia, students at KGB schools for more than three months, Communist Party officials from the district level up, political officers in the Corps of National Security, and/or members of committees that conducted purges in 1948 or after August 21, 1968.¹ Such persons were forbidden for five years from employment in: most elected or appointed positions in the federal and republican levels of government; rank above army colonel; management positions in state-owned enterprises; top positions in state-owned radio and television; the official press agency; the supreme court, judgeships, and prosecutorial posts; and top academic positions. Employees or applicants had to be certified as „lustration-positive” by the Interior Ministry or face dismissal, demotion, or the rejection of their application for employment. Adult citizens could also have their files reviewed, though they could not see the files themselves. Radio and television producers, publishers, and political parties could have a staff member „who takes part in the shaping of the intellectual contents of the communication media” screened if they obtained permission from the employee,² and the results could not be publicized without the person’s consent. Any person could prompt the investigation of a senior official after paying a deposit of 1,000 crowns (\$35 dollars), which they would lose if the person had a clean record. The vote on the law indicated partisan differences: all deputies of the right-of-center Civic Democratic Party voted for the law, and all deputies of the populist-nationalist Movement for a Democratic Slovakia voted against it. The law was set to expire on December 31, 1996.

Responses and Alternatives to Huntington

These developments prompted John Moran and Michael Kraus to challenge Huntington’s analysis of the Czechoslovak case. As they point out, Huntington argues that transplacements involve a balance of power between regime and opposition that produces a negotiated transition to democracy, and thus they do not produce new regimes that vigorously seek justice for the preceding regime’s human rights abusers. This makes it unlikely that Czechoslovakia would pursue lustration. Admittedly, Huntington’s analysis was published before the law was passed. Still, lustration laws represent a combination of truth and justice, as Huntington defines them. While such laws do not involve criminal prosecutions, exclusion from employment by the democratic state could be considered a form of punishment. Lustration laws thus fit into Huntington’s model of the torturer problem by straddling questions of truth and justice.

While Moran and Kraus identify the lustration law as a problem for Huntington’s theory, they provide different correctives. Kraus argues that it is not Huntington’s model that is flawed, but his classification of the Velvet Revolution as a transplacement. For Kraus, the Czechoslovak transition represented replacement: „[b]ecause it resisted reforms on the Hungarian or Polish model to the bitter end, the Communist leadership in Prague was in an exceptionally weak position to stem the tide of protest that swept all the East European capitals.”³ Thus, „the outcome of the negotiations reflected almost wholly the preferences of the opposition.” When the Czechoslovak case is reclassified as replacement, it conforms to Huntington’s predictions.

1 Neil Kritz, coord, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (Washington DC: United States Institute of Peace, 1995), 312-321.

2 Kritz, *Transitional*, 320.

3 Michael Kraus, „Settling Accounts: Postcommunist Czechoslovakia”, paper presented at the 1992 Annual Meeting of the American Political Science Association, September 3-6, 1992, in Kritz, *Transitional Justice*, 544.

Kraus's view of the Velvet Revolution as a „replacement“ is in agreement with Kitschelt, Mansfeldova, Markowski, and Tóka's classification of the Czechoslovak case as an „implosion of the old order“ and Claus Offe's as a „capitulation of the old regime.”¹ This lends weight to Kraus's designation, as both Offe's and Kitschelt's typologies of the transitions from communist rule are deeply informed by the patterns and particularities of Eastern European states' histories than Huntington's. While it does not lead Kraus to reject his theory, the inaccuracy of Huntington's classification of Czechoslovakia indicates the need to explore transitional justice issues with reference to more historically grounded accounts of the East European transitions.

Huntington, Offe, and Kitschelt use similar frameworks to study regime change. Each identifies three types of transition: what Huntington calls replacement, Offe calls capitulation, and Kitschelt transition by implosion of the old order; Huntington's transplacement is Offe's party competition/elections and Kitschelt's negotiation; and Huntington's transformation resembles Offe's compromise and Kitschelt's transition by preemptive reform. The discrepancies in case classification point to important differences in analysis.² While Huntington uses transition type as his crux, Offe and Kitschelt place transition type among other factors in their studies of how the past shaped the direction and outcome of the transitions. Among these are elements of the relationship between state and society that may both reflect and bear on legitimacy levels, such as the communist rulers' use of repression, co-optation, and toleration of dissent, as well as levels of internal opposition.

Kitschelt emphasizes the importance of such factors in defining communist regimes, which in turn affected transition type and subsequent state-building. He identifies three communist regimes types, based on whether elites rely on a „formal-rational bureaucratic state apparatus“ or a more informal administration based on clientelism and corruption, and on the methods through which elites sought to ensure the population's compliance.³ Patrimonial communism was established in largely agrarian societies lacking any substantial tradition of political pluralism. To enforce popular compliance, patrimonial rule uses strong repression and co-optation into vertical clientelist networks, and meets its demise through preemptive reform. There is little elite turnover in post-communism. National-accommodative communism is found where socialist/communist parties were weak in before communism and bourgeois and agrarian opposition was substantial. In the post-Stalinist period, these regimes relied more on co-optation than repression. They ended through negotiation, and thereafter the post-Communist party had a decent chance of becoming a viable political player. Bureaucratic-authoritarian communism is typical where significant political pluralism, including a well-established communist party, exists before communism. They rely more on repression than co-optation. Resistant to the flexibility exhibited by national-accommodative regimes, these regimes end through implosion, after which the old elites have little chance of reassuming influential political positions.

Returning to the specific responses to Huntington, Moran finds his framework flawed. With regard to Czechoslovakia, Moran argues that „in spite of the 'transplacement' nature of the transition... calls for punishment“ – represented by the lustration law – „have overwhelmed those for forgiveness.”⁴ He argues that the

1 Herbert Kitschelt, Zdenka Mansfeldova, Radoslaw Markowski, and Gábor Tóka, *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 31, and Claus Offe, *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*, (Cambridge: The MIT Press, 1997) 140-1.

2 For example, while Kitschelt et al and Offe's categorizations conform to one another, Huntington differs as to the classification of Hungary and Romania, as well as Czechoslovakia.

3 Kitschelt et al, *Post-Communist Party Systems*, 21-22.

4 John P. Moran, „The Communist Tortures of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive

psychological variables of 'exit' (the option to leave the country) and 'voice' (the option of political dissent), as they existed under communism, are stronger predictors than transition type of how new regimes will approach the „torturer problem.” The repression of those who „felt strongly about political issues” produced a deep-seated animosity toward the authoritarian regime, and thus „the outcome of the 'torturer problem' can be looked upon as a pressure cooker, where exit and voice provide for a pressure release. Where the release is not allowed, the former torturers face explosive situations in the post transition period.”¹ In the Czechoslovak context, Moran argues that because the communist regime allowed neither exit nor voice, those citizens who did not risk persecution through dissidence began demanding vengeance after democratization. „The fact that they have a 'guilty conscience' seems applicable to those who felt strongly about political issues but did not act...As more and more non-exiters/not-voicers gain in power, the tendency towards prosecution becomes more pronounced.” Guilt produced by repression and channeled into vengeance is thus Moran's key factor in explaining the Czecho-Slovak lustration law.

Given when these studies were written, neither Moran nor Kraus could address the issue of differences between Czech and Slovak approaches after the federation split. More recent accounts have not focused on this divergence either, leaving Slovakia out. Newer analyses have moved away from both Huntington and Moran's focus on the political past to emphasize recent political developments such as the dynamics of party competition. Writing in 1996, Helga Welsh argues that while „the extent of political repression and penetration of society by state security forces” and „the impact of different modes of transition” are important, „increasingly... the 'weight of the past' is being replaced by the 'politics of the present.’”² A key factor is the former communists' electoral strength, as the weaker they are, the easier it has been to move ahead with decommunisation.

Kieran Williams, Aleks Szczerbiak and Brigid Fowler argue that the key variables determining the nature of lustration legislation in the Czech Republic, Poland, and Hungary were the differing access of former opposition groups to political power, and their ability to put together a legislative coalition supportive of lustration.³ They identify five factors supportive of such legislation, arguing that „None of these five sources of the demand for lustration – specific security service related incidents [scandals caused by revelations of connections of highly placed authorities to previous security services], disillusionment with broader post-Communist outcomes among some elites, the political needs of the post-Communist right, the impact of earlier lustration efforts, or a public demand for information – had much to do with ⁴⁵the nature of the preceding Communist regime or the exit from it.”⁶ Even more than Welsh, Williams et al emphasize the „politics of the present.”

and Forget?”, *Communist and Post-Communist Studies*, 27 (1994), 101.

1 Moran, „The Communist Tortures”, 101, 105.

2 Helga A. Welsh, „Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990”, *Europe-Asia Studies* 48 (1996), 419.

3 K. Williams, A. Szczerbiak, and B. Fowler, „Explaining Lustration in Eastern Europe: A Post-communist Politics Approach”, SEI Working Paper, 62 (2003), <http://www.sussex.ac.uk/Units/SEI/papers/papers.html>, accessed on Nov. 21, 2009.

4 Williams, Szczerbiak, and Fowler, „Explaining Lustration.”

5 U.S. Department of State, *Department of State Human Rights Report for 2000: The Czech Republic*, February 2001, <http://www.humanrights-usa.net/reports/czechrepublic.html>, accessed on Nov. 20, 2009.

6 Obrman, „Laying the Ghosts”, 7.

A Comparison of Czech and Slovak Responses to the Communist Past

Lustration. The Czech Republic has the longest record of continuous lustration in the post-communist world. Though the original lustration law was to last five years, the Czech Parliament prolonged its lifespan twice, overriding President Havel's veto both times. In 1995, it passed a five-year extension and in 2000 it extended it until new civil service and security laws are passed. The extended lustration law added an exemption for persons born after December 1, 1971. From 1991 to 2001, the Czech Interior Ministry processed 402,270 lustration certificates.¹

Slovak leaders evaded lustrating. Before the 1990 elections, several parties asked that their candidates be screened, though the Slovak National Council did not require this. The commission established for this purpose had problems gaining file access, and screening results were not disclosed. In 1991, the Council set up a commission to produce regulations for screening at the republic level.² A resolution called for investigations of deputies and high-ranking officials, but no law regulating the process was passed and little screening was accomplished.³ The federal law „had only a formal effect“ in Slovakia before and after the „Velvet Divorce.“⁴ In 1994, the Mečiar government sought a Constitutional Court judgment on the lustration law's constitutionality and its compatibility with international human rights agreements. The Court denied this petition, but the law was allowed to expire in 1996 without been invoked by the new state.⁵ Although passage of the 1991 lustration law was a „Czechoslovak“ decision, lustration itself has been largely a Czech pursuit.

Criminality and Criminals of the Former Regime. In 1993, the Czech Republic passed the Act on the Illegality of the Communist Regime and Resistance to It. Article 2 declares the Communist regime „criminal, illegal, and contemptible“ and the Czechoslovak Communist Party „a criminal and contemptible organization.“⁶ Article 5 exempts crimes committed during the regime from statutes of limitation if the perpetrator was not convicted or had charges dismissed because of „political reasons incompatible with the basic principles of the legal order of a democratic state.“ The Constitutional Court upheld the Act when 41 deputies challenged it, affirming in its ruling the illegitimacy of the preceding regime.⁷

This Act laid the groundwork for the definition of the communist authorities' actions as crimes and their investigation and prosecution. In 1995, the Office for the Documentation and Investigation of the Crimes of Communism (ÚDV) was established. By October 2000, it had investigated 3,083 cases, and as of mid-2001, it had prepared 160.⁸ Of these, nine were prosecuted and sentenced. Almost 2,000 cases

1 Jozef Darski, „Police Agents in the Transition Period“, *Uncaptive Minds* 4 (1991-2), 27.

2 Jozef Darski, „Decommunization in Eastern Europe“, *Uncaptive Minds* 6 (1993), 78.

3 U.S. Department of State, *The Slovak Republic Country Report on Human Rights Practices for 1996*, 1997, http://www.state.gov/www/global/human_rights/1996_hrp_report/slovakre.html, accessed on Nov. 20, 2009.

4 *Act on the Illegality of the Communist Regime and Resistance to It (Act No. 198/1993)*, in Kritz, *Transitional Justice*, vol. 3, 367.

5 *Constitutional Court Decision on the Act on the Illegality of the Communist Regime (December 21, 1993)*, in Kritz, *Transitional Justice*, vol. 3, 369.

6 *Department of State Human Rights Report for 2000*, and Jeremy Bransten, „Czech Republic: Strougal Case Refocuses Attention on Communist Crimes“, 2001, <http://www.rferl.org/nca/features/2001/08/02082001122809.asp>, accessed on Nov. 20, 2009.

7 „Former Czech Communist Premier Acquitted“, *RFE/RL Newsline* (Feb. 21, 2002), <http://www.rferl.org/newsline/2002/02/210202.asp>, accessed on Nov. 20, 2009.

8 Quoted in Sharon Fisher, „Slovak Parliament Approves Anti-Communist Law“, *OMRI Daily Digest* (Feb. 5, 1996), <http://www.rferl.org/newsline/1996/02/3-CEE/CEE-050296.html>, accessed

were dropped because of presidential amnesties, statutes of limitation, or the death of witnesses or suspects. In 1999, Parliament extended the statute of limitations for serious communist crimes, allowing the ÚDV to continue investigating cases. (For example, in 2002, former Czechoslovak Premier Lubomír Štrougal was tried and acquitted for abuse of power in connection with the killing of three people by communist secret police in 1949.¹)

The Slovak Parliament also passed a law on the immorality and illegality of the Communist regime. The 1996 law is a modified version of the original bill, having changed the designation of the Communist Party from „a criminal organization responsible for violating human rights and spreading terror“ to „a party which did not prevent its members from committing crimes.“² The main support for the bill came from two staunch political rivals, Mečiar's HZDS and the center-right Christian Democratic Movement (KDH). In 1999, the Justice Minister and former dissident Ján Čarnogurský (KDH) set up a Department for the Documentation of Crimes committed by the Communist Regime to provide legal advice for people seeking restitution or rehabilitation for incarceration or persecution by Communist authorities. Most of the claims it received concerned compensation for job or property loss, and the office has made rather slow progress on these.³ The Minister's original plans were more expansive: he had „tried to set up an Office for the Documentation of the Crimes of Communism, but did not find support from his coalition and the office turned into just a two-member department in the Ministry of Justice.“⁴ Eventually, its duties were passed into the mandates of the Institute for National Memory (discussed below) and the Ministry of Justice's Department of Rehabilitation and Redress.

Although the Slovak government has shown little interest in prosecuting former communist officials, in 2001 a Bratislava Military Court convicted the last chief of the Czechoslovak Secret Service, Alojz Lorenc, of abuse of office. Lorenc had been convicted in the Czech Republic in 1992 of offences against 300 people, but the enforcement of his four-year sentence was complicated by the federation's split. As Lorenc refused to leave Slovakia, Slovak authorities prosecuted him for ordering and organizing the preventive detention of 11 people during the Velvet Revolution. He received a 15-month suspended prison sentence and three years' probation.

Both the Czech and Slovak Parliaments have denounced the previous regime as „illegal“, though the Czech Parliament did so in stronger terms. The ramifications of this declaration have been different in the two states: the Czechs have used it as a framework for the prosecution of former officials, while criminal justice has been nearly absent in Slovakia. At the same time, both the small number and actual outcome of the prosecutions in the Czech Republic indicates that the contrast between the two countries on this issue should not be overstated.

File Access. In 1996, the Czech Parliament allowed citizens to examine the files kept on them by the StB, with the names of third parties deleted. Access to the files was broadened in March 2002, when the Czech Parliament passed a law allowing all Czech citizens over 18 to look at their personal files, files containing personal data, entries recorded by means of intelligence technology or monitoring, and StB personnel files. Files that could endanger the state's security interests, human lives, or

Nov. 20, 2009.

1 U.S. Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices 2001*, (March 4, 2002), <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8338.htm>, accessed on Nov. 20, 2009.

2 „Langoš predkladá zákon o zločinoch nacizmu a komunizmu“, *Pravda* (Oct. 12, 2001), <http://www.pravda.sk/spravy/2001/10/12/slovensko/article.669.html>, accessed on Nov. 20, 2009.

3 „Havel podpísal zákon o sprístupnení zväzkov ŠtB“, *Pravda* (March 14, 2002), <http://www.pravda.sk/spravy/2002/03/14/svet/article.34918.html>, accessed on Nov. 20, 2009.

4 „Slovak Parliament Overrides Presidential Veto“, *RFE/RL Newsline*, (Aug. 21, 2002) <http://www.rferl.org/newsline/2002/08/3-CEE/cee-210802.asp>, accessed on Nov. 20, 2009.

foreign agents remain closed.¹ Files are closed to foreign citizens. A list of all the StB's collaborators was released to the public after one year. In 2004, access was further broadened, and protections of personal data lifted, making most of the information in the files publicly available.

In Slovakia, Parliament opened the secret police files in 2002, and then overrode a veto by President Rudolf Schuster the following month. The law, proposed by former dissident and Czechoslovak Interior Minister Ján Langoš, established an Institute for National Memory, where citizens can read their files. The Institute also gathers documents on crimes committed during communism and the Slovak Nazi-allied state that existed during World War II. Files that could „pose a threat to human life and public interest“, those kept and foreign nationals, and the personal data of persecuted individuals remain classified.² The Institute published a list of names found in the StB files (including those characterized as „enemies of the regime“) on the internet in the fall of 2004. Having lagged somewhat behind, Slovakia has now joined its Central European neighbors in opening the secret police files to its citizenry.

Thus, the Czechs and Slovaks have taken very different approaches to lustration and the prosecution of former officials. The Czechs also passed legislation allowing file access six years earlier than the Slovaks. While frustrations and controversies have accompanied the workings of transitional justice in the Czech Republic, it can be concluded that Czech political leaders have been far more interested in its pursuit than have their Slovak counterparts. The question is: why?

What explains the divergence? Let's return to the theories offered by Huntington, Moran, and Kraus. All three scholars treat the former Czechoslovakia as a single case study. They hold the factors that they regard as critical to producing particular approaches to transitional justice in common for the Czechs and Slovaks: for Huntington and Kraus, the transition type and broad complicity, and for Moran, the levels of exit and voice allowed by the Czechoslovak Communist regime. The problem that has emerged over time, however, is the widening difference in the Czech and Slovak outcomes to the „torturer problem.“ One Czechoslovak successor state has pursued a policy of „prosecute and punish“ and the other, one closer to „forgive“, if not „forget.“

It appears that if transition type and „exit and voice“ are held in common for the two cases, then neither can be the decisive factor shaping approaches to transitional justice. If we question whether the „pressure“ in the „cooker“ was the same for the Czechs and Slovaks, Moran's theory points in a promising direction. What if the level of repression was higher in one republic than the other? This raises the further questions of why the Communist regime would treat the two nations differently, and whether the nature of the relationships between Communist political elites and other segments of society would shed any light on the question of the how subsequent regimes reacted to their predecessors. Huntington states that justice must be swift to be realized because „[t]he popular support and indignation necessary to make justice a political reality fade; the discredited groups associated with the authoritarian regime reestablish their legitimacy and influence.“³ Welsh and Williams argue that the political power of post-communist parties, relative to post-opposition parties, is important. Is Huntington correct that the return of discredited elites to legitimacy and positions of influence is inevitable? Should the dynamics of their competition with new elites over lustration be seen as having little

1 Huntington, *The Third Wave*, 228.

2 Carol Skalník Leff, *National Conflict in Czechoslovakia: The Making and Remaking of a State, 1918-1987* (Princeton: Princeton University Press, 1988), 243.

3 Petr Pithart, „Towards a Shared Freedom, 1968-1989“, in Jiří Musil (coord.), *The End of Czechoslovakia* (Budapest: Central European University Press, 1995), 211.

to do with „the nature of the preceding Communist regime“, as Williams argues? Or are they shaped by legacies of the relationships between that regime and groups within the society?

The factor that ties all the above questions together is the level of legitimacy of the Czechoslovak communist regime in the two republics from the end of the Prague Spring onward. By legitimacy I mean the extent to which people view a regime as acting in accordance with acceptable standards and principles of governance. I argue that the lower levels of regime repression in Slovakia both reflected and produced a higher level of regime legitimacy than existed in the Czech lands. The communist regime's higher level of legitimacy in Slovakia contributed to a lesser interest in transitional justice there than in the Czech lands.

The Communist Regime's Legitimacy in the Czech and Slovak Republics

The Post-Prague Spring Communist Regime. Though gauging the legitimacy of an authoritarian state that limits freedom of speech is not a straightforward task, one indication that the population finds the regime illegitimate is the development of political dissidence. In Czechoslovakia, dissidence carried a price that many found too high and it is difficult to assess the breadth of opposition to the regime. While only a small minority of Czechoslovak citizens actively opposed the regime, there were real differences in the levels and substance of Czech and Slovak dissidence. The reasons for these differences may provide insight into the two nations' perspectives on the Communist regime's legitimacy from the post-invasion period onward.

The invasion occurred on August 21, 1968, when Soviet tanks ended the Prague Spring. The only major reform proposed during the Prague Spring that was carried forward was the federalization of the centralized state along ethno-national lines. This was a Slovak victory: while the Czech reformers tended to demand democratization of the state, the Slovak priority had been the realization of Slovak national sovereignty through federalization. The combination of the fact that these Slovak demands had „impeccable Soviet credentials“ and that the Slovak Communist reformers had been less interested than their Czech counterparts in political liberalization allowed the post-invasion regime leaders to hold Slovakia „up to the Czechs as a loyalist region that succumbed less to the reactionary virus“. ¹ During this period, „ideologically sound“ Slovaks filled the vacancies left by purged Czechs, who were demoted to menial jobs. There were purges in Slovakia as well, but they were less severe: only 17 percent of Slovak Party members were purged, compared with 42 percent of the Czech Party.

From then onward, repression was significantly stronger in the Czech lands than in Slovakia. Over 1.5 million Czechs „were directly or indirectly affected in their efforts to earn a living, or their careers progressed only up to the low ceiling set by nomenklatura rules.“ ² Books were pulled from the shelves if their authors refused to declare the Soviet occupation legitimate. „Within a few years Czech society was intellectually and culturally decimated.“ ³ To make conditions worse, the Czech lands stagnated economically during the state's last twenty years, partially as a result of the transfer of funds to promote Slovak development. ⁴

¹ Pithart, „Towards a Shared Freedom.“

² Václav Průcha, „Economic Development and Relations, 1918-1989“, in Musil, *The End of Czechoslovakia*, 72-75.

³ H. Gordon Skilling, *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia* (London: Allen and Unwin, 1981), 54, and Karol Zlobina, „Slovensko: impresie a depresie“, *Listy* 8 (1978), 45.

⁴ Leff, *National Conflict*, 264.

Despite extensive harassment by the authorities and the constant threat of imprisonment, some Czech intellectuals, writers, and reformers resisted the regime. Pivotal in this resistance was Charter 77, which invoked the human rights agreements to which the Czechoslovak regime was a party, and enumerated both the rights to which citizens were entitled and the ways in which the regime had violated them. Charter 77 produced a significant dissident literature and drew critical international attention to human rights abuses in Czechoslovakia. Despite its best efforts, it never brought a substantial portion of the citizenry into its fold. It nevertheless stood as an important challenge to the regime's legitimacy. Charter 77's impact in Slovakia was, however, negligible. Of the original 239 signatories, only eight were Slovak. One reason for this was that the Czechs did not consult with Slovaks in Slovakia (some of the Slovak signatories lived in Prague) before issuing the Charter. In addition, Slovak authorities were especially vigilant about keeping the influence of Prague's dissident community out of Slovakia, and this official interference led some Slovak intellectuals to refuse to meet with visiting Czechs.¹

While the enforced distance between Czechs and Slovaks could help explain the lack of strong Slovak support for the Czech-dominated Charter 77, it does not explain why there was no parallel Slovak dissident movement. In the late 1970s, 95 percent of government suppression of dissidents occurred in the Czech lands, and over half of the remaining 4 to 5 percent of anti-dissident action that took place in Slovakia was directed at only two dissidents. Over time, the proportion of anti-dissident action occurring in Slovakia rose slowly, but remained at fairly low levels. From 1981 to 1982, 9 percent of government repression was in Slovakia, and from 1984 to 1986, the figure climbed to 13 percent, still well below the statewide proportion of Slovaks to Czechs.² Overall, in Slovakia „there was no dissident movement, just a few dissidents.”³ Slovakia did develop a strong movement for religious rights, but this was kept separate from the political dissidence focusing on civil and political rights. Given the extremely low levels of dissident arrests and prosecution based on secular dissidence, it appears that „the ethnic Slovak at judicial risk for his nonreligious views” was „not conspicuously active in the body politic.”⁴

Notably, the more massive and brutal purges left the Czech dissidents in a position where they had „almost nothing left to lose”.⁵ By contrast, most Slovak intellectuals had „more to lose, and more to hope for”.⁶ Indeed, a more positive view of the regime among many Slovaks appears to have been a factor preventing secular dissidence. As anonymous authors wrote in *Listy*, „because in 1968 the development of democratization, the stage and extent of democratic demands and efforts, were fundamentally lower in Slovakia than in the Czech lands, neither were the consequences of August 21 1968 as onerous and catastrophic in a political and moral sense”.⁷ There was some satisfaction among Slovaks with the new federal structure. „Even in its arrested state the federation constitute[d] a significant moral and psychological victory for the Slovak nation.”⁸ Slovak leaders had fought for federation for fifty years, and its achievement boosted national morale. Because of the sweeping purges of Czech cadres, „the possibilities for the Slovak intelligentsia to apply themselves in practice in the federal sphere were... greater and broader than would

1 Pithart, „Towards a Shared Freedom”, 214.

2 Leff, *National*, 265.

3 Pithart, „Towards a Shared Freedom”, 214.

4 Skilling, *Charter 77*, 57.

5 Anonymous, „Češi, Slováci, a federace”, *Listy* 9 (1979) 24.

6 Robert W. Dean, *Nationalism and Political Change in Eastern Europe: The Slovak Question and the Czechoslovak Reform Movement* (Denver: University of Denver, 1973), 50.

7 Anonymous, „Češi, Slováci, a federace”, 24.

8 Pithart, „Towards a Shared Freedom”, 217.

correspond to the normal realization of a federal arrangement."¹ The Slovaks' powerful position in the federal state helped to foster Slovak economic development in the 1970s, which brought important social change. Combined with the effects of economic modernization started in the 1950s, the continued industrialization led to rapidly increasing urbanization and the „gradual disappearance of traditional Slovak villages.”²

While modernization produced socio-economic change, the new political structures reinforced the traditional political culture. As Kenneth Jowitt argues (looking at Romania), „[i]t is significant that the tendency to dichotomize elite and non-elite membership during the dictatorship of the proletariat has reinforced the political culture in which the elite sector was distinct in character and prerogative, not simply in role.”³ In Slovakia, the development of power relations after federalization reinforced traditional distinctions between the elite and the broader population. As Miroslav Kusý argues, „just after its [federalization's] inception there was an enormous growth in corruption, the arrogance of the powerful elite, embezzlement.”⁴ This produced no concurrent rise in public dissatisfaction with the government in Slovakia. „This system of nepotism and corruption became the substitute for the clear system of relations which had once been typical in the just recently defunct rural community. In Slovakia, power continued to be something tangible and human rather than an impersonal institution: people now had an absolutely positive relationship with the various Party bosses, secretaries and chairmen, just like the relationship which had once existed between the peasants and the aristocrats in the old village.”⁵ To the extent that political-power relations conformed to traditional patterns of authority, the regime bolstered its legitimacy in Slovakia.

Kitschelt et al's typology of communist regimes classifies the Czech Republic as bureaucratic-authoritarianism. Under such rule, „countries developed like pressure cookers with a muted and clandestine but potentially powerful opposition building up steam that could blow the lid off the communist regime whenever the party's containment of opposition through repression showed signs of weakness.”⁶ Hostility to the regime is more widespread than a superficial survey suggests. Eyal finds that in the Czech Republic, not only were there more dissidents than in Slovakia,⁷ the technocrats were alienated from the regime as well. These technocrats were not dissidents, but they were also neither co-opted, nor reform communists. They were demoted after 1968, and with careers stalled, found common interest in monetarist economics. Eyal describes them as being in internal exile, „[n] either rejecting power, nor contesting it, nor quite serving it... Internal exile meant a retreat into the private sphere, and rejection of ideological and political involvement.”⁸

Slovakia, by contrast, is a combination of national-accommodative and patrimonial regimes. Societal compliance was pursued through cooptation into clientelist networks and other positions of influence rather than repression. As Eyal shows, this strategy was successful, with regard to Slovakia's technocrats, nationalist

1 Kenneth Jowitt, „An Organizational Approach to the Study of Political Change in Marxist-Leninist Systems”, *The American Political Science Review* 68 (1974), 1177.

2 Miroslav Kusý, „Slovenský fenomén”, *Listy* 15 (1985), 35.

3 Pithart, „Towards a Shared Freedom”, 218.

4 Kitschelt et al, *Post-Communist Party Systems*, 27.

5 Gil Eyal, *The Origins of Postcommunist Elites: From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia*, (Minneapolis: University of Minnesota, 2003), 60.

6 Eyal, *The Origins*, 28.

7 Eyal, *The Origins*, 100-104.

8 Pithart, „Towards a Shared Freedom”, 212.

intellectuals, and managers.¹ Each of these groups saw their relationship to the regime as supportive of national progress. The dominant orientation among technocrats was reform communism, with the central goals of more rational economic planning and authentic national autonomy. Slovakia's nationalist intellectual elites were co-opted to develop and enhance Slovak national identity through historical interpretation. Finally, managers of state enterprises, enterprise lawyers, and deputy ministers were co-opted as well, as their jobs had loyalty to the regime as a prerequisite. None of these groups were internally exiled.

Overall, the final twenty years of the communist regime were less oppressive in the Slovak half of the federation. „In Slovakia everything functioned noticeably better than in the Czech Lands; there was less fear and less hate in Slovakia.”² The greater harmony between the regime and its Slovak citizens was reflected in public opinion polls taken in the 1970s and 1980s, which „show that the population of Slovakia judged postwar economic and social developments much more favourably than the Czechs, and that until the end of 1989 the Slovaks were more optimistic about the future prospects of the country.”³

The reason that the level of Slovak political dissidence was lower than in the Czech lands was not that the regime was more ruthless in repressing it. Rather, the levels of dissidence and repression were mutually reinforcing in each republic. This intertwining relationship between repression and dissidence appears to have been initiated by the regime leaders' appraisal of their legitimacy in the citizens' eyes after the invasion: where they expected hostility or challenge – in the Czech lands – there was more repression, and where they expected a higher level of acceptance – in Slovakia – there was less. This lesser repression in Slovakia, in turn, helped buttress the regime's legitimacy, which was further strengthened by the realization of federalization, socio-economic development, and the consonance of patterns of authority with long-standing elements of Slovak political culture. Largely the reverse occurred in the Czech lands on all these counts. This is by no means to argue that the regime was highly legitimate in Slovakia; it is rather to establish that, in relative terms, during the last twenty years of the Communist state the regime was considered *more* legitimate in Slovakia than in the Czech lands.

This leads me back to Moran's model, which presupposes a substantial number of people who „feel strongly about political issues”, who wish to voice these feelings, and who are either given or denied the options of emigration and political dissent. It assumes the existence of a pressure cooker-like situation, with voice and exit as „release valves.”⁴ Did the difference in the relationship between regime and citizenry in the republics reflect the existence of one of these two release valves in Slovakia, but not the Czech lands? Neither emigration nor political dissent was an option offered by the regime. The fact that the „pressure” was lower in one republic indicates the need to look to other factors for its explanation. Higher legitimacy would help account for lower pressure, and vice versa. This is not to discount the usefulness of Moran's theory for Czechoslovakia, as the Czech republic does seem to have been a real „pressure cooker.” The Slovak case suggests that this theory's applicability may not be universal in the post-communist context.

The Post-Communist Period. How might the differences in the levels of the regime's legitimacy in its two constituent republics affect the progress of transitional justice? Huntington's explanation of the impediments to transitional justice provides a useful starting point for this question. These are the re-legitimization of

1 Průcha, „Economic Development and Relations”, 75.

2 Moran, „The Communist Torturers of Eastern Europe”, 108.

3 Eyal, *The Origins*, 86.

4 Ján Obrman, „Slovak Politician Accused of Secret Police Ties”, *RFEIRL Research Report* 1 (10 April 1990), 14.

the previous regime's elites and the erosion of public interest in pursuing justice for them. While Huntington suggests that these developments are inevitable in a democratizing society, their extent and progress would be at least partially shaped by the levels of the previous regime's legitimacy. The desire for justice will correspond to the sense of the injustice that it is addressing. The higher a society's view of the previous regime's legitimacy, the lower its motivation to pursue justice for its authorities and the higher the likelihood, in a democratic context, that it will allow elites associated with the former regime to return to the political stage. These elites would not tend to support transitional justice. The more quickly they regain power, the less likely a legal framework will be established to screen such elites out of the political sphere over time. Conversely, the lower the society's view of the old regime's legitimacy, the more likely it is to have an anti-communist counter-elite to offer an alternative to communist successor parties. In turn, these counter-elites would be more likely than the Communist successor elites to pursue decommunization.

Elite Re-legitimization. The Velvet Revolution produced a transfer of power from the Communist Party to two dissident-led umbrella parties: the Civic Forum (OF) in the Czech lands and the Public Against Violence (VPN) in Slovakia. Both won the 1990 elections. As Eyal points out, these parties reflected key differences between each republic's post-invasion elites. In the Czech Republic, the OF elite was composed of dissidents and monetarist technocrats.¹ Although Slovakia's VPN also included dissidents, it was largely made up of reform communist technocrats, nationalist intellectuals, and former managers. As time went on, the dissidents who had leant the OF and the VPN their legitimacy during the revolution began to lose support in both republics, and the balance of power shifted to other elites. On the Czech side, monetarist technocrat Václav Klaus emerged as the strongest leader and founded the center-right Civic Democratic Party (ODS). In Slovakia, Vladimír Mečiar, who had been purged after the Prague Spring but allowed to work as a lawyer, became the dominant personality in Slovak politics. Both Klaus and Mečiar were controversial figures, but for different reasons: while Klaus's rigid espousal of free market economics and contentious political style made him unpopular, Mečiar was the subject of more serious allegations. As Slovak Interior Minister following the Velvet Revolution, Mečiar was seen with StB agents. After he became Slovak Premier in 1990, the press alleged both that he was using files to intimidate political rivals and that he had been a collaborator himself.

Mečiar was dismissed from the post of Prime Minister, and the Parliamentary Committee on Defense and Security investigated these allegations. The Committee's report provided witness testimony that Mečiar had taken full advantage of his post as Interior Minister and presided over the disappearance of files he considered threatening. Included in the missing documents were pages of a registration book that „happened to contain the serial numbers of Mečiar himself and a number of former police operatives whom the internal affairs minister had elevated to important positions in his ministry.”² Despite the resulting omissions in the documentation, investigators found evidence that Mečiar had been an StB collaborator since 1976.³ Together, Mečiar and his staff had used the files to manipulate Slovak politics to their advantage. As Premier, Mečiar had unjustly promoted and demoted employees and forced the resignation of the new Interior Minister because he was dismissing former StB agents appointed by Mečiar. The Slovak media „remained

1 Milan Zitny, „Mečiar's Questionable Supremacy”, *East European Reporter* (January/February 1992), 68.

2 Leff, *The Czech and Slovak Republics*, 161.

3 Eyal, *The Origins*, 161.

fairly quiet" on the issue. Although the report was delivered shortly before the elections, Mečiar and his new Movement for a Democratic Slovakia (HZDS) – a party dominated by former managers and Communist party cadres – won the election.. He won another term in 1994, and though he was defeated in 1998, he remained one of the most popular (but also divisive) political personalities in Slovakia.

Mečiar's win in 1992 occurred alongside a very strong victory in the Czech Republic for Klaus and the ODS, composed of monetarist technocrats and conservative intellectuals and in many ways the HDZS's ideological opposite. The center-right continued to dominate Czech politics until the Klaus coalition's dramatic collapse in 1997. Since then, power has been distributed more evenly between the center-right and the center-left, represented most prominently by the Social Democratic Party (ČSSD). While it counts many former communists in its ranks, the ČSSD is not a communist successor-party. As Carol Leff argues, „the Social Democrats are unique in the postcommunist political landscape. In almost every other postcommunist state, a strong ex-communist party has persisted or remained as the dominant force on the left.”¹ The state does have a communist successor-party: the Communist Party (KSČM), which, tellingly, is the only party in Central Europe to continue to call itself „Communist.” It opposes democratic and market reforms and has continued to espouse hard-line communism, making it unwelcome in post-communist governments.

The Czech and Slovak electoral choices surveyed above reveal real differences between the two nations' relationships to the parties with the closest ties to the previous regime. In the Czech Republic, the Communist Party continues to be ideologically rigid and anti-democratic and has relatively little appeal to the constituency it once claimed the exclusive right to represent. In Slovakia, the former communists have adapted themselves to the new political conditions. Mečiar's substantial support base has not been concerned by his complicity with the StB and his abuse of the files. Several factors underlay the HZDS's appeal, including its demands for national sovereignty and promises for a „third way” for the floundering Slovak economy. But it is significant that the voters were willing to overlook the fact that a party dominated by ex-communists had a leader with strong links to the previous regime's dark side. This would suggest that already in 1992, Slovak priorities did not include the exclusion from political life of those tied to the StB or the former regime more broadly. The re-legitimization of former elites has clearly progressed more rapidly and extensively in Slovakia than in the Czech Republic – an outcome consistent with Kitschelt's expectations for the two regime types.

The makeup of the new political elites has had important implications for lustration in each republic. The Czech monetarists were strongly in favor of lustration: „[t]he idea of lustration expressed what the dissidents had in common with the monetarists, even if they differed on questions of method and authority – the rejection and condemnation of the past.”² Among these elites, communism was seen as utterly bankrupt, and reform communists as no different from communists „without adjectives.”³ By contrast, in Slovakia, the communist past, and the post-federalization reform communist project of authentic national autonomy and rational planning, was not looked on as something to be „erased or purified; on the contrary, its remembrance was part of the work of imagining the nation.”⁴ Slovak elites saw their current project as having continuity with the best elements of reform communism. Thus, „[l]ustration was the direct symbolic antithesis of the ideological

1 Eyal, *The Origins*, 175.

2 Eyal, *The Origins*, 13.

3 Eyal, *The Origins*, 183.

4 Eyal, *The Origins*, 195.

package of the left in Slovakia, and threatened it with symbolic annihilation."¹ After the polarizing 1992 elections, when the Czech right and Slovak left met in their final showdown, the HZDS placed the „nonnegotiable“ demand that the lustration law be revoked at the center of its strategy of „brinksmanship.“² The Czechs were unwilling to engage in serious negotiations over the Slovak roster of demands, and the agreement to split the state came not long thereafter. Moreover, the Slovak elite configuration continued to have implications for transitional justice in Slovakia after the „Velvet Divorce“: according to both Langoš and Čarnogurský, a crucial reason why Slovakia did not pursue lustration and took so long to open the secret police files to the public was the electoral strength of the HZDS and the SDL, the majority of whose members were opposed to both.³

Thus, the orientation of the new elites in both federal republics/countries was a critical factor shaping approaches to transitional justice. This supports both Welsh's emphasis on the importance of the electoral success of post-communist parties and Williams et al's stress on the relative strength of former opposition forces. The continuities in the elites' views of communism from the communist to post-communist periods indicates that the lustration debates and struggles should not be considered as primarily the „politics of the present“, but rather as a policy issue whose development depends on a number of factors – some of which are to be found in the past.

Conclusion

The Czech and Slovak cases provide evidence that their approaches to transitional justice have not been solely determined by transition type, broad complicity, or level of exit and voice. Transition type and repression are relevant, but the Slovak case limits their applicability in the post-communist context, prompting a closer examination of certain assumptions underlying each theory: for Moran, that a „pressure cooker“ environment existed in all communist countries, and for Huntington, (1) that the balance of power between regime and opposition during the discrete period of the revolution plays a critical role in the outcome of the „torturer problem“ and (2) the blanket proposition that justice must be swift because re-legitimization of the previous regime's elites is inevitable. Communist Slovakia shows that lower levels of pressure may exist even without the existence of the release valves that Moran envisions, and that higher regime legitimacy may be at play. Post-communist Slovakia shows that even if a regime is weak at the time of the revolution, its officials may be resilient enough to re-legitimize themselves quickly. The fact that this happened in Slovakia but not in the Czech lands indicates that something other than transition type is shaping the progress and extent of elite re-legitimization.

The snapshot of the former regime's strength taken at the time of the revolution may not therefore be predictive of the new regime's stance on transitional justice, particularly in a federation where the former regime may have had stronger legitimacy in one republic than in another. Huntington's description of the process as „reestablishing“ legitimacy presupposes previous legitimacy. While this is not the only factor in the electoral success or failure of communist successor-parties or other parties dominated by the former elite, the progress of such „reestablishment“ will be smoother the stronger its previous foundation, at least in formerly national-accommodative and bureaucratic-authoritarian states. Elite re-legitimization should not simply be viewed as the result of the inevitable onset, after a time, of a broad sense that the regime's injustices are „water under the bridge“, but as a reflection

¹ Author's interviews with Ján Langoš (May 22, 2003) and Ján Čarnogurský (June 2, 2003).

of the crucial role that previous legitimacy plays in shaping the outcome of the „torturer problem.“ This is not to downplay the politics of the present; the competition between ex-communists and ex-opposition (including here former internal exiles), and the balance of power between them, are critically important to transitional justice. Nor is it to deny that such issues may be used strategically. Rather, I wish to highlight that the orientations of societal groups toward the preceding regime have roots in their experience of that regime, were shaped by the nature of that regime, and thereby set the context for responses to that regime. The politics of the past and the politics of the present are linked. All other factors aside, the previous regime’s legitimacy is directly relevant to societal support for transitional justice because it addresses a central question: did the people find it unjust?

Arhivele Sfera Politicii

■ STELIAN TĂNASE

Richard Wurmbrand și Kominternul

Richard Wurmbrand este cunoscut pentru cariera internațională - de pastor și autor de scrieri cu caracter religios - făcută mai ales în USA după 1965, când la un an de la eliberarea sa dintr-o închisoare, a părăsit România. În 1966 a depus în fața Congresului American, unde a făcut impresie, dincolo de spusele sale, dezbracându-și cămașa pentru a arăta unei audiențe sceptice cicatricile căpătate în timpul anchetelor dure la care a fost supus după 1948, când a fost arestat la București. Mărturia sa a dezvăluit adevărata față a comunismului și se înscrie într-o serie din care mai fac parte, printre alții, în perioada postbelică, Alexandr Kravcenko și Alexander Soljenițin. Depoziția sa publicată puțin după aceea a avut un mare succes de public și l-a făcut cunoscut. Probabil că astăzi este cel mai tradus autor român (cca. 70 de limbi). L-am cunoscut cu ocazia primei sale călătorii în România de după 1989. Conversația noastră a fost fără noimă pentru că, spre rușinea mea, la acea dată nu știam nimic despre el în afară de ce auzisem la postul de radio *Europa liberă*. A murit în anul 2001 în California.

Nu știam, firește, nici că fusese comunist. Am descoperit primele documente care se refereau la Richard Wurmbrand la mijlocul anilor '90, în arhiva SRI, apoi l-am regăsit la Arhiva Națională și, în fine, la CNSAS. Iată câteva date. S-a născut la București în 1909, într-o familie mic burgheză evreiască cu mulți copii (tatăl său era stomatolog). Face parte din al doilea val de aderenți la bolșevism, după generația 1918. (Lucrețiu Pătrășcanu etc.). A aderat la mișcarea comunistă clandestină încă din adolescență și a intrat în vizorul Siguranței (cum vedem în documentele pe care le reproducem în acest număr). Cu vehemența și patosul care l-au făcut cunoscut ca pastor, s-a manifestat și printre comuniști, unde și-a făcut repede un nume. A devenit unul dintre oratorii și liderii cunoscuți. Apărea la Clubul sindicatelor din strada Șelari 10, unde a vorbit o dată și Panait Istrati. Aici se organizau mitinguri și ședințe muncitorești în anii '20. A devenit membru al Biroului Politic al UTC. În 1927 a ajuns la Moscova la școala Komintern de cadre „Lenin”, unde a rămas până în 1929 și unde a fost coleg cu Ana Pauker și Marcel Pauker, Elena Filipovici etc., personaje rămase în istoria subteranei comuniste românești. La întoarcerea în țară acționează ca agent Komintern important, organizator și lider, plătit de Moscova. Este arestat de mai multe ori, condamnat, eliberat - traseul tuturor militanților PCR. În 1933 a fost judecat și condamnat în contumacie la zece ani închisoare pentru legăturile sale cu Kominternul, în procesul care succede greveii de la Grivița. A fost prins la Timișoara unde trăia clandestin. În închisoare a intrat în conflict cu alți comuniști și este exclus din PCR. Acuzațiile care i s-au adus au fost de „troțkism” și „agent al Siguranței”. E dificil azi, în lipsa unor documente revelatoare (aflate la Moscova) să discernem adevărul acestui conflict. Când cineva era exclus din partid era automat acuzat de mari păcate, că

este agent al Siguranței și este troțkist, deviaționist de dreapta sau de stânga după împrejurări. Cert este că Richard Wurmbrand nu a mai activat în rețelele clandestine Komintern de la această dată, 1934. În 1938 s-a convertit și în 1940 a devenit pastor neoprotestant. El avea de fapt nevoie de o biserică unde să predice, având un temperament dominator, pedagogic, teatral-dramatic vădit, era născut propovăduitor al unei cauze. A crezut întâi că religia seculară a bolșevismului este cauza care îl aștepta. Apoi a schimbat direcția preferând să îi slujească nu pe Lenin&Stalin ci pe Dumnezeu și una din bisericile lui. Din 1945, datele vieții și carierei sale sunt mai bine cunoscute. Reproducem mai jos citeva documente necunoscute din arhivele Siguranței (ANIC, FD 95) legate de perioada sa comunistă.

Richard Wurmbrand and the Comintern

Richard Wurmbrand is well known for his international career – as Reverend and author of several religious texts – famous especially in the United States, where he arrived in 1965, just a year after being released from a Romanian prison. In 1966 he testified before the American Congress, standing out because of his gesture of getting his shirt off in order to prove the authenticity of the scars he acquired during the harsh investigations he bore up in Bucharest. His testimony, along with the similar stories of Alexandr Kravcenko and Aleksandr Solzhenitsyn, had a great importance in disclosing Communism's real nature. His deposition, immediately revealed to the public, grew into a high-profile publication, quickly throwing Wurmbrand in the spotlight. It is said that nowadays he is the most published Romanian author, translated in approximately 70 languages worldwide. I was given the occasion to meeting him, during his first trip to Romania after 1989. We had a somewhat gibberish conversation, because in that era I knew pretty nothing about him, except for some scarce information previously learned from Radio Free Europe. Wurmbrand died in California in 2001.

Obviously, I had no idea about the fact that he once used to be a communist. Some of the first documents referring to Wurmbrand had been scarcely disclosed by the archives of the Romanian Secret Services (SRI), then by the Romanian National Archives and eventually by the National Council for the Study of Securitatea Files (CNSAS) around mid 90's. They all teach us he was born in Bucharest, in 1909, in a Jewish middle class family. The files also show that he was a member of the second generation of communist adherents, while for example Lucrețiu Pătrășcanu stood out as a great figure of the first post-war generation.

As the documents reproduced below demonstrate, Wurmbrand had been engaging in clandestine activities since he was a young boy, successfully catching the eye of Siguranța, the State Security apparatus preceding the communist regime. Serving communist authorities as active, fervent and passionate as he would be serving God, as a Reverend, he rapidly made himself a famous name. He turned out to be one of the best leaders and appreciated speakers; he frequently held speeches at the headquarters of the Union Club, in No. 10 Șelari Street, where Panait Istrati once spoke too. That was the place where the Labor Unions held their meetings and sessions during 1920's. Up next, Wurmbrand became a full member of the Political Bureau of the Communist Youth Union (UTC), position leading his way to Moscow, where in 1927 he enrolled in Comintern's "Lenin" training school. He stood there until 1929, in the meantime being colleague with Ana Pauker and Marcel Pauker, Elena Filipovici etc., all of whom remained famous figures of Romanian communist underground movement.

Upon returning to his mother country, Wurmbbrand was already an important Comintern agent, leader and coordinator directly paid from Moscow. Like other Romanian communists he was arrested for several times, then sentenced and released on and off again. In 1933 Wurmbbrand was judged and sentenced *in absentia* to prison for ten years, because of his relations with Comintern, in a trial succeeding the Girvița strike. He was arrested in Timișoara where he was living clandestinely. While in prison he quarreled with other communists, thus coming to be excluded from the Romanian Communist Party (PCR), to being accused of "Trotskyism" and of being an agent of Siguranța.

It is very difficult to judge this conflict and to discern the truth in it, as many revealing documents are still missing. In the era, when someone was excluded from the Party he was implicitly charged with great sins, accused of being either Trotskyist or a left-wing or right-wing deviationist. Whatsoever, there is no doubt upon the fact that from that moment onwards Richard Wurmbbrand never turned back to his clandestine passions. In 1938 he converted and then, in 1940, he became an Evangelical Reverend. Supposedly he needed a Church where he could just be himself; he was temperamental, with a dominating ego and very theatrical teaching skills. Therefore, he seemed to be born to fight for a cause. Originally seduced by the Bolshevik secular religion, he then switched from Lenin and Stalin to serving the name of the Lord and one of his Churches. From the year of 1945 the facts and figures eating his way through life are covert no more.

Having these said we have the honor of disclosing in the following pages some unique documents, all recovered from the archives of Siguranța (ANIC, FD 95), telling the story of Richard Wurmbbrand's fervent communist years.

Arhiva Sfera Politicii nr.144

Arhivele Statului

Fd 95

filele,

5, 6, 10, 55, 56, 65, 68, 81, 100, 101, 103, 104, 108

Brigada a -III- a

15 Aprilie 1925

NOTA

Prefectura Poliției Capitalei a arestat în ziua de 12 aprilie a.c. pe comunistul VASILESCU VASIA, pentru ultragiu adus agentului nostru GRIGORIU CORNELIU care se afla în acea zi la sala sindicatelor de pe strada Șelari, Nr. 10, având delegație de a asista la conferința ce s-a ținut în acea zi.

A doua zi 13 aprilie a.c. au fost arestați de Prefectura Poliției Capitalei comuniștii MARCEL PAUKER și RICHARD WURMBRAND, funcționar comercial. Primul a fost arestat pentru faptul de rezistență și ultraj contra forței publice și al doilea pentru faptul de insultă contra autorităților.

Toți cei arestați au fost înaintați Consiliului de Războiu al Corpului II Armată.

.....

BRIGADA a- III-a

26 aprilie 1925

DOMNULE DIRECTOR GENERAL,

Am onoarea a vă raporta următoarele:

Subcomisarul VASILIU de la Prefectura Poliției Capitalei, însărcinat cu supravegherea salei sindicatelor din str. Șelari Nr.10, în seara zilei de 25 apriliei a.c. pe la orele 5 p.m. a arestat pentru a doua oară pe RICHARD WURMBRAND funcționar comercial, domiciliat pe strada Splaiului nr. 8 bis, pentru faptul că a contravenit la legea asociațiunilor profesionale, frecventând sala în zilele când știa că nu sunt ședințe de breaslă din care făcea parte.

Numitul a fost înaintat de către Prefectura Poliției Capitalei la consiliu de Răsboiu al Corp. II. A.

Înainte de a fi fost arestat de prima dată funcționa la magazinul de jucării CHIRAN de pe str. Gabroveni nr.35, de unde a fost dat afară de către patronul magazinului pentru ideile sale.

DOMNULUI DIRECTOR AL POLIȚIEI ȘI SIGURANȚEI STATULUI.

.....

BRIGADA a-III-a

20 mai 1925

DOMNULE DIRECTOR GENERAL,

Conformându-ne ordinului Dvs. pus în rezoluție pe referatul nostru cu data de 26 aprilie a.c., de a identifica complet pe comunistul RICHARD WURMBRAND. Am onoarea de a vă raporta următoarele.

RICHARD WURMBRAND, în etate de 16 ani, de naționalitate evreu de profesie funcționar comercial, cu domiciliul pe str. Splai, nr. 8 bis, este născut în București în anul 1909 luna martie, fiul lui HEINERICH și al AMALIEI WURMBRAND. Tatăl său WURMBRAND a fost de profesie dentist, originar din Gura Humorului- Bucovina, numitul a încetat din viață în cursul anului 1918, pe când se afla cu toată familia în Constantinopol. După moarte sa soția lui, AMALIA WURMBRAND cu copii a venit în țară de la Constantinopol prin portul Constanța în cursul lunii octombrie 1921, stabilindu-se în București. În familia WURMBRAND sunt patru băieți, cel mai mare MOISE în etate de 24 de ani, TUDOR de 20 de ani, LAZĂR de 18 ani și RICHARD de 16 ani, toți de profesie funcționari comerciali.

Dintre toți cel mai rău a luat o cale greșită, înclinând spre comunism este RICHARD WURMBRAND, numitul face parte din organizația comunistă din București, însă din cursul anilor 1924 luna ianuarie după cum reiese din declarația sa.

Tot din acest grup mai face parte și indivizii MATEI PASCU, MARCU FENIX și AUREL ROTEMBERG, care au influențat asupra lui RICHARD WURMBRAND de a se înscrie în sindicatul funcționarilor unde se face politica comunistă.

.....

NOTĂ

Astăzi 16 septembrie a.c. la Curtea de Apel București Secția a IV-a, s-a judecat apelul comuniștilor R. WURMBRAND, ELENA BALOG, CIOBOTARU SLOIM și ION HORVAT.

Din parte apărării avocații: LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU și VICOL.

Curtea a fost compusă din: președinte I. TRANDAFIRESCU, N. BORDEIANU, SILIU RĂDULESCU și procuror BOSSIE.

Ședința se deschide la orele 3.p.m.

Avocatul LUCREȚIU PĂTRĂȘCANU, a citit câteva pasagii din dosar, la care Dl. Președinte, spune că Curtea a studiat dosarul și are la cunoștință de faptele pentru cari acuzații au fost condamnați.

La un moment acuzații, au început să huiduiască și să vocifereze, aducând insulte justiției. Curtea a respins apelul acuzaților, luând în același timp mai multe declarații, a diferitelor persoane ce se aflau în sală, și i-au condamnat pe cei de mai sus încă șase luni închisoare pentru ultraj.

În sală au fost și comuniștii: ALEXANDRU MIHAI, FLORICA HORVAT, NETI ROTEMBERG, LEON PELTZVEIG și IANCU LAZAROVICI.

.....

MINISTERUL DE INTERNE
DIRECȚIUNEA GENERALĂ A POLIȚIEI
INSPECTORATUL REGIONAL BUCUREȘTI
No. 4750
11 aprilie 1932

DOMNULE DIRECTOR GENERAL,

Avem onoarea a vă înainta pe comuniștii CIOBOTARU ȘLOIM zis IONEL SOLOMONIVICI, RICHARD WURMBRAND și HORVAT IOAN, cari s-au liberat în ziua de 10 aprilie 1932, din închisoara Doftana și înaintați Chesturei de poliție Ploiești, cu adresa No. 1359/932, a închisoarei Doftana, cu mențiunea de a fi înaintați dumneavoastră, alăturăm și trei bilete de eliberare din închisoare

INSPECTORUL REGIUNEI I DE POLIȚIE
Indescifrabil
ȘEFUL SERV.POL.DE SIGURANȚĂ
COMISAR ȘEF
Indescifrabil

.....

DOMNULUI DIRECTOR GENERAL AL POLIȚIEI

ROMÂNIA
MINISTERUL DE INTERNE

ÎNCHISOAREA PRINCIPALĂ DOFTANA
BILET No. 1349
Pentru eliberarea condamnatului
1932..luna...aprilie....10

Individul RICHARD WURMBRAND, năcut în comuna *București*, județul *Muscel*, locuitor în comuna *București*, plasa-----, județul *Ilfov*, cu profesiunea sau meseria de *funcț. comercial* cel care a fost osândit la acest penitenciar de la 15 martie 1930, până la 13 martie 1933, **pentru** că a comis faptul de *reprimarea unor infracțiuni astăzi contra liniștei publice*, expirându-i termenul osândei s-a pus în libertate și s-a rânduie pentru loc de așezare în comuna *București*, strada *Aurora*, No.48.

Tribunalul sau curtea care a pronunțat sentința Curtea cu jurați *Ilfov*. Data și numărul deciziei sau al sentinței *decizia No.70 din 7 iunie 1930*. Motivul condamnării *infracțiuni contra liniștei publice*. Natura și durata pedepsei *3 ani corecție*. Observațiuni **conform ordinului Parchet General București**, No. 6866/932 beneficiind de la I.D.R. No. 1468/929 și No.1960/931 a fost pus în libertate.

SEMNALMENTE:

VĂRSTA 21 de ani, STATURA 1,88 m, PĂRUL șaten, SPRÂNCENELE *castanii*, FRUNTEA mică, OCHII verzi, NASUL potrivit, GURA mare, BĂRBIA ovală, OBRAZUL----, FAȚA *smeadă*, OSEMINTE SEMNE *n-are*

.....
DIRECTORUL PENITENCIARULUI
22 AUGUST 1933

GREFIER

NOTA

La ședința comitetului local al Blocului Muncitoresc Țărănesc, ținută aseară în locuința comunistului URSULESCU din strada Radului 32-34 la care a participat și TEREZA FOMBOR, aceasta a comunicat că RICHARD WURMBRAND condamnat în lipsă de către Consiliu de Răsboiu al Corpului 2 Armată în procesul ceferiștilor la 10 ani închisoare, a reușit să treacă Nistrul clandestin în Rusia, de unde nu se va mai înapoia până amnistiere sau grațiere.

La această ședință a participat un lucrător electrician din partea S.T.B-ului și alte două persoane unul șofer cari vor fi identificați.

În locuința lui URSULESCU se țin aproape regulat ședințe la cari participă membrii comitetului local.

.....
30.I.1934
DIRECȚIUNEI GENERALE A POLIȚIEI
TIMIȘOARA 1-298-443- STAT 29/I-O/40

Raportăm că azi noapte am descoperit Comitetul Partidului Comunist din Banat gășind toată tehnica împreună cu materialele de propagandă adus de la centrul partidului și cel confecționat în acest oraș.

Am arestat pe comunistul RICHARD WURMBRAND, delegatul comitetului central în comitetul regional al Banatului, condamnat în lipsă de 10 ani închisoare de Consiliu de Răsboiu București pentru Grivița și unu și jumătate de Tribunalul Ilfov, pentru propagandă comunistă.

Asupra lui avea carnetul de identitate nr.46007/933, eliberat de sector III, București, pe numele lui Mihai Liuca Gheorghe, ziarist, adus la Timișoara de un curier al centrului București. În lunile noiembrie și decembrie, a locuit în București, la portarul Banciu al casei Mina Minovici, de la șosea, unde a fost dus de șoferul Mutulescu.

În aceeași casă s-au ținut și întâlnirile lui Bujor cu reprezentanții partidului comunist central. Camera unde a locuit a fost în încăperile portarului amintit. Deasemenea a mai locuit la doamna Cocea, din Piața Rosseti 9, vre-o 3-4 zile, recomandat fiind printr-un bilet de avocatul Liebllich.

.....

SECȚIUNEA 4-a

7 februarie 1934

NOTA

RICHARD WURMBRAND condamnat în procesul ceferiștilor în lipsă și arestat de *Siguranța generală* cu ocazia descoperirii regionalei comuniste din Banat, a declarat la cercetări că, la judecarea procesului va încerca să creeze o atmosferă defavorabilă partidului comunist, dând pe față toate dedesupturilor necunoscute încă partizanilor, aducând și date inedite cu care va dovedi demagogia și fățărnicia acestei politici.

În acest scop, va face un amplu expozeu al situației din Rusia Sovietică, din care să rezulte toate contradicțiile și abaterile de la principiile lui Lenin, imposibilitatea de a se realiza iluziile raiului comunist și scăderile conducătorilor, care nu se deosebesc de cei mai răi dintre reprezentanții regimului capitalist.

Paralel cu această acțiune, dat fiind că se bucură de o reală popularitate în rândurile muncitorilor și membrilor importanți din închisoare va căuta să intre în legătură prin corespondență cu mai mulți partizani, spre a creia o disidență în partid, în sensul vederilor lui Troțki, cu scopul de a rupe unitatea partidului comunist din România.

.....

SECȚIUNEA 4-a

26 aprilie 1934

Situația comunistului RICHARD WURMBRAND

Conducătorii organizațiilor comuniste din Capitală acuză pe RICHARD WURMBRAND că este agent provocator și că *Siguranța* i-a înlesnit fuga de la proces spre a organiza complotul de la Timișoara pentru ca apoi să-l descopere.

RICHARD WURMBRAND care se găsește la Văcărești și urmează să fie transferat la Jilava, unde se găsesc deținuți și ceilalți acuzați în procesul de rebeliune, a comunicat unor intimi că se teme de răzbunarea

ceferiștilor și va interveni pe lângă cei în drept să nu fie transferat.

.....

SECȚIUNEA a-IV-a

17 mai 1934

Avocații comuniști și procesul lui RICHARD WURMBRAND

Avocatul SCHAEER depune stăruinți pe lângă ceilalți avocați membri ai partidului comunist, să refuze a apăra pe RICHARD WURMBRAND, sub motiv că ar fi agent provocator.

Intervenind și pe lângă d-ra avocat LIZETA GHEORGHIU, numita n-a dat un răspuns până în prezent.

.....

BIROUL PRESEI

REFERAT

Buletinul „ Rundschau” care apare la Basel, No.35 din 7 iunie 1934, are la pagina 1365 un articol intitulat : *Comunicatul Comitetului Central al Partidului Comunist din România, din care traducem paginile următoare:*

Comitetul Central al Partidului Comunist din România, aduce la cunoștința tuturor organizațiilor, lucrătorilor revoluționari, areștaților politici, etc, că fostul membru al partidului RICHARD WURMBRAND funcționar de origine burgheză, s-a purtat nedemn de un revoluționar cu ocazia arestării sale, de către Siguranța din Timișoara în luna ianuarie. După toate probabilitățile Siguranța pregătește pe WURMBRAND, pentru o declarație noul proces împotriva ceferiștilor, în care va fi introdus în mod artistic, pentru a i se da ocazia să târească în noroi eroicele lupte din Grivița. În modul acesta Siguranța caută să se răzbune de înfrângerea politică ce a suferit de pe urma muncitorimei române.

Provocațiunea șefilor socialiști-fasciști care au încercat prin MIRESCU și RĂDĂCEANU să înfățișeze pe camarazii DONCEA, PETRECU și GHEORGHIU ca provocatori, se completează și cu provocațiunea siguranței care vrea să transforme pe agentul WURMBRAND în „ armă ideologică” împotriva comunismului.

În același timp ce Siguranța îl „ prelucra” pe WURMBRAND, a apărut în București un manifest semnat de așa zisă Liga Comunistă, care propagă aceleași idei pe care URBACIOV le insuflă trădătorului WURMBRAND, idei pe care acesta trebuie să le împrăștiie mai departe. Rușinosul document face cunoscută totala „ înfrângere a partidului comunist din România și a Internaționalei comuniste.

Aceasta în momentul când chiar cei mai scumpi partizani ai lui TROŢKI, RAKOWSKI și SOSNOWSKI, s-au plecat în fața Internaționalei comuniste și Partidului Comunist din Uniunea Sovietică.

Comitetul Central al Partidului Comunist din România, previne pe membrii partidului și pe simpatizanți să se ferească de zvonurile împrăștiate de agenții Siguranței asupra pretinselor diferende și lupte

din Comitetul Central al partidului, asupra pretinselor nemulțumiri ce le are Cominternul despre activitatea Comitetului Central.

Dușmanii comunismului întrebuițează din ce în ce mai multe provocațiuni politice contra partidului nostru. Cu toate represaliile și terorizarea maselor, cu toate schingiuirile și legile excepționale, comunismul se dezvoltă în România și silește pe călăii și dușmanii clasei muncitoare să întrebuițeze contra lui metode din ce în ce mai rafinate.

Dar nici provocările politice, nici metodele de desființare fizică a comuniștilor nu sunt în stare să sfarme zidul de oțel al unității rîndurilor partidului comunist.

Buletinul nu mai conține nici un articol referitoare la România

Conf.trad.

Bunescu

.....

SECȚIUNEA a-4-a 23 martie 1935

Discuțiuni în cercurile comuniste din Capitală pe chestiunea evadării celor trei ceferiști

În cercurile comuniste din Capitală se comentează evadarea celor trei ceferiști de la Craiova în sensul că ea s-a făcut mai mult din cauza demoralizării celor arestați cari se influențase mult de declarațiunile comunistului WURMBRAND, făcute înainte Consiliului de Războiu de la Timișoara.

Pentru ca aceștia să nu ia o atitudine ostilă partidului comunist, fiindcă știut este că chestiunea rebeliunii ceferiștilor luase un caracter de propagandă mondială, partidul comunist a grăbit evadarea lor și astfel a organizat întregul plan, ca apoi să poată reflecta asupra maselor în sensul că eroii proletariatului sunt salvați din mâna burgheziei.

Se spune că DONCEA, PETRESCU și AVASILICHEI erau ferm hotărâți în ultimul timp să facă față declarațiunii împotriva partidului comunist cu ocazia recursului ceferiștilor și în cazul când peseapsa ar fi rămas definitivă, totuși să evadeze pe cont propriu. GHEORGHIU DEJ, fost lucrător ceferist în atelierele Galați și Cluj, îndepărtat din serviciul C.F.R pentru agitațiuni comuniste și condamnat 12 ani muncă silnică pentru rebeliunile de la atelierele Grivița din februarie 1933, se manifestă foarte demoralizat față de tovarășii cari îl vizitează la închisoarea Doftana, unde se află deținut și că s-ar fi pronunțat că va încerca să evadeze pe cont propriu în cazul în care partidul comunist nu va proceda cu el la fel ca și cu cei trei evadați. DONCEA, PETRESCU și AVASILICHEI GHEORGHE se află în prezent la Moscova, unde urmează școala de cadre a partidului comunist.

Semn de întrebare

Interviu cu Ana Blandiana realizat de Cristina Rhea¹

1. Într-o societate civilă, care este principala vocație a intelectualului român?
2. Revoluțiile din 1989 din spațiul răsăritean au fost antiideologice și, în pofida acestui lucru, au apărut atacurile la adresa intelectualilor. Să-l denumim un mod de antiintelectualism?
3. După 1989, în cadrul societății civile, există o distincție netă între intelectual și politician? Politica poate deveni un posibil ghid al intelectualului român?
4. Totuși, după 50 de ani de comunism, pe care l-am suportat (am fost nevoiți, de fapt, să existăm în această formulă), aveam nevoie, după 1990, de o clasă politică formată de intelectuali în forurile conducătoare?
5. Oamenii de cultură se tem de interogație sau nu? Care a fost momentul din viața dvs. când ați crezut cel mai mult în oameni?

Ana Blandiana (nume literar al Otiliei Valeria Rusan) - este autoarea a 12 volume de versuri, 2 volume de nuvele fantastice, 1 roman și 7 volume de eseuri, publicate în limba română începând din 1964, reeditate în ultimii ani în numeroase ediții, și a 45 de volume apărute în 23 de limbi. Este laureată a mai multor premii naționale și internaționale, printre care: Premiul pentru Poezie al Uniunii Scriitorilor din România (1969), Premiul pentru Poezie al Academiei Române (1970), Premiul pentru Proză al Asociației Scriitorilor din București (1980), Premiul Internațional „Gottfried von Herder” (1982), Premiul Național de Poezie (1997), Premiul Național de Poezie „M. Eminescu” (1997), Premiul de Literatură pentru Copii (1998), Premiul pentru Poezie al Uniunii Scriitorilor din România (2000), Premiul „Opera Omnia” al Uniunii Scriitorilor (2001), Premiul Internațional Vilenica (2002), Premiul Internațional „Giuseppe Acerbi” pentru Poezie (2005), Premiul Internațional Camaiore – Italia (2005), dar și subiectul a trei interdicții de publicare: 1959-1964, 1985, 1988-1989. Este membră a Academiei de Poezie Stéphane Mallarmé, a Academiei Europene de Poezie, și a Academiei Mondiale de Poezie (UNESCO). După 1990, Ana Blandiana reînființează PEN Clubul Român, al cărui președinte devine. Este unul dintre inițiatorii Alianței Civice, pe care o conduce între 1991 și 2001. Fondator și președinte al Academiei Civice, care realizează, sub egida Consiliului European, Memorialul Comunismului și al Rezistenței de la Sighet.

¹ N.R.: Interviu a fost făcut în luna aprilie a anului 1996. Am hotărât să-l publicăm acum, în anul 2010, datorită actualității de care dă dovadă.

Pentru că toată lumea tăcea, credeam că tăcem aceleași lucruri

1. În 1990, față de tot ce fusese înainte, s-au scăzut puține lucruri – prezența familiei Ceaușescu – și s-a adăugat ceva covârșitor: libertatea de a spune ceea ce crezi, chiar dacă trebuia să ai nevoie de curaj. Sigur, în acest sens, ar putea fi o discuție specială dacă o libertate este o libertate reală, dacă e nevoie de curaj pentru a o exersa. Dar este clar că viața noastră de dinainte de 1990 și cea de acum se deosebesc foarte mult prin cantitatea de libertate care a apărut. Problema pentru mine a fost următoarea: ce aș fi vrut să fac înainte și nu am putut și ar trebui să fac acum, pe de o parte, iar pe de altă parte, lucrurile nu se reduceau la scris, chiar și în condițiile cenzurii am scris, practic, în cele din urmă tot ceea ce am crezut. O parte am și reușit să public. Au funcționat o anumită complicitate și o solidaritate a redactorilor – ceea ce înseamnă primele trepte ale cenzurii, ea având foarte multe trepte, nu am știut niciodată câte – care, de regulă, erau scriitori. E adevărat că au existat cărți pe care nu am putut să le public: „Sertarul cu aplauze” sau „Arhitectura valurilor” (apărută la începutul anului 1990), prima chiar fără gândul publicării, doar cu acela că va trebui să rămână o carte în care să spun tot ce cred despre anii pe care i-am trăit. Când mi-am pus întrebările de mai sus, am descoperit că ceea ce nu fusese înainte posibil era solidaritatea, iar în lipsa ei, chiar libertatea, atît cîtă era, nu avea nici un sens și nici o eficiență. Libertatea nu putea să existe pentru că eram supravegheați și ne supravegheam reciproc, neavînd încredere unul în altul. Ți-era frică. După 1990, încrederea a fost posibilă.

2. Termenul de disident este destul de impropriu pentru cei din România. Disident înseamnă cei care au făcut o fracțiune într-o anumită mișcare, deci în cadrul comunismului, ei sînt foști comuniști care și-au revăzut părerile, sau, dimpotrivă, au rămas mai idealiști, consecvenți ideologiei, în orice caz s-au opus puterii.

Soljenițin sigur nu este un disident, deși e denumit astfel. Pentru simplul motiv că nu a fost niciodată comunist, nu putea fi comunist disident. ***El era pur și simplu un rezistent.*** Același lucru se poate spune despre Doina Cornea. În ceea ce mă privește, nu am fost membră a Partidului Comunist, deci nu puteam fi adeptă a comunismului. Aceste nume devenite cunoscute, pentru că s-au opus liniei curente, au devenit și mai incomode în 1990, decît înainte. Pentru că, în timp ce înainte opoziții erau considerați pe față niște dușmani și, dacă se putea, erau băgați la închisoare sau cel puțin persecutați, în 1990 lucrurile au început să se complice foarte tare, deoarece Puterea însăși se considera opusă la ceea ce fusese înainte. În mod normal, ar fi trebuit să se considere, într-un anumit sens subaltern, în orice caz, de pe o poziție admirativă față de cei care contestaseră Puterea dinainte. Dar aceia contestau și Puterea actuală. ***Tot ceea ce putea să facă Puterea actuală era să egalizeze nivelul murdăriei, să împrăște cu noroi pe cei care nu fuseseră murdari, pentru ca, în felul acesta, nimeni să nu mai înțeleagă nimic.*** În general, unul din marile secrete ale vieții noastre politice din ultimii ani a fost construirea savantă a unei confuzii în care lumea să înțeleagă cît mai puțin, astfel încît în dosul apelor tulburi să se poată aranja cărțile și jocurile. Părerea mea este că au fost atacați nu atît pentru că erau intelectuali – dacă ar fi fost muncitori, s-ar fi întîmplat același lucru; întîmplător au fost atît de insultați, murdăriți, atît de loviți, după 1990, mai ales în revistele extremiste. Dar problema nu era de natură culturală, ci politică.

3. În multe privințe, cred că sînt noțiuni chiar opuse. Intelectualul este o persoană care încearcă să analizeze lucrurile și să le înțeleagă, mergînd atît de departe cu înțelegerea, încît ajunge să înțeleagă chiar motivele adversarului. În general, in-

telectualii sînt luptători mai puțin periculoși, într-un anume sens, pentru că *în momentul în care lovește, intelectualul se gîndește și la ceea ce simte celălalt sau de ce l-a lovit*, etc. Politicienii sînt, în general, niște ființe mult mai puțin complicate, care urmăresc niște scopuri precise, de multe ori chiar numai propriile lor interese, camuflete în idei frumoase, iar lucrurile se desfășoară foarte simplu, într-o duplicitate care merge pînă în pînzele albe.

Între scriitor și Putere au existat întotdeauna legături foarte puternice. Nu precizez încă de ce fel, și s-ar părea că scrisul este arta cea mai desprinsă de materie, adică un scriitor are nevoie doar de o foaie de hîrtie și de creion ca să scrie o capodoperă, un cineast are nevoie de milioane ca să-și realizeze capodopera, deci s-ar putea bănuî că scriitorul e mai puțin dependent decît cineastul. Da, e adevărat, cu atît mai mult cu cît în cazul cineastului, opera nici nu se poate realiza dacă nu există banii, în timp ce scriitorul (care începe să depindă doar în momentul publicării) poate să își lase cartea și ea să apară postum. Există totuși o legătură teribil de apăsătoare, și asta pentru că scriitorul, în măsura în care este important, răspunde întotdeauna, într-o măsură mai mare decît ceilalți artiști, și pentru Putere. Pentru că, dacă rămîne, acesta este un fel de blestem al perenității lui, el va fi asociat cu epoca în care a scris și, lucrurile tasîndu-se, el va răspunde pentru ceea ce s-a întîmplat în acea epocă.

Aceasta a fost una din obsesiile mele în perioada demolării mînăstirii Văcărești. Ajunsesem pînă la a mă ruga lui Dumnezeu ca acele cărți pe care le-am scris și le-am publicat în acel timp să nu rămînă, pentru că, dacă vor rămîne, ele se vor lega strict de acest moment tragic al existenței noastre și se va face legătura următoare: Cum de a fost posibil să fie contemporană cu această blasfemie și să nu o fi putut împiedica? Această răspundere e a scriitorului chiar și față de cel care este la putere și care între timp dispare cu totul. Nu rămîn decît marii monștri sau marii oameni politici (în genere, majoritatea reprezentanților puterii dispar în neantul istoriei), iar oamenii de cultură, al căror nume rămîne, răspund pentru epoca lor, din toate punctele de vedere.

4. Era nevoie de cineva care să țină locul unei clase politice ce nu exista. Era clar că cea de dinainte, formată la „Academia” Ștefan Gheorghiu sau la Moscova, teoretic nu mai era valabilă și era nevoie de o nouă clasă. Ea neexistînd, era firesc ca intelectualii umaniști, cei care erau cunoscuți din alte domenii, să facă sacrificiul de a-i ține locul pentru un timp, exact ca în 1848. Pentru un timp scurt, intelectualii țin locul unei clase politice, după aceea cei care devin oameni politici încetează a mai fi scriitori, încetează să-și mai exercite profesia de dinainte; cei care nu vor să renunțe la vocația sau la profesiunea lor se întorc la ea, pentru că între timp se creează o clasă politică. De fapt, chiar acum sîntem într-un moment în care, încet-încet, începe să apară o clasă de politicieni pur și simplu. Probabil că după alegerile din acest an (1996 - n. aut.), o să înceapă să se vadă că aceia care au stat în politică (doar din spirit de sacrificiu sau poate unii din curiozitate) se vor întoarce la uneltele lor; se va stabili o clasă politică care nu știu dacă va fi mai bună sau mai rea decît au fost acești înlocuitori. În orice caz, **a fost o politică cu înlocuitori**.

5. Eu aș adăuga ceva mai puțin important, dar care mi-a rămas în minte după atîta timp. Un moment în care am fost la Piatra Neamț, invitați de scriitori, la ceea ce se numea „o întîlnire cu cititorii”, în iarna lui ,87 spre ,88 sau, poate, la începutul lui ,88 (după aceea, la puțin timp, a izbucnit scandalul cu mine și a fost ultima întîlnire cu cititorii pe care am avut-o). Țin minte că lucrurile se desfășurau într-o sală care putea să aibă cam 300-400 de locuri, o sală mare, probabil cea mai mare a orașului, și noi am ajuns exact la timp sau, poate, cu un minut sau două după deschiderea manifestării. Am ajuns în sală și n-am reușit să intrăm pentru că era atît de multă lume încît nu se putea face un culoar. La un moment dat, cineva a propus să se răstoarne totul

și cei din urmă să fie cei dintîi, și (pentru că după aceea nu s-a mai întîmplat asta și n-am mai avut nici un fel de contact cu oamenii) am rămas foarte mult timp (pînă după ce au început marile insulte din ,90) cu un sentiment care poate că n-a fost corect: că toți oamenii erau cu mine. Am trăit cu credința idealizată că, cu excepția lui Ceaușescu, a soției lui și a cîtorva care erau în jurul lor, toți românii erau *ca noi și cu noi. Pentru că toată lumea tăcea, credeam că tăcem același lucruri*. Abia în momentul în care am început să vorbim ne-am dat seama în ce măsură tăceam lucruri diferite. În orice caz, acela a fost unul din momentele pe care le-am trăit și atunci cu o mare exaltare și recunoștință pentru condiția umană și, mai ales, le-am idealizat în decursul anilor care au urmat.

Deziluzia politică în Europa Centrală și de Est

■ PHILIPPE CLARET și CĂLIN SINESCU

Abstract

This article entitled „The political delusion in Central and Eastern Europe“ presents an analysis of the democratic transition process that marked the return of the former Soviet bloc nations to full membership in European political civilization. But the concrete achievement process turned out to be a non-event and even a failure for the most citizens of these states because their hopes and expectations didn't correspond to the reality, much more complex and difficult than they could imagine, provoking thus delusion and sorrow. It aroused scant enthusiasm or even much public interest, and in truth changed little in the short run. Enlargement nevertheless presents an opportunity: with luck and dedication, the ten new member-states can catalyze long-overdue EU reform, thereby stimulating economic growth, restoring public trust in the integration project, and promoting European cooperation.

Keywords

revolution, post communism,
delusion, transition, democracy,
European integration, Central and
Eastern Europe

La începutul anilor '90, demararea procesului de tranziție democratică a statelor din Europa Centrală și Orientală' necesita în regim de urgență reducerea distanței dintre cetățean și puterea politică, atât la nivel național, cât și la nivel local. Era vorba, în fapt, de introducerea, sau mai degrabă de reintroducerea ideii de democrație în societățile marcate profund de experiența colectivistă de tip sovietic sau chiar de tip totalitar. Dacă miza acestui proces pare să fi fost percepută în mod clar de către toți actorii interni și externi ai tranziției, realizarea sa s-a dovedit a fi mult mai complexă și mult mai delicată decât își imaginau sau voiau să spună cei mai mulți dintre ei. Post-comunismul exprima atunci, cel puțin pentru cetățeni, toate speranțele de schimbare, nu numai la nivelul politicii ci și în viața cotidiană. În fapt, existau însă prea multe iluzii în aceste mari speranțe, pe care realitatea a reușit, cel puțin în parte, să le spulbere destul de rapid.

1 Expresia „state din Europa Centrală și Orientală” desemnează, în terminologia franceză, statele regrupate în Uniunea Europeană sub apelativul de „PECO”, de la M. Baltică la M. Neagră: statele baltice, statele din Europa Centrală (Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria), și statele din „Balcanii occidentali” (ex. Iugoslavia, Albania) și din „Balcanii orientali” (Bulgaria, România). În continuare, această zonă va fi desemnată sub numele de Europa Centrală și de Est.

Astăzi, numeroși actori ai tranziției ori specialiști în domeniu continuă să constate cu amărăciune dificultățile recurente, obstacolele persistente și blocajele de lungă durată intervenite în procesul de democratizare a statelor post-comuniste din Europa Centrală și de Est. Unii nu ezită să vorbească chiar și despre un eșec al procesului de tranziție politică și socială în privința speranțelor și așteptărilor nutrite și formulate de cetățenii acestor state.

Această constatare pare într-adevăr severă și chiar excesivă după adeziunea la Uniunea Europeană a unui mare număr de țări din această zonă (mai întâi din Europa Centrală, în mai 2004 și apoi din Europa de Est, în ianuarie 2007), care a consacrat caracterul lor democratic ca urmare a respectării criteriilor de la Copenhaga, precum și capacitatea acestora de a se angaja în edificarea unei economii de piață. Bazată pe o serie de observații alarmante a unor fenomene de natură conjuncturală sau structurală, această constatare se sprijină, totodată, și pe numeroase lucrări de specialitate care subliniază aproape la unison, dar în măsuri diferite, obstacolele ce continuă să se opună eficientizării procesului de democratizare politică și de stabilitate democratică în multe din aceste state și în special a celor din „Balcanii occidentali și orientali”. Ca urmare, nu este de loc surprinzător ca în lucrările de profil, specializate pe problematica tranziției și a consolidării democrației în fostele țări comuniste din Europa Centrală și de Est să se acorde o importanță deosebită studiilor fenomenului de „deziluzie a democrației”.

În această privință, tabloul mai degrabă sumbru, prezentat în 1994 de către J. Rupnik, păstrează o parte din această actualitate, în pofida evoluțiilor considerabile înregistrate de atunci. „Blues-ul post-totalitar bântuie țările din Cealaltă Europă. Euforia căderii comunismului a fost urmată de decepție, anomie socială, iar uneori chiar și de apariția unor pericole noi. Unitatea marilor grupări democratice s-a sfârșit, iar amploarea dificultăților economice face relative în ochii populației câștigurile politice. În loc de societăți civile, se descoperă un peisaj fragmentat, constituit din corporații și jurăminte de credință comunitară”¹.

Semnele tangibile, manifestările recurente, deseori observate, ale deziluziei politice, pun în lumină, într-un mod alarmant, limitele reale ale introducerii democrației parlamentare în regimurile postcomuniste: îngustimea dezbaterii publice, declinul participării electorale, îndepărtarea cetățenilor de politică, slăbiciunea opoziției, accentuarea naționalismului, discreditația partidelor și oamenilor politici, creșterea populismului. La drept vorbind, deziluzia politică sau deziluzionarea cetățenilor față de politica post-comunistă este pe măsura speranțelor, cu siguranță prea mari, pe care ei le-au investit inițial în schimbarea regimului. Și aceeași constatare se impune, de altfel, și când facem referire la trecerea brutală la economia de piață, ale cărei efecte sociale au fost foarte dur resimțite o dată cu explozia sărăciei și inegalităților, ori creșterea criminalității economice.

În pofida acestui diagnostic oarecum pesimist, nu ar trebui totuși să ne temem de o evoluție defavorabilă și alarmantă a situației politice din fostele state comuniste din Europa Centrală și de Est. El ar trebui însă să genereze o abordare mai profundă a cauzelor care au generat acest fenomen al deziluziei democratice, a cărei intensitate variază, cum este și firesc, în funcție de specificul național și traiectoriile istorice.

Deziluzia democrației în Europa Centrală și de Est relevă mai întâi, prin problematica raportării la politic, o criză identitară profundă a societăților post-comuniste. Ea semnalează, totodată, dincolo de problematica politică și juridică a adeziunii la Uniunea Europeană (UE), deja realizată pentru marea majoritate a acestor state, ambiguitățile care caracterizează raportarea lor la Europa.

¹ Jacques Rupnik, «Le système politique à l'épreuve de la transition transition», *L'autre Europe*, no.28-29,(1994): 37.

Criza raportării la politic: căutarea unei identități

Într-o lucrare intitulată „Deziluziile libertății. Încetarea dictaturilor în anii 1990”, plecând de la experiențe și contexte atât de diferite, precum cele din America Latină, țările din Europa Centrală și de Est ori Africa, G. Hermet se întreabă asupra căilor și mijloacelor care l-ar putea ghida în devenirea sa de cetățean. Expresia „Cum să devii cetățean”¹ constituie în acest sens, chiar definiția politicului sau mai degrabă a raportării la politicul ce se află în joc în mutațiile politice și societale de foarte mare amploare pe care le-au cunoscut statele din aceste zone.

În societățile din Europa Centrală și de Est, tranziția postcomunistă s-a înscris într-un context societal specific, ale cărui consecințe nu au încetat să-și producă efectele pentru mult timp de acum încolo. Trecerea de la comunism la noul tip de societate, pe care cei mai mulți analiști occidentali o caracterizează cu o sintagmă, cel puțin inadecvată, „trecerea de la comunism la post-comunism”, a determinat trei mutații decisive prin prisma raportării lor la politic, care au creat condiții favorabile creării unei stări de deziluzie a democrației. Ele sunt analizate în acest context prin prisma efectelor lor asupra societății politice: impactul tulburărilor radicale din anii 1990 asupra conștiinței colective a populațiilor și semnificația schimbării modelului referențial în aceste societăți.

1989: Ce fel de revoluție?

În anul 1989, Europa de Est a fost martora unei mișcări bruște și viguroase, care avea ca scop răsturnarea unui sistem ce își menținuse cu duritate autoritatea asupra societății timp de peste patruzeci de ani.

În viziunea lui J. Foran, situația din Europa ar putea fi judecată în felul următor: „socialismul a pătruns în regiune din exterior, fiind impus de Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Rezultatul a fost o anumită formă de evoluție: o evoluție dependentă, căreia îi corespundea o ideologie statală specifică, socialismul etatist. În cele din urmă, reprimarea manifestării politice și stagnarea economică au dat naștere la anumite culturi politice ale opoziției, care nu puteau face apel la socialism (o idee discreditată de sistemul în care existau), dar care au luat forma limbajului democratic, cu trimitere la drepturile cetățenești, cu urme de rezistență de tip naționalist față de dominația sovietică, precum și cu un curent subteran, conservator, pe filieră religioasă”².

Revoluțiile din 1989 au fost în esența lor pașnice, cu excepția cazului României, ale căror acțiuni s-au concretizat în demonstrații de masă ce contestau legitimitatea statului communist. Referindu-se la strategia nonviolentă a acestor revoluții, T. G. Ash menționează următoarele: „În parte, era una pragmatică: toate armele erau la cealaltă tabără. Dar era și una morală. Era o declarație despre felul cum trebuiau să fie lucrurile. Ei voiau să înceapă așa cum aveau de gând să și continue. Istoria, spunea Adam Michnik, îi învățase ca cei care încep prin distrugerea Bastiliilor sfârșesc construindu-le pe ale lor”³. În acest context, cultura principalilor actanți ai acestor revoluții – oamenii, poporul – „era constituită, potrivit afirmațiilor lui J. Foran, de o contraideologie difuză a democrației, a suveranității și a pieței libere, modelată în urma ciocnirii de realitățile dure ale vieții cotidiene, în opoziție – mai mult sau mai

1 Guy Hermet, *Les désenchantements de la liberté. La sortie des dictatures dans les années 1990*, (Fayard, 1993).

2 John Foran, coordonator, *Teoretizarea revoluțiilor*, traducere de Radu Pavel Gheo (Iași: Polirom, 2004), 216.

3 Timothy Garton Ash, „Eastern Europe: The Year of Truth”, în *The New York Review of Books*, (15 februarie 1990): 19, citat de John Foran, *Teoretizarea*, 217.

puțin diametrală – față de ideologia oficială a statului”¹. Prin urmare, „culturile de opoziție sunt adesea structurate prin contrast cu statul (lucru evident în zonă, unde statul confiscase discursul „revoluționar” direct), dar ele își au întotdeauna rădăcinile și în experiențele concrete ale diferitelor sectoare sociale, adică au și o extraordinară dimensiune practică”.

Revoluțiile din statele comuniste din Europa Centrală și de Est au constituit un fenomen inedit, în sensul că au fost revoluții anti-utopice, conservatoare, nu în sens politic, instituțional sau social, ci în sensul filozofic al termenului. „Ridicându-se împotriva utopiei și realizărilor sale inumane, subliniaza C. Delsol, ele afirmă că omul nu se poate schimba și că toate eforturile justificate de ameliorarea sa socială, politică sau economică trebuie să se bazeze pe o cunoaștere și o recunoaștere a ceea ce scapă puterii noastre de transformare(...). Revoluționarii anti-utopici sunt conservatori ai creaturii umane cu limitele și tragediile sale”². Specificitatea revoluției de la 1989 rezidă, astfel, incontestabil, pentru prima oară în istoria revoluțiilor, în absența proclamării unei noi utopii sociale, a unui nou proiect global de societate.

În fapt, revoluțiile anilor 1989-1990 aveau ca obiectiv să revină, întrucâtva, la stadiul precomunist sau „pre-utopic”, prin referință la sistemul communist, al evoluției societăților, pentru a reînnoa firul istoriilor naționale întrerupt brutal la scurt timp după terminarea celui de-al doilea război mondial. Acesta este și motivul pentru care „revoluționarii de la 1989” au făcut referire în mod explicit la tradiția precomunistă a societăților din Europa Centrală și de Est, cerând reînnoirea la practicile democrației parlamentare. În acest sens, F. Furet a calificat revoluția de la 1989 drept „revoluție-restaurare”³. O astfel de referință clară la modelul democratic occidental, a favorizat fără îndoială și în mod considerabil importarea-imitarea modelelor constituționale occidentale.

Ca urmare, în țările din Europa Centrală și de Est continuă să rămână prezentă, în termeni specifici fiecărei națiuni în parte, întrebarea: evenimentele intervenite în „ex-democrațiile populare” sunt cu adevărat revoluții? Cu alte cuvinte, revoluția de la 1989 este o revoluție adevărată? Întrebarea în cauza își justifică și astăzi actualitatea și întreaga sa complexitate în țările din Europa Centrală și de Est, căci, după cum se știe, „revoluțiile de catifea” au fost, cel mai adesea revoluții negociate, iar uneori, se pare, revoluții mai mult sau mai puțin „aranjate” și manipulate. În legătură cu această problemă, pentru statele post-comuniste vizate există un mare semn de întrebare din punct de vedere politic, care apasă greu asupra conștiinței democratice și îi poate afecta, cel puțin în parte, dezvoltarea.

De la politicul sedus la deziluzie

În mod paradoxal, post-comunismul reprezintă o sursă de deziluzie pentru populațiile din Europa Centrală și de Est, deși, după căderea zidului Berlinului și prăbușirea imperiului sovietic, acestea au cunoscut, în mod firesc, o perioadă de puternic entuziasm colectiv și chiar de exaltare. Analiza aplicată în acest cadru ține atât de o abordare psiho-politică, cât și de una socio-politică, deoarece ea privește, în mare parte, fenomene de conștiință colectivă, de imaginar colectiv al popoarelor. În mod intrinsec, post-comunismul poartă în el o stare latentă de deziluzie existențială, în măsura în care comunismul însuși a constituit, potrivit expresiei lui P. Michel, o „tentativă de substituție a unei modalități de a crede cu alta, de la politic la reli-

¹ John Foran, *Teoretizarea*, 217.

² Chantal Delsol, «L'esprit de 1989», *Historiens & Géographes*, n° 382, (2003):190.

³ François Furet, *L'énigme de la désagrégation communiste*, Fondation Saint-Simon (1990), citat de Jacques Rupnick, *Le système*, 38.

gios ca vector major de seducție”¹. Încă de pe atunci, prăbușirea bruscă a sistemului comunist nu putea decât să genereze, dincolo de entuziasmul libertăților regăsite, un puternic sentiment colectiv de vid față de marile idealuri afișate, proclamate și inculcate timp de aproape o jumătate de secol de către regimul comunist. Oricât de mari și de puternice au fost aspirațiile de schimbare politică și socială, ea nu putea fi trăită nici în plan individual și nici la nivel colectiv fără să se facă referire la trecutul recent sau fără să se facă comparație cu situația anterioară „revoluției”. La douăzeci de ani de la evenimentele din 1989, acest trecut pare să-i mai obsedeze încă pe foștii sateliți aflați în siajul Moscovei. Astfel, în rândurile populației continuă să se manifeste o anumită stare de neliniște, neîncredere sau dezamăgire, pe care o menține încă prezentă resentimentul victimelor, nostalgia generațiilor mai vechi ori indiferența tinerilor. În viziunea lui Jean-François Soulet, „aceste reprezentări se amestecă și se ciocnesc, frânând reconstrucția noilor state. Observăm aici, cu această ocazie, același tip de fenomen constatat în țările cu un trecut apăsător: Franța de după Vichy, Chile după Pinochet, Africa de Sud după apartheid, când memoria națională nu reușește să se construiască. O comunitate nu-și poate regăsi un minim de consens decât atunci când s-a făcut lumină asupra istoriei sale, adică atunci când victimele și călăii au fost identificați, vinovații denunțați și pedepsiți și, în egală măsură, când marea majoritate a populației a fost dezvinovățită de participarea la regimul prăbușit. Unele guverne postcomuniste au înțeles și și-au asumat acest proces al memoriei, altele nu². În acest context, trebuie menționat că deși regimul trecut nu garanta libertatea și prosperitatea, el părea, totuși, să aducă stabilitatea, securitatea și, chiar dacă numai în aparență, egalitatea. Dacă din această perspectivă, societatea comunistă părea să fie încarnarea unei ordini sociale sistematice și previzibile, societatea post-comunistă a oferit, din contră și destul de des o imagine de dezordine politică și socială, iar uneori chiar de haos, în anii 1990. Un asemenea decalaj între ordinea cea veche și cea nouă nu putea, cum este și firesc să fie suportat fără să producă o puternică deziluzie, sursă de dezamăgire ale cărei efecte continuă să se resimtă, în pofida schimbărilor incontestabile realizate progresiv în plan material și la nivel psihologic. La acest fenomen se adaugă un altul la fel de pregnant, confirmat de realitate și care afectează toată Europa post-comunistă. Se apreciază că apariția sa a fost posibilă în perioada de tranziție, pe timpul trecerii de la o societate puternic ideologizată la una mai puțin ideologizată, cel puțin în aparență. „Prăbușirea comunismului, afirmă P. Michel, constituie o etapă suplimentară a acestei deziluzii ce ține, dacă nu de politic, cel puțin de o formă sacralizată a politicii”³. Această pierdere de repere politice tradiționale a fost cu atât mai brutală cu cât tranziția condusă de guvernele naționale, susținute de organizațiile internaționale și statele occidentale, a constat în renunțarea la trecut și realizarea rapidă, indiferent de prețul plătit de populație, a două obiective asumate fără nici un fel de dezbatere colectivă: piața și democrația.

Cu toate acestea, se poate constata și astăzi cât de mult poate influența sistemul comunist societățile postcomuniste din Europa Centrală și de Est, precum și faptul că acesta constituie, indubitabil, în țările respective o moștenire ideologică, politică și psihologică grea și durabilă, care continuă să modeleze, cel puțin în parte, mentalitățile colective și practicile individuale. Acest „trecut care nu trece”, potrivit unei formule bine cunoscute, face foarte dificilă „desocializarea”, aflată mereu la bunul plac al exploatărilor politicianiste și care s-a dovedit a fi uneori în contradicție cu eficacitatea economică și socială. În rest, nu este sigur că ea constituie un demers

1 Patrick Michel, «Religion, crise et recomposition identitaires en Europe du Centre-Est», *Culture et Sociétés de l'Est*, n° 21, (1995):181.

2 Jean-François Soulet, *Istoria Europei de Est de la al doilea razboi mondial până în prezent*, traducere de Marius Roman, (Iași: Polirom, 2008), 181.

3 Michel, *Religion*, 181.

eficace de catharsis colectiv, datorită tocmai acestei pregnante moșteniri comuniste în structurile și mentalitățile societăților din Europa Centrală și de Est. Un exemplu concludent în acest sens îl constituie dificultățile și rezistențele de care se lovesc conducătorii politici post-comuniști în vederea aplicării în aceste state a Rezoluției Consiliului Europei cu privire la condamnarea crimelor regimurilor comuniste totalitare¹.

Putem spune, deci, că Europa Centrală și de Est nu a terminat-o încă cu trecutul său totalitar. Comunismul a fost însă în aceste țări un produs de import, iar implantarea sa a comportat, bineînțeles, importante aspecte de ordin național. Dar el „a înghețat – după cum afirmă D. Vernet – modul de gândire și a inculcat teama de schimbare și spaima de libertate. Comunismul continuă să rămână în minte”². Societățile post-comuniste europene, alterate astfel de matricea ideologică a trecutului lor, vor trebui să facă față de acum încolo și provocărilor impuse de modernizarea accelerată a acestora.

Postcomunism și modernitate

Sfârșitul comunismului a provocat în mod rapid și brutal mutații culturale foarte profunde în societățile din Europa Centrală și de Est, care traversează de atunci, după cum afirmă Y. Znepolski „un fel de vid cultural”³. Reperele culturale ale celor peste 45 de ani de comunism au devenit inadecvate și inoperante, atât pentru elite, cât și pentru cetățeni. „Societățile reieșite din comunism suferă în special, notează G. Hermet, de o anomie rezultată dintr-o profundă criză a valorilor”⁴. De aici, rezultă, cum este și firesc, un anumit sentiment de insecuritate în plan individual și colectiv, dar și tentația de a-și calma neliniștea sau spaima printr-o retragere în obișnuințele și certitudinile trecutului.

În acest sens, deziluzia democrației în Europa postcomunistă traduce, și ea, o criză de identitate a societăților din Europa Centrală și de Est, datorată atât pierderii de repere politice tradiționale, cât și modernizării economice și culturale. Confruntată cu provocarea imensă a unei mutații pe cât de brutală, pe atât de radicală la toate nivelurile existenței lor, aceste societăți cunosc astfel o profundă criză de identitate, dublată de o criză de modernitate. La modul general, putem vorbi de doi indicatori sociali care definesc în mod clar starea de tulburare colectivă care lovește aceste societăți de la începutul procesului de tranziție: reducerea ratei natalității, fapt important și alarmant în viziunea specialiștilor, în cea mai mare parte a statelor și, în special în Europa de Sud-Est, exodul masiv al forței de muncă. În realitate, însă, trecerea într-un ritm foarte accelerat de la o lume închisă la o lume deschisă obligă societățile postcomuniste să-și regândească în întregime reperele, normele și valorile și oarecum să se „reinventeze” pe ele însele⁵. Sarcina este imensă dar fără doar și poate pe măsura influenței pe care a avut-o comunismul.

Potrivit lui C. Karnouh, „comunismul își îndeplinise deja, fără doar și poate, o activitate de modernizare considerabilă în societățile din Europa Centrală și de Est,

1 Conseil de l'Europe, Résolution 1481, «Nécessité d'une condamnation internationale des crimes des régimes communistes totalitaires», 25-01-2006.

2 Daniel Vernet, «De nouveaux Européens désenchantés», *Le Monde*, 25 juin (2004).

3 Yvailo Znepolski, «L'autre culture européenne», *AGIR -Revue Générale de Stratégie*, n° 19, (2004): 41.

4 Guy Hermet, *Le passage à la démocratie*, Presses de Sciences Po, (1996): 111.

5 A se vedea pe această temă, Joanna Nowicki, «La crise des références et la reconstruction de l'identité en Europe du Centre-Est», în Joanna Nowicki (dir.) *Quels repères pour l'Europe ?*, (L'Harmattan, 1996): 9-35; de asemenea contribuțiile apărute sub coordonarea lui Patrick Michel, *Europe centrale, la mélancolie du réel*, (CERI/Sciences Po – Autrement, 2004).

prin politicile sale de industrializare masivă și de urbanizare accelerată, duse într-un ritm mult prea rapid, comparativ cu Europa occidentală¹. Dar astăzi sunt noile forme de modernitate occidentală care câștigă în mod treptat societățile post-comuniste: cele ale economiei de piață, ale societății de consum, ale uniformizării sociale și chiar ale politicii-spectacol. În acest sens, tranziția post-comunistă poartă, din punct de vedere structural, marca tendințelor moderne ale hiper-individualismului, în special la tineri. Iar această intrare în modernitatea contemporană nu se poate realiza decât cu prețul unor eforturi „dure, costisitoare și sângeroase”².

În mod paradoxal, fosta Europă de Est a devenit pentru Europa Occidentală, oglinda propriei sale evoluții-accelerate, și, în parte, a propriei sale crize identitare moderne. Observator atent, dar și realist, C. Karnoouh rezumă astfel evoluția societăților postcomuniste de aproape 20 de ani: „Totul se uniformizează, totul se clonează: oamenii, îmbrăcămintea, obiectele, gusturile. Imaginile se multiplică identic la Varșovia, Cracovia, Bratislava, Budapesta, București, Sofia, Moscova sau Kiev, etc. Într-adevăr, totul a reintrat în noua ordine internațională, cea care face din Europa de Est un fel de lumea a treia la porțile Occidentului! (...). Piața domină peste tot, concomitent cu apariția unor zone din ce în ce mai vaste nesupuse jurisdicției³. Un apropos excesiv sau intenționat provocator? În orice caz, autorul subliniază în mod pertinent interdependența, în general puțin pusă în evidență, între modernizarea politică și socială a acestor țări și intrarea economiilor acestora în procesul de mondializare. O mondializare care împrumută aici, în mod prioritar, căile europenizării.

Ambiguitățile raportării la Europa: între dorință și neliniște

Relaționarea cu Europa a statelor postcomuniste ocupă un loc central nu numai în dezbaterea politică ci și în imaginarul colectiv al societăților din Europa Centrală și de Est. Europa a ocupat, incontestabil, cea mai mare parte a spațiului politic pe timpul întregii perioade de tranziție democratică, încât „se poate considera – după cum subliniază P. Michel – că ea constituie drama schimbărilor postcomuniste”⁴. În fapt, problema raportării la Europa a statelor postcomuniste se dovedește a fi mult mai complexă decât ceea ce se lasă, de obicei, să se întrevadă din discursul actorilor în cauză, a elitelor guvernamentale ori a organizațiilor internaționale implicate.

La ieșirea din comunism, statele din Europa Centrală și de Est au trăit experiența „regăsirii” cu Europa occidentală, dar și cu propriul lor trecut, astfel încât problema raportării la Europa a acestor state nu este independentă de raportul pe care îl întrețin cu propriul lor trecut. Mai mult decât atât, relațiile lor cu Occidentul au avut rapid un caracter ce „oscila, potrivit lui P. Hassner, între atracție și repulsie, între imitație și contradicție”⁵. Fără îndoială că, pe de o parte, nevoia presantă de securitate colectivă, reîntoarcerea la situația dinaintea comunismului și visul de prosperitate economică au favorizat procesul de apropiere dintre cele două Europe. Dar, pe de altă parte, interesul cam scăzut manifestat de către vest-europeni și creșterea

1 Claude Karnoouh, «L'Europe de l'Est à l'heure du désenchantement», în C. Karnoouh, *Postcommunisme fin de siècle. Essai sur l'Europe du XXIe siècle*, (L'Harmattan, 2000), 17-54.

2 Claude Karnoouh, *L'Europe postcommuniste. Essais sur la globalisation*, (L'Harmattan, 2003), 54.

3 Claude Karnoouh, *Postcommunisme fin de siècle. Essai sur l'Europe du XXIe siècle*, C. Karnoouh, *Postcommunisme*, 53-54.

4 Patrick Michel, «D'un imaginaire l'autre», în Patrick Michel (dir.) *Europe centrale, la mélancolie du réel*, în Religion, 21.

5 Pierre Hassner, «Entre quatre mondes, à la recherche de l'identité perdue», *Projet*, n° 258, (1999).

rapidă a inegalităților sociale și economice generate de dezvoltarea unui capitalism haotic au favorizat, totodată, euroscepticismul și deseori chiar exacerbarea naționalismului în statele post-comuniste. Ca urmare, în mentalitățile politice ale populațiilor din aceste țări s-a instalat treptat, în mod variabil și în funcție de fiecare stat în parte, un sentiment de „dezamăgire față de Europa” cu mult mai pronunțat în statele din Europa de Sud-Est¹.

Ambiguitatea care caracterizează, astfel, la modul general, raportarea la Europa a statelor post-comuniste europene, își găsește într-adevăr rădăcinile în lunga istorie a relațiilor dintre cele două părți ale continentului european. Dar fiind vorba de istoria recentă, de la căderea comunismului, raportarea la Europa a acestor state a cunoscut, în viziunea lui J. Rupnick, trei faze bine marcate schematic, fiecare dintre ele relevând ambiguitățile acestor relații și ascunzând cauzele reale sau potențiale de dezamăgire: mai întâi „euroforia” prilejuită de reîntoarcerea la Occident, apoi alinierea normativă în vederea integrării în instituțiile europene și în sfârșit efectele induse de intrarea în Uniunea Europeană pe timpul fazei „realiste” sau „tehnice”, inițiată în primavara anului 1998, odată cu deschiderea negocierilor de aderare. De menționat că pe timpul celei de-a doua faze, caracterizată de decepții și dezamăgiri de ambele părți, statele occidentale au căzut din nou în aceea stare de indiferență față de țările din Europa Centrală și de Est, necunoscute sau mai puțin cunoscute, iar est-europenii au înțeles dificultatea drumului lung pe care îl au de parcurs și că lărgirea spre est nu constituie o prioritate pentru UE. În rândul anumitor populații există chiar temerea de a nu deveni „cetățeni de mână a doua” ai Uniunii Europene².

1989: „Reîntorcerea la Europa” a statelor din Europa de Est

Dezvoltată încă din 1989 de către statele din Europa Centrală și de Est, ideea de „a reveni în Europa”, caracterizează, atât din perspectivă istorică cât și filozofică, prima fază a relațiilor dintre cele două Europe. Ea le permite acestora să-și afirme în mod ferm apartenența deplină și totală la Europa și civilizația europeană, fapt ce reflectă dorința lor de a se identifica din punct de vedere istoric cu cultura europeană. Pe de altă parte, această idee exprimă și sentimentul profund al unei nedreptăți istorice făcute la adresa acestor state, aceea de a fi fost uitate, dacă nu victime ale istoriei europene, în momentul împărțirii de la Yalta între aliați și sovietici și care solicita, în consecință, repararea acestui prejudiciu de către Occident. Trebuie subliniat că acest sentiment de nedreptate a generat un decalaj semnificativ de percepție între cele două Europe, în ceea ce privește procesul de aderare a statelor post-comuniste la UE. Modul în care a fost calificat acest proces este, din acest punct de vedere, deosebit de revelator din perspectiva diferențelor de opinii exprimate: „extinderea Uniunii” pentru partea occidentală, „reunificarea” Europei pentru Europa Centrală și de Est. De fapt, Europa Occidentală (Europa celor cincisprezece) a considerat adeziunea țărilor din Europa Centrală și de Est (PECO) ca un proces esențialmente voluntarist, de natură tehnocratică, care să dezvolte, după cum apreciaza I. Znepolski, o adevărată „strategie normativă”³ de standardizare economică politică și juridică a statelor candidate, în special prin continuarea acquis-ului comunitar.

1 Astfel, dacă 88% din polonezi se pronunță pentru intrarea în UE (sondaj publicat în noiembrie 2006), în schimb doar numai 4% dintre sârbi doresc o aderare rapidă la UE (sondaj din mai 2007).

2 Aceasta periodizare a relațiilor dintre Europa de Vest – Europa de Est este descrisă în special de Patrick Michel în lucrarea citată anterior «D’un imaginaire l’autre», 2004, 22-24.

3 Cf. Ivailo Znepolski, «L’Europe de l’Est et la stratégie normative de la Communauté européenne», în Elie Barnavi et Paul Gossens (eds), *Les Frontières de l’Europe*, (De Boeck, 2001), 146-153.

În legătură cu termenul cel mai potrivit pe care istoricul ar trebui să-l folosească pentru transformarea radicală a sistemului politic și socioeconomic din fostele state comuniste la sfârșitul anilor 80', istoricul ezită, afirmă Jean-François Soulet, între mai multe cuvinte. Potrivit acestui autor, termenul tranziție, cel mai des folosit la ora actuală, nu scoate suficient în evidență rapiditatea și profunzimea evoluției de la un sistem politic la altul, iar cuvântul conversiune, care îi este uneori preferat, relevă, în special aderarea, făcută cu fervoare, la un alt sistem considerat ideal: „Totuși, conceptul care, afirmă Jean-François Soulet, ni se pare că exprimă cel mai bine răsturnarea completă ce a afectat aceste diverse state, de la ieșirea de pe orbita sovietică până la intrarea lor în Uniunea Europeană, rămâne cel de „revoluție”, deoarece el redă atât profunzimea și globalitatea schimbărilor (economice, politice, sociale), cât și rapiditatea lor¹. Trebuie însă menționat, totodată, că: „Vocabula” revoluție” lasă însă în afară o altă particularitate. Deși schimbările au fost inițiate de populație sau, în orice caz, de elitele celor două țări, ele au fost ghidate și controlate de o putere externă. Uniunea Europeană a fost principalul motor al schimbării, făcând din ea condiția indispensabilă pentru primirea noilor state în cadrul ei”.

La rândul lor, est-europenii au considerat aderarea la UE ca pe o reglare de conturi cu Occidentul, care îi era dator în această privință, ca o recunoaștere a unui drept moral, adică un act de dreptate istorică, ce reprezenta, în viziunea unui responsabil politic, „o revanșă asupra geopoliticii și asupra istoriei”². În ochii lor, reînnoirea în sânul „Occidentului răpit”, nu reprezintă decât o compensare obligată din partea acestuia pentru anii petrecuți sub regimul comunist. Anumite luări de poziții ale liderilor politici nu lasă nici o îndoială asupra acestui subiect³.

Aceste diferențe deosebit de marcante cu privire la procesul de lărgire a UE au exacerbat în mod inevitabil sensibilitățile actorilor din cadrul celor două entități, generând uneori neînțelegere și teamă în rândul opiniei publice din cadrul celor foste 15 state membre. Cu atât mai mult cu cât așteptările ascunse ale unora sau altora nu coincid în mod necesar.

Țările din Europa Centrală și de Est atribuie lărgirii, în viziunea lui F. Draus, o dimensiune spirituală și istorică, considerând acest fapt o ocazie deosebită de a crea o nouă Europă „printr-un proces de reconstrucție a unității europene”⁴. Sensibilitatea politică dominantă în aceste țări este, deci, fără îndoială, cea a „dorinței pentru Europa” (termenul este folosit începând din 1989, pentru a exprima așteptările deosebite de mari ale populațiilor din Europa de Est), ale cărei formulări și manifestări au variat în funcție de țări și categorii sociale. În ceea ce privește statele din Europa Occidentală, dornice să instaureze o democrație pluralistă în vechile democrații populare din Est, se poate spune că ele au întâlnit în această zonă o ocazie neașteptată pentru deschiderea de noi piețe și de reformare a spațiului european, în dimensiunile sale geopolitice și economice, favorabil extinderii intereselor lor economice și financiare⁵.

Aceste diferențe de percepție a integrării europene a țărilor din Europa Centrală și de Est, precum și decalajele existente între așteptările unora sau altora dintre

1 Jean-François Soulet, *Istoria*, 201.

2 Propos de Sandra Kalniete, Ministre des Affaires Etrangères de Lettonie, *Le Monde*, 14 décembre 2002.

3 A se vedea în special: Bronislaw Geremek, «De l'élargissement à la réunification. Qu'allons-nous apporter à l'Europe ?», in J. Rupnik (dir.), *Les Européens face à l'élargissement*, (Presses de Sciences Po, 2004), 317-323 et de Jan Kulakowski (Ministre polonais chargé des négociations pour l'adhésion à l'UE), «Etre européen», *Projet*, n° 258, (1999), 39-46.

4 Franciszek Draus, «Est-Ouest: le dit et le non dit», *Sociétal*, n° 32, (2001):69.

5 Pentru o viziune foarte critică a politicilor de integrare a statelor din Europa Centrală și de Est în UE, a se vedea lucrarea lui Joaquin Arriola și Luciano Vasapollo, *L'Europe masquée. L'Union européenne à l'heure de la compétition globale*, trad. franç. (Lyon, Parangon/Vs, 2006), 165.

statele în cauză vor cântări greu asupra relațiilor dintre cele două Europe, mai întâi la nivelul negocierilor pentru aderare și ulterior în relațiile dintre vechile și noile state membre ale Uniunii. Aceste diferențe și decalaje constituie, în orice caz pentru europenii din Est, tot atâția factori permanentți de „deziluzie față de Europa”, ale căror semne și manifestări au apărut destul de rapid.

În 2007, în pofida intrării în Uniunea Europeană a unui mare număr de state din Europa Centrală și de Est există încă senzația că relațiile dintre Est și Vest continuă să fie marcate de necunoaștere, neîncredere și prejudecăți și că între ambele părți s-a instalat treptat un sentiment de indiferență, jenă și suspiciune reciprocă. Jean-Francois Soulet afirmă însă că „în loc de «între Est și Vest» ar fi mai corect să scriem între «Vest și Est»¹. Într-adevăr, după ce a aplaudat revenirea națiunilor din estul Europei, Vestul a realizat că acestea au fost considerabil «stricate» de cei 50 de ani sau mai mult de totalitarism: economii ruinate și demodate, principii democratice uitate sau necunoscute, spirit de antrepriză atenuat, speranța ca statul să se ocupe de toate. De atunci, satisfacția inițială de a vedea că i se deschide la picioare o imensă și facilă piață s-a transformat la mulți occidentali în reticență, proastă dispoziție și, uneori, dispreț pur și simplu”.

Normalizarea europeană a statelor postcomuniste

După perioada de „regăsire” între cele două Europe, statele post-comuniste s-au văzut în scurt timp obligate de a se conforma standardelor politice, juridice și economice europene, în perspectiva integrării lor progresive în spațiul normativ european, prin aderarea lor la organizațiile guvernamentale europene (Consiliul Europei în anii 1990, apoi NATO și UE în cursul anilor 2000), precum și prin respectarea politicilor dictate de către instituțiile financiare internaționale și europene (FMI, Banca Mondială, BERD). Dar, mult mai mult decât un proces de adaptare, ce implica în mod necesar voința acestor state de a se debarasa de sistemul politic și instituțional comunist, aceste state s-au văzut supuse unui adevărat proces de „normalizare”, impus în principal de acea „normalitate europeană”, adică de Europa standardelor politice și economice.

Pentru țările candidate, principala dificultate a reprezentat-o condițiile prealabile pe care Uniunea Europeană le impunea aderării, atât sub raportul neacceptării diversității acestora, cât și al obligativității alinierii fără rezerve la modelul occidental, UE preferând, de altfel termenii de aderare sau largire celui de unificare. „Se trece, astfel, reliefează J. Rupnik, de la ideea de reinventare a democrației pe ruinele unui imperiu totalitar, implicând o reînțemeiere a proiectului european[...] la prioritatea acordată exportării spre est a unui model de instituții și a unor norme.² În baza acestor condiții prealabile, țările candidate sunt chemate să adopte, fără putință de împotrivire toate standardele socioeconomice și politice ale UE, precum și pe cele ale Organizației Atlantice, care face ca această aderare să fie globală, chiar dacă niciun text oficial nu menționează în mod expres acest lucru.

Trebuie menționat că la acea dată statele post-comuniste nu au avut de ales altă alternativă decât aceea de a respecta în mod strict criteriile procedurii de adăunire, definite în mod unilateral de către organizațiile europene. În contextul respectiv, descoperirea de către aceste state a sistemului greoi și complex de norme politice, juridice și economice europene a fost concomitentă cu obligația ce le-a fost impusă de a se alinia la aceste norme. Îndeplinirea criteriilor de la Copenhaga (respectarea drepturilor fundamentale ale omului, stat de drept și democrație pluralistă

¹ Jean-François Soulet, *Istoria*, 223,224.

² Jacques Rupnik „Le système”, 217.

din punct de vedere instituțional și capacitatea de a avea și susține o economie de piață), precum și reluarea acquis-ului comunitar au orientat în acea perioadă toate opțiunile politice publice.

Chiar dacă și-ar fi exprimat în mod clar dorința lor de a adera la modelul vest-european, trebuie menționat că statele din „Cealaltă Europa” au parcurs acest proces de aliniere la standardele politice și economice europene ca un „marș forțat”¹, care a acordat mai puțină atenție identităților și caracteristicilor lor naționale (în special în materie politică) și în ceea ce privește metoda de aplicare a ritmurilor proprii de evoluție și transformări sociale. Nu este, deci, deloc de mirare că încă de pe atunci unele elite politice (în special din România) au practicat, uneori, un discurs dublu: unul, față de instituțiile europene, de acceptare și angajare în aplicarea standardelor cerute și un altul, față de cetățeni, pentru a justifica întârzierile constatate în îndeplinirea angajamentelor și mai ales de a da vina pe presiunile ce veneau de la Bruxelles, considerate deosebit de stringente.

În acest cadru, se poate spune că ritmul impus și metodele unilaterale ale procesului de integrare europeană a statelor post-comuniste au contribuit în mod lent, dar sigur, la apariția acestei „deziluzii față de Europa”, una din manifestările cele mai evidente în acest sens producându-se într-un moment deosebit de așteptat, prin încărcătura sa simbolică: referendum-urile de aderare ce au avut loc pe parcursul anului 2003 pentru opt țări candidate. În pofida unei pregătiri active a opiniei publice de către partidele aflate la putere, prezența la urne a fost relativ scăzută, în medie de 56%. Și, paradoxal, tocmai în Ungaria, țară ce figura în rândul celor mai puternice susținătoare ale procesului de aderare, prezența la urne a înregistrat cel mai scăzut procent, de 45,6%. În mod similar, primele „alegeri europene” din cele opt state membre noi, alegerile pentru Parlamentul European din iunie 2004, au fost marcate de o prezență la urne foarte redusă, în medie 26%, față de 47,8% în statele din Europa Occidentală.

„Normalizarea europeană” a produs, fără îndoială, efectul scontat de către artizanii săi: cele mai multe state post-comuniste din Europa Centrală și de Est sunt acum membre ale UE și participă, în această calitate, la definirea și punerea în aplicare a politicilor publice europene. Pentru ei, importantă în momentul de față nu mai este tranziția ci, cu siguranță, consolidarea democratică. Cu toate acestea, ea continuă încă să se afle pe primul loc pentru statele din Balcanii de Vest, al căror rol în integrarea europeană este asigurat. Dar, pentru că este sinonimă cu standardizarea, „normalizarea democratică” europeană s-a realizat, în parte, pentru țările din Europa Centrală și de Est, cu prețul unei tensiuni permanente între normele politico-juridice încorporate în ordinea internă și culturile politice locale vechi sau moștenite din perioada comunistă.

Această tensiune, creată de decalajul dintre normele actuale existente în texte și practicile reale moștenite din trecut, favorizează, în mod cert, declanșarea unui proces de deziluzionare democratică a opiniei publice, prin inducerea unui sentiment de înșelătorie sau prin efectul stării de lehamite. Este vorba însă de un fenomen recurent, pe care îl regăsim chiar și în statele cele mai avansate pe calea stabilizării democratice. Astfel, într-un sondaj de opinie realizat după zece ani de la revoluțiile din 1989, la o întrebare privind interesul/ dezinteresul față de schimbarea regimului politic, doar 46% dintre maghiari, contra 40%, aprobă această schimbare, în timp ce la cehi și la polonezi situația este de 55 % contra 32% și, respectiv, de 67% contra 22%².

1 Philippe Claret, «La marche forcée des Etats postcommunistes vers l'Etat de droit et la démocratie pluraliste», în Slobodan Milacic (sous la direction de), *La réinvention de l'Etat. Démocratie politique et ordre juridique en Europe centrale et orientale*, (Bruxelles, Bruylant, 2003), 93-111.

2 Georges Mink, «Adhésion ou désapprobation après dix ans de transformations post-communistes. Etat de l'opinion», *Historiens et Géographes*, n° 382, (2003), 336.

Efectele induse de aderarea la Uniunea Europeană

Aderarea la UE nu pune, evident, capăt, procesului de europenizare a societăților post-comuniste. Ea nu constituie, în realitate, decât o etapă, dincolo de care eforturile colective solicitate din partea populațiilor să devină permanente, iar mobilizarea responsabililor politici și a administrațiilor publice să rămână constant o exigență de prim ordin. Intrarea efectivă în UE a pus însă capăt definitiv obiectivului de aderare, care a mobilizat puternic și deosebit de intens societățile din Europa Centrală și de Est după revoluțiile din 1989. Această nouă situație se dovedește și ea, cu siguranță, un purtător de deziluzie pentru cetățeni, sub efectul conjugat al celor două fenomene.

Din anii 1990 și până la momentul aderării, proiectul de integrare europeană a ocupat, în mod aproape obsesiv, în statele post-comuniste, cea mai mare parte a spațiului public deliberativ, chiar până la punctul de a suprasolicita, deseori, reflecția asupra viitorului colectiv, cu privire la opțiunile și provocările modelului de dezvoltare politică și socială. În aceste condiții, finalizarea procesului instituțional de integrare și eficiența intrării în UE au dus la o demobilizare a opiniei publice în noile state membre. Acest sentiment de vid colectiv, mai mult sau mai puțin resimțit, a fost compensat totuși de sentimentul de satisfacție oferit de avantajele materiale sau simbolice derivate din calitatea de membru al UE.

Perioada de după aderarea la UE constituie, printre altele, pentru cetățenii noilor state membre, un test al adevărului, prin provocarea unei confruntări directe a imaginilor și reprezentărilor, cel mai adesea simpliste și emoționale, pe care le au despre UE, cu realitatea politicilor sale, percepută în general, ca generatoare de constrângere. Această comparație riscă să mărească nivelul de dezamăgire politică, în măsura în care realitatea nu corespunde în mod necesar așteptărilor, sau speranțelor. În acest context, replica lui J.-F. Soulet îndeamnă la realizarea unei cooperări benefice între Est și Vest în problema construcției europene, deoarece „ar fi catastrofal pentru viitor – după cum relevă J.-F. Soulet – să considerăm că Europa actuală, care se confundă în parte cu UE, este o construcție piramidală, în care națiunile bogate din „bătrâna Europă” trebuie să domine națiunile sărace, desprinse recent de pe orbita sovietică. Nu trebuie să negăm anumite inegalități sau anumite întârzieri, ci să luăm în considerare atât extraordinarul efort al țărilor est-europene de a se ridica la cel mai bun nivel, cât și enormul lor potențial”¹.

În plus, în ceea ce privește opțiunile politice majore, raportarea la Europa a noilor membri ai UE ascunde multe ambiguități și chiar contradicții. În această privință, trebuie să ne amintim cât de complexă și delicată este problema suveranității naționale în statele post-comuniste, mai ales că aceasta a fost un puternic factor mobilizator pe timpul constituirii opoziției anti-comuniste. De aceea, aceste state nu numai că refuză concepțiile de federalizare a Europei, dar, adoptă și unele poziții foarte rezervate cu privire la ideea de supranaționalitate, transferul de competențe sau cooperările întărite, care riscă, în viziunea lor, să afecteze în mod grav egalitatea în drepturi și de tratament între membrii vechi și noi ai UE.

Referitor la relația dintre cetățen și instituțiile UE, este clar că aceleași cauze vor produce, în noile state membre, aceleași efecte ca și cele produse în Europa celor cincisprezece. „Deficitul democratic” al UE, datorat în parte îndepărtării și caracterului tehnocratic al instanțelor de decizie, nu va întârzia să accentueze „sentimentul de dezamăgire față de Europa”, care îi afectează deja de mult timp pe cetățenii fostelor state membre. La fel ca și cei din Vest, cetățenii din Europa de Est vor putea să constate ei înșiși, în pofida reprezentării politice în Parlamentul European, lipsa

¹ Jacques Rupnik, *Les Européens face à l'élargissement. Perceptions, acteurs, enjeux*, Presses de Sciences Po, Paris, 2004, apud Jean-François Soulet, op.cit., p. 217.

de locuri și de structuri ce pot facilita exercitarea unei influențe reale asupra deciziilor, precum și articularea intereselor.

Din 1989 și până în prezent, într-un răstimp de douăzeci de ani, democrația a făcut, fără îndoială, progrese considerabile din punct de vedere formal și material în țările din Europa Centrală și de Est, sub privirea atentă și datorită acțiunii hotărâte a comunității internaționale, în special a UE. Acest progres se datorează, însă și dezvoltării securității în cea mai mare parte din aceste state, asigurată prin aderarea la NATO, precum și dezvoltării economice considerabile a regiunii, în pofida discrepanțelor mari apărute între state și în interiorul statelor. Această progres al democrației a fost însă însoțit de creșterea dezamăgirii politice a cetățenilor, care afectează toate categoriile sociale.

Cu toate acestea, dezamăgirea democratică în statele post-comuniste nu trebuie să fie asimilată unei repunerii în cauză a democratizării politice, ale cărei efecte sunt percepute în mod favorabil de către opinia publică, în pofida unor întârzieri și obstacole reale evidente. Ea reflectă, în schimb, o acumulare de frustrări, ce decurg, în același timp, dintr-o occidentalizare accelerată a modului de viață, o diferențiere socială considerabil exagerată și o separare din ce în ce mai puternică dintre popor și elitele sale conducătoare. În lista lungă de provocări comune care își așteaptă rezolvarea de la aceste state, se află, în mod necesar, și problema redefinirii politicii, debarasat – cel puțin în principiu – de ideologie și utopie.

Scrieri politice

Joachim-Peter Storfa, *Scrierile politice ale lui Mihai Eminescu*

Traducere Maria Sass, Ed. Paideia, București, (1995)2003, 187 pagini

Iată o carte care ar trebui să ne lase livizi de invidie că nu a fost scrisă de un român. Monografia profesorului vienez Joachim-Peter Storfa aduce un aer de prospețime într-un spațiu polematic îmbâcsit de fixații vechi de atâtea generații. Este deasemenea un omagiu și un răspuns la vechile dileme privitoare la actualitatea și propagarea lui Mihai Eminescu dincolo de spațiul mioritic. O perspectivă austriacă reface într-un fel un arc în timp ce lega începutul culturii românești, junimiste racordate la spațiul germanofon, central european. Încadrându-l pe Eminescu în filigranul epocii istorico-economice în care acesta s-a dezvoltat, profesorul Storfa încearcă să demonstreze, poate prea apăsător însă stanta arhiconservatoare a gazetarului de la *Timpu*l.

Specific spațiului central-est european este înapoierea sa conștientizată dureros față de un Occident în drum spre capitalism, industrializare și liberalizare. Pariul care îi frământa pe gânditorii est-europeni este tocmai încercarea unei dezvoltări accelerate prin împrumuturi de modele externe, menținând totodată vechile tradiții. Spre deosebire de naționalismul francez, cosmopolit, definit prin egalitatea legislativă, naționalismul german care a poliferat în răsăritul continentului este unul mai degrabă etno-lingvistic, aflat la întretăierea dintre mistic, istoric și biologic.

Istoria spațiului românesc ca mostră a liberalismului târziu

Ca studiu de caz decupat din problematica mai amplă a zonei, spațiul românesc (și aici ne referim mai ales la Vechiul Regat) va parcurge drumul occidentalizării odată cu începutul secolului XIX și lichidarea regimului fanariot. Traseu jalonat de o serie de evenimente: revoluția lui Tudor Vladimirescu; Regulamentele Organice; Revoluția din 1848; Unificarea și reformele lui Cuza; Independența (1877/1878) și proclamarea Regatului (1881). Obligația spațiului românesc de a arde etapele pentru a se sincroniza cu Vestul va avea drept efect un mimesis pervers: o însușire trunchiată a unor valori pliate pe o tradiție diferită. Regulamentele Organice și Legea agrară din 1864 menite a liberaliza țărănimea și a lichida servituțile feudale au mărit corvoada agricultorului față de boier și nici nu a rezolvat chestiunea împrumutării pe termen lung. Nevoia cronică de capital străin a economiei românești va fi însoțită de scandaluri de corupție și dependența României de cercuri capitaliste apusene, realitate aspru criticată atât de stânga cât și de dreapta naționaliste.¹

¹ „Capitalul comercial român, care e de la început modern și deci pur comercial nu exercită nici o influență revoluționară asupra economiei românești. El se îndestulează cu crearea condițiilor elementare de existență ale comerțului capitalist, introducând sub aport economic, circulația de mărfuri, economia bănească și proprietatea privată și, sub raport juridico-politic, instituțiile de

Consecințele Legii agrare pot fi redată în cifre: 8,4% din totalul gospodăriilor erau lipsite de pământ; 39,8% posedau între 2-5 ha; 18,6% dețineau loturi de 5-10 ha. La sfârșitul secolului XIX, 47% din gospodăriile erau lipsite de suprafață și condițiile unei vieți decente.¹ O altă consecință nefastă a împroprietăririi a fost păstrarea de către boieri a celor mai bune pășuni, mori și păduri, după cum arată Dobrogeanu-Gherea în *Neoio-băgia*.² Arendarea de către boieri a 80-90% din moșie a creat o clasă de speculanți financiari venali care au întregit tabloul.³ Situația țărănimii s-a menținut și a explodat la 1888 și 1907 cu atât cu cât nu s-a dorit rezolvarea sa în mod real. Manualele redau un antagonism profund între liberali și conservatori. Mai aproape de adevăr ar fi a spune că și unii și ceilalți făceau parte din clasa superioară. Rude mai sărace ale vechilor familii moșierești, liberalii erau mici boieri pătrunși de ideile progresiste apusene care s-au adaptat ca industriași, realizând o revoluție de sus. Etichetați ca radicali roșii de Eminescu și de conservatori, ei în-

Stat și de drept liberalo-burgheze. Iar odată împământenit, el continuă a funcționa ca agent al capitalismului străin, desăvârșind după puțină opera începută. " (p.46-47) „Lipsa de capital însă este boala cronică a economiei românești, bineînțeles din punct de vedere obiectiv, căci subiectiv, în economia românească și mai ales în agricultură nu exista atunci baza trebuinței de capital: tendința de transformare capitalistă." (p.56) Lotar Rădăceanu, *Oligarhia română în Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, op.cit. Vezi și Petre Țuțea: "Statul român nu apără bogățiile țării și nu garantează munca națiunii. Nu pentru că nu e statul național al românilor, ci statul sucursală de la Gurile Dunării, al burgheziei apusene. Creat cu ajutorul ei, pentru interul ei sub sugestiile ei imperative și după modelul furnizat de ea." în Radu Mihai Crișan, „Strategie economică eminesciană. Modelul național-strategic românesc. Schiță de contur”, (Cartea Universitară, București, 2003), 84.*

1 Radu Mihai Crișan, „Geneza economiei eminesciene”, (Cartea Universitară, București, 2005), 24.

2 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Neoio-băgia”, (Editura Socec, București, 1910).

3 Crișan, *Geneza*, 24.

și se vor dovedi reacționari în chestiunile socialiste – astfel se explică „*monstruoasa coalitie*” împotriva „*cezarismului plebscitar*” al lui Alexandru Ioan Cuza⁴; punerea piedicilor social-democrației în anii 1890 sau blocarea Legii Orleanu din 1908 care ar fi reglementat activitatea sindicală.⁵

Eminescu și ideea construcției naționale

Pentru a descrie naționalismul/patriotismul eminescian ar trebui să adoptăm o abordare dialectică compusă dintr-o teză (națiunea ca paradigmă explicativă), o antiteză (compusă din descrierea amenințărilor și defectelor din cuprinsul tabloului) și o sinteză ce se constituie în soluție pentru a remedia situația existentă.

Cuvântul familiaritate utilizat de filozoful Michael Oakeshott⁶ s-ar plia cel mai bine pe modul cum percepe națiunea perspectiva eminesciană. Pentru Eminescu națiunea devine o adevărată categorie ontologică care înglobează nu numai oamenii prezenți ci și relațiile dintre ei văzute în long durée ca legătură supratemporală încapsulată în ordinea cosmosului: „*Fără ea [națiunea] nu există timp, nu există spațiu, nu există Dumnezeu, fără ochi nu e lumină, fără auz nu e cântec-ochiul e lumina, auzul e cântecul, eu e Dumnezeu. Eu e Dumnezeu. Națiunea mea e lumea; cum fără ea nu e Dumnezeu, astfel fără națiunea mea nu e lume.*”⁷ „*Națiunile nu sunt decât nuanțele prismatice ale omenirii și deosebirea dintre ele e atât de naturală, atât de explicabilă, cum putem explica din împrejurări*

4 Daniel Barbu, „Politica pentru barbari”, (Nemira, București, 2005), 64-67. Într-un articol Eminescu însuși face o asemenea observație când îi acuză pe liberali că se dovedesc reacționari și nelouali principiilor clamate. Mihai Eminescu, „Statul”, vol.I, (Ed. Saeculum, București, 1999), 48-57.

5 Barbu, *Politica*, 84.

6 Michael Oakeshott, *On being Conservative*, <http://faculty.rcc.edu/sellick/On%20Being%20Conservative.pdf>.

7 M.Eminescu, „Opere VI. Proză literară”, (București, 1982), 160, în *Storfa, Scrierile*, 35.

anume diferența dintre individ și individ."

În contrast cu tema contractualistă inaugurată a Revoluției Franceze, individul nu este parte a unui acord liber consimțit prin care se instituie Cetatea: el este doar o moleculă desprinsă din substanța mai largă a comunității istorice din care a apărut:

*"Individul este osândit prin timpuri și spațiu de a lucra pentru acea singură parte căreia îi aparține. În zadar ar încerca chiar de a lucra deodată pentru toată omenirea – el e legat prin lanțuri nedescăcute de grupa de oameni în care s-a născut."*¹

Însă aparentul său paseism incurabil își dispută prezența cu o viziune hobbesiană/ darwinistă, pentru care societatea este o luptă perpetuă pentru supraviețuire și afirmare pe care doar statul o poate regula²(deci iată o perspectivă liberală!):

*"Societatea a câmpul schimbărilor vecinice, al luptelor pentru existență și supremație, un bellum omnium contra omnes." „Nu este în lumea asta nici o stare de lucruri și nici un adevăr social veșnic."*³

Gânditor realist, ce întrunea hărnicia unui investigator cu lecturi juridico-economice consistente, Eminescu este

prea conștient de necesitatea industrializării ca singură formă viabilă pentru propășirea unei națiuni. Industrializarea reprezintă în ochii săi un efort cu sumă nenulă din care toată lumea poate câștiga și care poate nivela discrepanțele dintre casele sociale: *"De aceea operațiunea posesiunii industriale nu înseamnă numai bogăție, ci posibilitatea, ca cel ce nu posedă nimic să capete o posesiune fără ca posesorii de până atunci să piardă prin aceea ceva."* *"Astfel posesiunea industrială este miezul libertății civile; ea nu e numai izvorul bogăției ci și al libertății. Antiteza dintre clase piere și ea și în locul ei vine lucrul. Așadar spiritul istoriei economiei naționale este dezvoltarea libertății prin posesiunea industrială."*⁴

Un rol crucial în ecuația expusă este factorul muncă. La Eminescu, munca are o conotație aproape teologică. Cuvântul muncă înseamnă mai mult decât activitatea tehnică de producția a uneltelor și obiectelor, ci un Verb ce însușește o serie de activități cu rol în țeserea permanentă a urzelii societății. Munca înseamnă și a te împrieteni, și a întemeia o familie, a transmite valori generațiilor succesoare șamd- deci un veritabil proces de reproducția a unui tip de om: românul înlăuntrul românității.

Ce impurifică acest proiect modernizator? Două sunt păcatele capitale identificate de poet: a) unul de natură administrativă și altul b) de natură etnică. a) Statul hipercentralizat creat în pripă de importurile liberalilor (împotriva cărora Eminescu își îndreaptă principalele săgeți) a proliferat o clasă birocratică parazitară ce sustrage fondurile care ar putea fi folosite în alte scopuri. Birocrația supraaglomerată transformă statul român într-un sistem de prădărie pentru venalitatea individuală și de grup. *"În state demagogice se formează, pentru rezolvarea acestor chestiuni, o clasă de politicieni, de patrioți de meserie, fără trecut, fără tradiții, cari fac din politică o speculă, un mijloc de traiu."* (Timpul, 8 mai 1881) *"Statul e azi mașina, prin mij-*

1 Eminescu, *Opere* VI., 60. Nu știm să existe o încercare de a unifica interesul lui Eminescu pentru indianistică cu părerile sale politice, multe de factura germană. Conceperea individului ca parte a unui întreg care îl generează și în care trebuie să se întoarcă aduce mult cu ideea de Brahman, Spiritul universal atotcreator. Pentru mai multe detalii privind Eminescu și indianistica vezi Amita Bhose, *"Eminescu și India"*, (Junimea, Iași, 1978) și Mircea Ițu, *"Indianismul lui Eminescu"*, (Orientul Latin, Brașov, 1995).

2 Statul însă, ca o formă și mai înaltă a aceleiași principii, nu vede în clase indivizi deosebiți, ci un complex de organe sociale, un individ: națiunea. Toate clasele sunt înaintea sa egal de importante, menirea sa este de a stabili armonia între ele, de a opri ca una să fie exploatată prea mult prin alta, căci toate trăiesc și înfloresc una de la alta și pieirea unei condiționează peirea mai curândă sau mai târzie a celeilalte." (Convorbiri literare, 1 august 1876) Joachim-Peter Storfa, *Scrierile*, 125-126.

3 Eminescu, *Cugetări*, 81.

4 Mihai Eminescu, *"Economia națională"*, (Ed. Junimea, Iași, 1983), 60-66.

locul căreia cei lași se răzbună asupra po-trivnicilor lor politici." (Timpul, 3 decem-brie, 1877)

b) Răul societății românești este cauzat de infuzia nefastă a străinilor. Aici distin-gem două ipostaze ale acestora: la nive-lul înalt, al elitelor sub forma liberalilor de sorgine grecească, fanariotă; de jos, sub forma evreilor care inhibă comerțul românesc în calitate de cârciumari și arendași.

Diatribele împotriva primilor par mai dure și mai definitive decât împotri-va celor din urmă. Astfel, dacă s-ar ocupa de meserii producție, cinstite (agricultu-ră, industrie) evreii, arată Eminescu s-ar putea integra în societatea românească fără ca cineva să le conteste meritele sau tradițiile: *„Dacă în locul muncii actuale, care nu consistă în mai mult decât înpre-cupețirea de muncă străină, Evreii se vor deda ei înșiși cu ocupațiuni productive, dacă școalele noastre, în cari oricând au fost primiți și tratați pe picior de perfec-tă egalitate, atunci viitorul art.7 nu va mai fi o piedică pentru ei, căci nimeni nu va contesta unui român adevărat, de ori-ce rit ar fi, dreptul de cetățean român."* (Timpul, octombrie, 1979)¹

În ceea ce-i privește pe liberalii de sorgintă presupus fanariotă, Eminescu îi etichetează ca elemente degenerate in-capabile de a fi integrate nu numai în so-cietatea românească ci și în cea omeneas-că, pe de-a întregul ei: *„Studii cranscopice comparative ar fi de folos și tineretul fa-cultății de medicină și-ar câștiga un merit, comparând încăperea cubică a unui cra-niu în adevăr daco-roman cu strâmtoara acelor scorburi găunoase în cari rezidă sterilitatea intelectuală și perfidia parti-dului roșu."* (Timpul, 6 august 1881)²

Ce rămâne de făcut? Soluția se re-găsește în subtextul antitezei și criticii vitriolice eminesciene. Un stat de drept populat de funcționari cinstiți care să gestioneze trecerea armonioasă de la o societatea rural-agrară la una modernă bazată pe o clasă mijlocie viguroasă. Mai accesibil decât naționalism etnic germa-

nic însă mai intolerant decât un melting pot de tip francez, pentru naționalismul lui Eminescu am putea crea o categorie intermediară: aceea de naționalism bi-zantin (termen ales din comoditate, fără vreo legătură cu religia). Am putea defi-ni naționalismul bizantin/eminescian ca un discurs identitar în care acceptabilita-tea subscrie cultura etniei fără a se măr-gini la aceasta din urmă. Astfel românismul ar presupune etnici români ce vorbesc limba română și cunosc cultura română însă poate accepta și alte rase dacă ace-sa acceptă să învețe un cod socio-cultu-ral (adică să se româneze). Dacă unele dintre polemicile sale, astăzi taxate drept rasiste și incorecte politic depind de păr-tinirea gazetarului și poetului junimist, altele în schimb sunt cât se poate de ac-tual-stringente. Chestiunea independen-ței românești în condițiile penuriei croni-ce de capital autohton însoțește drumul unei Români ce se zbate să iasă din zona gri a subdevoltării. Încercarea de concilia o agricultură performantă cu indus-tria și statul de drept par și astăzi țeluri greu de atins. Problema corupției, în mare parte întreținută de mentalitățile ce se autoreproduc revine în atenție cu fiecare relecturare a operei politice eminesciene.

**Mirela Băcanu Vasile
Silviu Petre**

1 Storfa, *Scrierile*, 42.

2 Storfa, *Scrierile*, 64.

Principalele curente ale marxismului - Vol. I, Fondatorii

Autor: Leszek Kołakowski, editura Curtea Veche

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 360
ISBN: 978-973-669-722-7
Traducător: S.C. Drăgan

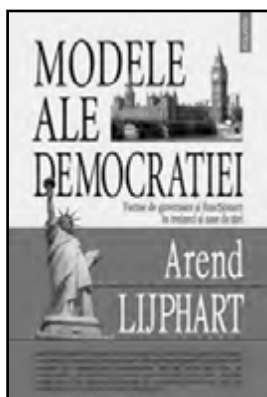
„Ca unul care a practicat odinioară ruptura cu sistemul prin invocarea spectrului lui Marx împotriva «socialismului real», mărturisesc că lecturile din Kołakowski au contat enorm în deșteptarea mea. După plecarea în Occident, despărțirea mea de orice ipostază a marxismului a fost direct legată de modelul Kołakowski. Îi admir consecvența umanistă, deschiderea spre universul religiei și curajul respingerii oricărui determinism univoc. Asemenea lui, cred că «minciuna este sufletul nemuritor al comunismului». Rolul Diavolului în Istorie ține în primul rând de falsificarea Binelui și a Adevărului. În acest sens, opera lui Kołakowski reprezintă un exorcism gnoseologic.” (Vladimir Tismăneanu)

„Leszek Kołakowski este probabil ultimul cetățean ilustru al Republicii Literelor din secolul XX. Principalele curente ale marxismului este nu doar o analiză de prim rang a marxismului, dar rămâne, până astăzi, și cea mai ambițioasă.” (Tony Judt, New York Review of Books)

„Marxismul a fost una dintre marile mișcări ale secularizării în perioada modernă. Pentru Kołakowski însă, religia nu a fost de fapt depășită, nici în gândirea lui Marx, nici în mișcările inspirate de Marx. Dimpotrivă, promisiunea salvării a renăscut ca proiect al emancipării universale.” (John Gray, New York Review of Books)

Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări

Autor: Arend Lijphart, editura Polirom

Anul apariției: 2006
Număr pagini: 320
ISBN: 973-46-0569-0
Ediția a II-a.
Traducere din limba engleză de Cătălin Constantinescu.
Prefața la ediția în limba română de Lucian-Dumitru Dirdală.

Arend Lijphart, personalitate marcantă a teoriei politice contemporane, își proiectează demersul analitic pe trei axe de investigație: teoria democratică, analiza instituțională și politică în perspectiva comparativă, reunite într-o abordare cuprinzătoare și persuasivă. Selectând practici și reguli relevante în cazul celor treizeci și șase de democrații, concepte teoretice, puncte de vedere controversate, factori potențiali și influențele lor, „modele” și „actori” de pe scena politică internațională, Lijphart pune la dispoziția specialiștilor în domeniu un set de date fundamentale, în măsura să servească drept punct de plecare pentru alte cercetări și studii în aceeași direcție.

Cuprins:

Modelul Westminster al democrației • Modelul consensualist al democrației • Treizeci și șase de democrații • Sisteme de partide • Cabinetele. Concentrarea puterii contra distribuției puterii executive • Relații executiv-legislativ. Modele ale dominanței și ale echilibrului puterii • Sisteme electorale. Metodele majoritară și pluralitară contra reprezentării proporționale • Grupuri de interese. Pluralism contra corporatism • Dispersarea puterii. Contrastele federal-unitar și centralizat-descentralizat • Parlamente și Congrese. Concentrare contra divizare a puterii legislative • Constituții. Proceduri de amendare și de control constituțional • Băncile centrale. Independența contra dependență • Managementul macroeconomic și controlul violenței. Este diferită democrația consensualistă?

Index de Autori

Irina Bujder – Masterand, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București. Director adjunct, Asociația Pro Democrația.

Philippe Claret – Conferențiar universitar doctor , Profesor de Drept Constituțional și Științe Politice, Universitatea “Montesquieu”, Bordeaux 4, Franța.

Cosmin Dima – Licențiat în științe administrative, Facultatea de Management - Administrație Publică, Academia de Studii Economice, Masterat în Politică Europeană și Românească, Facultatea de Științe Politice - Universitatea București, Managing Partner – *DDHM Strategic Consulting Group*.

Florin Mitrea – Institutul de Cercetări Politice al Universității București.

Nadya Nedelsky – International Studies Department, Macalester College, USA.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor *22*, *Sfera Politicii*, *Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, DDHM Strategic Consulting.

Ioana Paverman – masterand la Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București.

Călin Sinescu – Profesor universitar, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București. Apariții recente: *Teoria conflictelor politice*, Ed. Pro Universitaria, București, 2009, *Comunicare politică*, Ed. Universitară, București, 2009.

Stelian Tănase – Profesor de științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. Apariții recente: *Clienții lui Tanti Varva*, Editura Humanitas, București, 2009, *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, Editura Humanitas, București, 2009, *Maestro* (roman), Editura Polirom, București, 2008.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 140 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 10.000-18.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmine, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coalițiile din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originară a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originară, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

SUMMARY

Editorial

Civic, non-civic, anti-civic or „The Theory of Civil Society Revisited”	3
<i>Dan Pavel</i>	

Theories of Civil Society

Romanian civil society divided between performane and public participation	21
<i>Irina Bujder</i>	
Global civil society, the ultimate expression of a functional paradox	26
<i>Ioana Paverman</i>	
Who is afraid of interest groups?	33
<i>Cosmin Dima</i>	
The dichotomy <i>civil society</i> vs. <i>totalitarian ideology</i> to Leszek Kolakowski.....	41
<i>Florin Mitrea</i>	

Essay

Divergent Responses to a Common Past: Transitional Justice in the Czech Republic and Slovakia	47
<i>Nadya Nedelsky</i>	

Archive

Sfera Politicii's Archives - Richard Wurmbrand and the Comintern	64
<i>Stelian Tănase</i>	

Question Mark: Ana Blandiana	73
<i>Cristina Rhea</i>	

Communism/Post-communism

Political disillusion in Eastern and Central Europe	77
<i>Philippe Claret și Călin Sinescu</i>	

Reviews

Political Writings.....	90
<i>Mirela Băcanu Vasile și Silviu Petre</i>	
<i>Joachim-Peter Storfa, Scrierile politice ale lui Mihai Eminescu</i>	

Signals	94
----------------------	----

Index of authors	95
-------------------------------	----

Theories of Civil Society

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
legilor în vigoare.

